

Michał Németh

(ur. 1980) asystent w Katedrze Filologii Węgierskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego, absolwent dwóch filologii: tureckiej i węgierskiej. Jego zainteresowania badawcze skupiają się przede wszystkim wokół językoznawstwa historycznego i etymologii.

Zapóżyczenia węgierskie w gwarze orawskiej i drogi ich przenikania

Książka Michała Németha to bardzo wartościowy wkład do polskiej literatury naukowej z zakresu badań kontaktów międzyjęzykowych, gruntownie poszerzający naszą wiedzę na temat zapożyczeń węgierskich (a przy okazji również zapożyczeń z innych języków, przede wszystkim ze słowackiego jako języka-pośrednika w przejmowaniu hungaryzmów). (...) Mamy tu świetne studium tej problematyki, napisane z gruntowną znajomością historyczno-etymologicznych zagadnień leksyki węgierskiej i także wiedzą na temat języka słowackiego i jego dialektów oraz pozostałych uwzględnionych języków.

Z recenzji prof. dra hab. Wiesława Borysia

Praca (...) wpisuje się w serię prac poświęconych polsko-węgierskim kontaktom językowym. Jest to jednak opracowanie szczególne, a to z kilku powodów. Dotyczy ona po pierwsze obszaru, na którym do roku 1918 kontakty te miały charakter bezpośredni, a to z racji administracyjnej przynależności Orawy do Węgier oraz nauki języka węgierskiego w szkole podstawowej. Okoliczności te sprzyjały przejmowaniu węgierskich leksemów bezpośrednio z języka węgierskiego. Po drugie praca M. Németha jest pierwszym tak obszernym opracowaniem problemu na dawnym pograniczu polsko-węgierskim (...). Po trzecie wreszcie opracowanie M. Németha należy uznać za przykład rzetelnego, a przy tym przejrzystego warsztatu naukowego językoznawcy-etymologa.

Z recenzji prof. dra hab. Józefa Kąsia

www.akademicka.pl

Michał Németh | Zapóżyczenia węgierskie w gwarze orawskiej i drogi ich przenikania

Michał Németh

Zapóżyczenia węgierskie w gwarze orawskiej i drogi ich przenikania

Księgarnia Akademicka

ZapóŹyczenia węgierskie
w gwarze orawskiej
i drogi ich przenikania

Michał Németh

ZapóŹyczenia węgierskie
w gwarze orawskiej
i drogi ich przenikania

Kraków 2008

Copyright by Michał Németh, Kraków 2008

Recenzja wydawnicza:
prof. dr hab. Wiesław Boryś
prof. dr hab. Józef Kąś

Korekta:
Kinga Maciuszak
Małgorzata Tabor

Projekt okładki i skład:
Kamil Stachowski

Książka dofinansowana przez
Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego oraz
Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego

ISBN 978-83-7188-134-3

Księgarnia Akademicka
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel./fax: (0-12) 431-27-43, (0-12) 422-10-33 wew. 11-67
akademicka@akademicka.pl
www.akademicka.pl

CZEŚĆ OGÓLNA

1. WSTĘP

1.1 STAN BADAŃ

Jakkolwiek badania nad słownictwem węgierskim mają już w nauce polskiej ponad stuletnią tradycję, to jednak mało jest takich prac, które by omawiały systematycznie zasób hungaryzmów w południowych gwarach polskich. Taką próbę podjął L. Malinowski pod koniec XIX wieku (Malinowski 1893), natomiast jego praca pozostała po dzień dzisiejszy *de facto* jedynym tego typu opracowaniem. Niezależnie więc od tego, że pracę tę należy dziś już w wielu miejscach uznać za przestarzałą, jest ona nadal wartościowa chociażby ze względu na zebrany w niej materiał. Kniezsa (1934a, 1934b) ograniczył się jedynie do omówienia terminologii pasterskiej pochodzenia węgierskiego, nie wskazując przy tym na konkretny obszar językowy, gdzie jest ona używana. Duża ilość hungaryzmów gwarowych z zakresu terminologii pasterskiej została omówiona także w pracy Herniczek-Morozowej (Her I–II), jednak nie jako osobny temat, lecz część korpusu słownika z osobną listą terminów pochodzenia węgierskiego zamieszczoną we wnioskach pracy (Her II 190). Dużą zaletą tego opracowania jest szczegółowa lokalizacja miejsca, gdzie dany wyraz został zanotowany. Oprócz tego niedawno światło dzienne ujrzał krótki artykuł autorstwa J. Sokołowskiej o leksykalnych wpływach węgierskich na Spiszu (Sokołowska 2003), jednak ilość przedstawionego materiału (19 haseł) jednoznacznie pokazuje, że wspomnianej pracy nie możemy uznać za całościowe opracowanie tematyki. Sama niniejsza praca pokazuje, że wspomniany materiał spiski można by uzupełnić o kilkanaście kolejnych haseł.

Brak większych monografii dotyczących hungaryzmów w poszczególnych gwarach nie znaczy jednak o tym, że polscy etymolodzy i dialektolodzy nie byli świadomi wpływów węgierskich. Chodziło raczej o to, że autorzy swą uwagę skupili przede wszystkim na zapożyczeniach węgierskich w tekstach pisanych językiem literackim, a poszczególne postaci gwarowe zaznaczono jedynie na marginesie tych wykładów bez wskazania szczegółowej lokalizacji poświadczenia czy użycia. Tu należy wymienić przede wszystkim prace: Brücknera (1907, 1915, 1917), Kniezsy (1942), Zaręby (1951), Reychmana (1951), Słuszkiewiczza (1951), Sulána (1964a, 1964b) i Wołosza (I–II). Poza tym duża ilość polskiego materiału gwarowego została przytoczona w pracach Halásza (1888, 1889) i Schubert (1982). Wreszcie należy zaznaczyć, że powodem braku takich opracowań była także mała liczba słowników dla

poszczególnych gwar. Wydanie niebywale obszernego *Słownika gwary orawskiej* prof. J. Kąsia (Kąs 2003), wykorzystującego wszystkie opublikowane teksty orawskie (Kąs 2002a: 111, 2003: xii), stworzyło nam możliwość podjęcia się takiego opracowania dotyczącego tej gwary.

1.2 CEL, ZAKRES I METODA PRACY

W przedstawionej pracy zamiarem naszym było dokonanie przeglądu słownictwa gwary orawskiej w świetle leksyki węgierskiej. Zostały tutaj omówione takie wyrazy, które są w gwarze orawskiej pochodzenia węgierskiego, lub których droga zapożyczeń wiodła na Orawę z węgierskiego (bądź poprzez węgierski) za możliwym pośrednictwem innych języków. Zebranie takiego zasobu leksykalnego miało na celu przedstawienie materiału językowego (w zdecydowanej większości przypadków omawianego już dotychczas w różnych pracach o hungaryzmach) z wyraźnym wskazaniem jego dróg zapożyczeń do polszczyzny gwarowej. Mowa więc nie tyle o hungaryzmach, co raczej głównie o drogach zapożyczeń wyrazów węgierskich, a także wyrazów, dla których język węgierski odgrywał również wyłączną rolę pośrednika do gwary orawskiej. Za hungaryzm bowiem uważamy wyraz będący zapożyczeniem bezpośrednio z języka węgierskiego, a czynimy tak z uwagi na fakt, że to tylko postać bezpośredniego przekazu może w pełni tłumaczyć fonetykę postaci przejętej do języka-biorcy. Poza tym przy poszukiwaniach ostatecznego źródła wyrazu nie zawsze mamy pewność czy dotarliśmy do źródła końcowego; nie wspominając o etymologiach, gdzie tego źródła w ogóle nie można ustalić. W niniejszej pracy uwzględniliśmy również wyrazy, które przeszły do gwary orawskiej za pośrednictwem innych języków, co zostało wymuszone dotychczasowym wymienianiem ich w pracach omawiających „hungaryzmy” w języku polskim – a więc pewną tradycją etymologiczną stworzoną już wcześniej.

Taka jednak „tradycja” znalazła oczywiście w wielu przypadkach swoje usprawiedliwienie. Niekiedy bowiem zaliczenie danego wyrazu, zgodnie z przyjętą powyżej zasadą bezpośredniego przekazu, do grupy zapożyczeń np. słowackich, odcinając go od jego tła węgierskiego, może mijać się z celem. Doskonałym przykładem tego typu może być oraw. *ceruzka* ‘ołówek’. Otóż, uznając go za hungaryzm popełniamy błąd, bowiem to na gruncie języka słowackiego został dołączony sufix deminutywny *-ka* do węg. *ceruza* id., tworząc słc. *ceruza* ~ *ceruzka*. Jest to więc wyraźny dowód morfologiczny słowackości wyrazu, a zatem należy uznać go za słowacyzm. Jednak gdy ów wyraz porównamy z jego etymologicznymi odpowiednikami w językach europejskich (ang. *ceruse*, fr. *céru-se* itp.), gdzie wszystkie te postaci używane są w znaczeniu ‘biel ołowiana’ i prześledzimy jego historię (ostatecznie wyraz pochodzenia greckiego), zauważymy, że znaczenie ‘ołówek’ wykształciło się na gruncie języka węgierskiego, a co za tym idzie, jest w pewnym stopniu charakterystyczne dla tego obszaru językowego. Ten argument semantyczny poniekąd więc usprawiedliwia wciągnięcie go do korpusu prac nad „hungaryzmami”, choć nie jest on zapożyczeniem węgierskim w gwarze orawskiej ani z punktu widzenia przekazu bezpośredniego, ani źródła ostatecznego. W takiej sytuacji można by było

uznać oraw. *ceruzka* za hungaro-słowacyzm, co uprościłoby pracę nad omawianym materiałem. Inną kategorią zapożyczeń byłyby wówczas słowako-hungaryzmy, o czym powiemy jeszcze niżej przy okazji omawiania kwestii możliwego, a nie koniecznego do przyjęcia, pośrednictwa słowackiego.

Jednak w wielu przypadkach w pracach o zapożyczeniach węgierskich kwestię pośrednictwa pomijano lub nie przywiązywano do niej należytej wagi. W pierwszych, przełomowych pracach, takich jak Halásza (1888, 1889), Malinowskiego (1893) czy Brücknera ograniczano się zaledwie do przytoczenia polskich i węgierskich postaci, często bez podania znaczeń. W późniejszych pracach, takich jak np. wyżej wymieniony artykuł Zaręby, wspominało się co prawda o tym, że istnieją wyrazy „przejęte do polszczyzny przez inne języki” (Zaręba 1951: 123), jednak nie starano się o szczegółową klasyfikację słownictwa ze względu na drogi przekazu. Przemilczenie jednak danych z języków pośredniczących jest już w tym przypadku pewnym błędem metodologicznym, bowiem, podczas gdy wczesne prace można uznać za proste zestawienie wyrazów węgierskich i polskich, to w pracy Zaręby, gdzie omówione zostały w wielu przypadkach także ostateczne źródła węgierskich form, jest to już pominięcie jednego z ogniw etymologii. Dopiero w pracy Reychmana, opublikowanej jako artykuł polemiczny w stosunku do pracy Zaręby (1951), otrzymujemy wyraźny obraz tych dróg (Reychman 1951: 204–207). Nawet jeśli w kilku miejscach nie zgadzamy się ze wspomnianym artykułem w kwestii przyporządkowania poszczególnych wyrazów do danego języka pośredniczącego, uważamy jednak, że praca Reychmana była z punktu widzenia metodologii badań wzorem godnym do naśladowania. Ten sposób myślenia etymologicznego został przyjęty także w pracy Wołosza (I–II), choć wydaje nam się, że w wielu przypadkach możliwość pośrednictwa (przede wszystkim słowackiego) nie została przez autora doceniona (np. *hałdamasz*, *galer*, *korbacs* i in.).

Pragnę w tym miejscu serdecznie podziękować panu Profesorowi Markowi Stachowskiemu za zainteresowanie mnie tematem i za wszechstronne konsultacje udzielone podczas pisania tej pracy oraz panu Profesorowi Wiesławowi Borysiowi i panu Profesorowi Józefowi Kąsiowi za trud jej zrecenzowania i cenne uwagi krytyczne. Słowa podziękowania należą się także panom Profesorom Ralfowi-Peterowi Ritterowi i Stanisławowi Stachowskiemu za dyskusje o etymologii poszczególnych wyrazów węgierskich.

2. ZARYS HISTORII OSADNICTWA NA ORAWIE

Proces zaludnienia Orawy przebiegał powoli z racji trudnego dostępu do omawianego terenu. Osadnicy, docierający do północnych rubieży tych ziem, spotykali się z gęsto zalesionymi, wąskimi kotlinami górskimi, gdzie ukształtowanie terenu, klimat i jakość gleby nie sprzyjała rozwojowi osad, od południa zaś granicą trudną do przekroczenia były rozległe torfowiska między stokami Beskidów i Podtatrza orawskiego. Sytuacja była

więc inna, niż np. na Spiszu, gdzie dzięki przełomom Dunajca i Popradu osadnictwo polskie dotarło jeszcze w wiekach średnich (zob. np. Semkowicz 1931a: 3–5, 1936: 1).

Jedynymi otwartymi drogami od południa były doliny Wagu, Orawy (w tym także doliny Czarnej i Białej Orawy) i Orawicy. Tymi drogami docierały tu już w XII–XIII w. na prawie zwyczajowym pierwsze fale osadnicze, w pełni słowackie. Ostatnią założoną na przedpolu Górnej Orawy miejscowością był Twardoszyn (pierwsza wzmianka z 1265 r.), będący przez dłuższy okres czasu stacją celną na drodze nadrabczańskiej prowadzącej do Myślenic (zob. np. Semkowicz 1920: 92, 1931: 5, Trajdos 1993: 6n.). Wiemy o istnieniu podobnej stacji celnej po drugiej stronie granicy w Jabłoncu (XIV w.), jednak nie można tu mówić jeszcze o osadzie polskiej; jej rola ograniczała się zaledwie do nadzoru handlu (przede wszystkim solą) prowadzonego tą drogą (zob. np. Semkowicz 1936 *ibid.*, Trajdos 1993: 10). Ośrodkiem administracyjnym tych terenów był wzmiankowany od 1267 r. Zamek Orawski (zob. np. Trajdos 1993: 8).

W XIV–XV w. wzdłuż dróg prowadzących doliną Czarnej Orawy do Myślenic i doliną Soły na Żywiecczynę pojawiały się kolejne osady zamkowe, z powstaniem których powoli wyczerpują się tereny orne łatwe do zasiedlania przy pomocy tradycyjnej organizacji wsi rolniczych. Część tych miejscowości założono już na prawie niemieckim, jednak z udziałem prawie wyłącznie kolonistów słowackich (zob. np. Trajdos 1993: 9). Oprócz tego już w XIV–XV w. zaczynała kształtować się droga wiodąca do Nowego Targu doliną Czarnej Dunajca, wzdłuż której, jako ważnego szlaku handlu miedzią, ołowiem, żelazem, winem i solą, w późniejszym okresie powstało kilka kolejnych miejscowości orawskich (zob. np. Semkowicz 1931a: 3–4, Małecki 1938: 68).

W XV w. na tereny Karpat tzw. Górnych Węgier, w tym także na Orawę docierali pierwsi pasterze wołoscy (Chaloupecký 1947: 35–42). Był to początek nowego typu osadnictwa pasterskiego, dzięki któremu granicę zagospodarowanych terenów można było przesunąć także na dotychczas nieprzystępne tereny góryste. Najbardziej prężnym okresem kolonizacji wołoskiej na tych terenach były wieki od XV do drugiej połowy XVI (zob. np. Chaloupecký 1947: 41). Powody wprowadzania tego typu ustroju wsi (na prawie wołoskim) były różne. Chodziło przede wszystkim o zabezpieczenie dróg handlowych prowadzących przez tereny górskie (zob. np. Chaloupecký 1947: 95–97) i powiększenie dochodów właścicieli dominiów zamkowych poprzez zagospodarowanie bezludnych obszarów w wyższych partiach Orawy. Osadnictwo to doprowadziło również do ustalenia i stabilizacji granicy polsko-węgierskiej, której właśnie osadnicy wołoscy zapewniali ochronę (zob. np. Semkowicz 1931a: 8). Właścicielom dominium zamkowego (przede wszystkim rodzinie Thurzó) zależało więc na tym, by przyciągnąć wędrujących pasterzy wołoskich wieloma ulgami i osiedlać ich na tych terenach. W zamian osadnicy ci karczowali obszary leśne, tworząc nowe pastwiska czy grunty orne, a także budowali nowe drogi na Górnej Orawie (zob. np. Semkowicz 1931a: 6–10, 1931b: 13, Trajdos 1993: 11n.).

Osiedlanie pasterzy wołoskich, a co za tym idzie, tworzenie nowych osad postępowało w dwóch różnych kierunkach (Semkowicz 1931a: 6–7). Pierwszy prowadził od południa

i składał się przede wszystkim z osadników słowackich, drugi zaś obejmował północne części Górnej Orawy z polskim trzonem osadniczym. Kolonizatorzy polscy pochodzili przede wszystkim z Żywiecczyny, z okolic Suchej i Makowa, a także w mniejszej części z Podhala, na co wskazują tak dane historyczne jak i językowe (zob. np. Małecki 1931: 47, 1938: 70–71, Semkowicz 1931a: 11, 1936: 1). Już w początkowej fazie zaludniania Górnej Orawy można powiedzieć, że dużą część nowo przybyłej ludności stanowili zbiegowie, których kusili przywileje nadawane kolonizatorom. W późniejszym okresie proces ten jeszcze się nasilił (Semkowicz 1936: 3–4, 1939: VI–IX).

W wiekach XVI–XVII możemy wyszczególnić trzy wołoskie fale osadnicze (Trajdos 1993: 12–16). W wyniku pierwszej, na Dolnej Orawie w połowie XVI wieku wzdłuż drogi prowadzącej z Twardoszyna na Żywiecczynę powstały m.in. miejscowość Namiestów (1557) i pierwsza miejscowość założona wyłącznie przez polskich osadników Rabcza (1556/1558). W tym samym czasie powstały przy drodze krakowskiej, z dużym udziałem ludności polskiej: Jabłonka (1561), Bukowina (1565) i Podsarnie (1567), a wzdłuż drogi prowadzącej na Podhale Sucha Góra (1565/1566).

Druga ze wspomnianych fal osadniczych miała miejsce w latach 80. XVI w., kiedy to przy drodze krakowskiej powstały kolejne wsie: Orawka (1585), Podwilk (1585), Podszkle (1588), Piekienik (1588), Harkabuz (1593) i załążki Zubrzycy – również przy znacznym udziale ludności polskiej. Równolegle przy drodze podhalańskiej, nieopodal Suchej Góry, powstała Głodówka (1580), przy drodze na Żywiecczynę zaś Pogóra (1580). Była to zarazem ostatnia fala osadnictwa etnicznie słowackiego.

Trzecia, ostatnia znacząca fala osadnictwa była już wyłącznie polska i była ona wynikiem ponownego osiedlania się zbiegów z Żywiecczyny, Jordanowszczyzny i Nowotarszczyzny na Orawę, co zresztą spowodowało liczne zatargi i spory między panami węgierskimi a polskimi. Ludność polska chętnie przybywała na te tereny, bowiem nowi osadnicy byli zwalniani od danin i ciężarów na 10–20 lat, a oprócz tego czekały ich także korzystniejsze warunki czynszowe i lżejsze robocizny (zob. np. Trajdos 1993: 19). Powstałe w tym okresie drogą karczunku w kotlinach i na stokach górskich osady charakteryzowały się typem mieszanym rolniczo-pasterskim (na tzw. prawie kopieniaczim). Wówczas założono wsie: Lipnica Mała (1609), Lipnica Wielka (1609), Rabczyce (1616), Chyżne (1616), Klin Zakamienny (1613), Wesole (1647), Sihelne (1647), Mutne (1647), Nowoć (1691) i Herducka (1773). W tym okresie podzieliła się także Zubrzyca na Górną i Dolną. Tym samym w XVIII w. utrwaliła się ostatecznie struktura osadnicza Orawy. Po 1699 roku, a więc po układzie w Karłowicach, część ludności orawskiej wyemigrowała na tereny Węgier odzyskane po zakończeniu wojen węgiersko-tureckich, a ich miejsce zajęła ludność przybyła przede wszystkim ze starostwa nowotarskiego (Ruciński 1995: 102–103). Nie spowodowało to już jednak powstania nowych miejscowości. Ostatnia wieś, która została założona na terenie polskiej Orawy to Kiczory (1984), była ona jednak wcześniej przysiółkiem Lipnicy Wielkiej (Kąś 2003: xii).¹

1 Daty założenia miast lub wsi podane w nawiasie po nazwie miejscowości zostały przytoczone na podstawie pracy Semkowicza (1931a, 1932, 1939 zwl.: v–xxviii), Trajdosa (1993: 6–17) oraz GN (zwl. 43–50).

3. DROGI ZAPOŻYCZEŃ

3.1 BEZPOŚREDNIE ZAPOŻYCZENIA Z JĘZYKA WĘGIERSKIEGO

Jak wiemy, tereny dzisiejszej Słowacji należały przez dłuższy okres historii do Królestwa Węgierskiego. Oczywiście w żadnym wypadku nie jest to jednoznaczne z tym, że na terenach tych żyła ludność węgierska lub posługująca się wyłącznie językiem węgierskim. Wspólna państwowość jedynie ułatwiała mieszanie się ludności węgiersko- i słowacko-języcznej stwarzając tym samym wygodne warunki do utworzenia się warstwy dwujęzycznej. Zresztą ta ludność dwujęzyczna wywodziła się z jednej strony z ludności miejscowej, słowackiej, z drugiej strony zaś duża jej część składała się z napływowej ludności węgierskiej, która z oczywistych przyczyn z czasem zaczęła się posługiwać również językiem słowackim (zob. np. Hauptová 1960: 173, 175–177, Gregor 1993: 3–6).

Z materiałów źródłowych wiemy, że na terenie Orawy nie było zwartej osadnictwa węgierskiego, co jednak nie przekreśla możliwości przejęcia bezpośrednich zapożyczeń z tego języka.² Granica ludności słowackiej i węgierskiej w wiekach XVI–XVIII, kiedy to osadnictwo polskie zadomowiło się ostatecznie na terenach orawskich, ciągnęła się niedaleko na południe i południowy wschód od Orawy, w Gemerze i na Spiszu (zob. Kniezsa 1941: 287n.). Oprócz tego język węgierski mógł także oddziaływać poprzez administrację i szkolnictwo, przede wszystkim od końca XVIII wieku (zob. np. Trajdos 1995: 113, Zawiliński 1920: 135); pamiętajmy, że Orawa, tak jak i Spisz, do końca pierwszej wojny światowej przynależała do Korony Węgierskiej (zob. np. Sallai 1997: 21–22, mapa nr 2. niniejszej pracy). Poza tym przez Orawę przebiegały wspomniane już szlaki handlowe z Węgier na Żywiecczynę i przez Nowy Targ do Krakowa. Wreszcie okazją do kontaktów mieszkańców Orawy i Spisza z ludnością węgierską była ich rozpoczęta w XIX wieku migracja w celach zarobkowych do miast dzisiejszej Słowacji (np. jako murarze) lub na żniwa, sianokosy itp. (Ruciński 1995: 102–103, Trajdos 1995: 111–112).

Z przedstawionego materiału językowego wynika, że w pewnym okresie i na terenach Orawy mieszkała ludność do pewnego stopnia dwujęzyczna. Pokazują to wyraźnie niektóre przekleństwa pochodzenia węgierskiego. Zwrotów takich jak *basomazaniat* itp., *basomteremtete* itp. czy *ki fras ~ kiz ta fras* nie można tłumaczyć tylko ogólnym zjawiskiem chętnego stosowania obcojęzycznych przekleństw dla złagodzenia ekspresji zwrotu, ponieważ ich znaczenie, struktura, a także wartość stylistyczna była użytkownikom doskonale znana.

Odróżnienie tej części słownictwa, która została przejęta do gwary orawskiej bezpośrednio z języka węgierskiego od części, dla której można lub wręcz należy przyjąć pośrednictwo innych języków, jest niejednokrotnie bardzo trudne. Jednak w przypad-

2 Semkowicz (1920: 92) pisze, że „w ciągu XIII w. [...] rozpoczął się [...] węgierski ruch kolonizacyjny, posuwający się doliną Orawy i jej dopływami w górę w kierunku głównego grzbietu Beskidu”, jednak określenie *węgierski* należy w tym miejscu interpretować raczej jako pojęcie polityczne niż etniczne.

ku poszczególnych wyrazów dysponujemy takimi wskazówkami, które pozwalają nam tę wątpliwość rozstrzygnąć jednoznacznie na korzyść języka węgierskiego. Pamiętać przy tym należy, że w związku z ograniczoną ilością materiału językowego, kryteria podane podczas dyskusji o językach pośredniczących odnoszą się zwykle do poszczególnych wyrazów; w przeważającej mierze nie mają one mocy uniwersalnej. Odnosnie do szczegółowych rozważań etymologicznych odsyłamy do odpowiednich haseł w części słownikowej naszej pracy.

Kryteria fonetyczne

1. Oraw. *binkoš* ~ *bonkoš* należy wyprowadzać ze starszych (dziś już dialektałnych) form węg. *büinkős* ~ *bonkos*. Wokalizmu pierwszej sylaby nie możemy tłumaczyć śl. *bunkoš* czy danymi z innych języków.
2. W przypadku oraw. *filer* o jego przejęciu bezpośrednio z języka węgierskiego świadczy odpowiednia adaptacja wokalizmu drugiej sylaby, a więc węg. *fillér* > oraw. *filer*, przy czym w języku słowackim w tym przypadku mamy realizację dyftongiczną *-ie-* lub *-í* ~ *-i-*. Pośrednictwo innych języków możemy w tym miejscu odrzucić także ze względów historycznych.

Kryterium semantyczne

3. W jednym przypadku, mianowicie przy oraw. *golyr* w znaczeniu ‘część szyi krowy od pyska po mostek’ możemy powiedzieć, że wyraz został przejęty w tym znaczeniu bezpośrednio z węg. *gallér* ‘kołnierz z piór lub futra wokół szyi zwierząt’, gdyż w języku słowackim – według naszej wiedzy – nie zanotowano takiego użycia.

Kryterium negatywne

4. W sytuacji braku poświadczenia danego wyrazu w językach, które mogły odegrać rolę ewentualnego medium, przyjmujemy, że wyraz został przejęty bezpośrednio z języka węgierskiego. Jednak to kryterium należy traktować z pewną dozą ostrożności. Chociażby niepełne opracowanie materiału słowackiego (np. niedokończone HSSJ, SSN) pokazuje, że taki argument należy oceniać jako odpowiadający naszej dzisiejszej wiedzy. Tu zob. *basomazaniat* itp., *basomteremtete* itp., *dereš* 1., *siogor*, *hajduk*.

3.2 JĘZYKI POŚREDNICZĄCE

3.2.1 Język słowacki

Pośrednictwo słowackie w przekazywaniu słownictwa używanego w węgierszczyźnie jest, w oczywisty sposób, bardzo częstą drogą zapożyczeń. Przy rozpatrywaniu pochodzenia poszczególnego wyrazu ta możliwość nie może być niedoceniana chociażby z racji geografii językowej. Z tego też względu język słowacki zajmuje pośród języków pośredniczących nieco uprzywilejowaną pozycję.

Kontakty węgiersko-słowackie sięgają XI w., kiedy to na tereny dzisiejszej Słowacji docierały pierwsze węgierskie ruchy osadnicze (zob. np. Kniezsa 1941: 242n., Hauptová 1960: 519). Były one w tym okresie jeszcze słabe, jednak w wiekach XII–XVIII stopniowo przybierały na sile, obejmując przede wszystkim południowe rubieże ziem przylegających do dzisiejszej linii granicznej między Węgrami a Słowacją. W okresie tym zmieniał się także charakter tych kontaktów: początkowo to Słowianie, a w tym także i Słowacy, silniej oddziaływali na Węgrów, jednak wraz z umocnieniem się Państwa Węgierskiego natężenie wpływów się wyrównało, by wreszcie doprowadzić do dominacji wpływów węgierskich (zob. np. Gregor 1993: 3n.).

Do największej migracji ludności węgierskiej na Słowację, tworzącą wówczas tzw. Górne Węgry, doszło w XVI–XVII w. podczas wojen z Imperium Osmańskim, gdy ludność przemieszczała się z terenów okupowanych lub objętych wojną do północnych części Królestwa Węgierskiego. Spowodowało to wymieszanie się ludności słowackiej i węgierskiej. Z tego okresu pochodzi już znacznie większa ilość zapożyczeń węgierskich w języku słowackim; znacząco także wzrosła liczba ludności dwujęzycznej (zob. np. Hauptová 1960: 173, 176, Gregor 1993 *ibid.*, Ács 1996: 95–96). W wieku XVIII natomiast, po odzyskaniu w znacznej części wyludnionych ziem południowych Węgier i po powstaniu Rákóczi, doszło do podobnej fali migracyjnej ludności węgierskiej – a także w mniejszym stopniu słowackiej – kierującej się tym razem na południe, zmniejszając tym samym liczbę ludności węgierskojęzycznej na terenach słowackich (zob. np. Hauptová 1960: 525–526, MNyT 525–526).³ Tym niemniej na południowych i wschodnich terenach Słowacji wciąż pozostała duża część ludności węgierskiej, dlatego też tych zapożyczeń jest tam najwięcej.

Do tego okresu, a właściwie do końca XVIII w. zapożyczenia węgierskie były w przeważającej mierze wynikiem lokalnych kontaktów ludności. Fakt, że węgierski język literacki bardzo nieznacznie oddziałwał na słowacki, był spowodowany między innymi tym, że początki literackiej węgierszczyzny sięgają dopiero XIV–XV wieku, a prawdziwy jej rozkwit przypadł dopiero na okres średniowęgierski, a więc od XVI w. (zob. np. MNyT 527–530). Oprócz tego językiem literackim na terenach słowackich był przez długi okres czeski. Natomiast pod koniec XVIII wieku wpływ ten pogłębił się wskutek stopniowego wprowadzania języka węgierskiego do szkół średnich i wyższych, a także urzędów państwowych (zob. np. Hauptová 1959: 527–528, 1960: 173–174, Ács 1996: 167–169). Coraz szersze użycie języka węgierskiego odzwierciedla także większa liczba zapożyczeń. Znaczna ich część jednak pozostała w użyciu dialektalnym wskutek dążeń do ograniczenia liczby hungaryzmów w słowackim języku literackim podczas jego kodyfikowania w XIX w. czyli w okresie powstania pojęcia narodowości (Hauptová 1959: 529).

Z drugiej strony początki kontaktów słowacko-polskich na Orawie sięgają drugiej połowy XVI wieku, kiedy, jak już o tym wspominaliśmy, w ramach osadnictwa na prawie wołoskim powstawały pierwsze, etnicznie polskie miejscowości na Górnej Orawie.

3 Janšák (1932: 37–46) opisuje, że w latach 1715–1720 z terenów Orawy wyemigrowała jedna trzecia, ze Spisza zaś jedna piąta ówczesnej ludności.

Od tego czasu ludność polska i słowacka na tych terenach kontaktowała się regularnie (zob. np. Małecki 1938: 69). Oczywiście słownictwo pochodzenia węgierskiego za pośrednictwem słowackim już wcześniej mogło się znaleźć w gwarach polskich, chociażby na Spiszu (był on położony najbliżej skupisk węgierskojęzycznych), skąd mogło ono się rozpowszechnić na południe Małopolski. Najczęściej jednak nie jesteśmy w stanie odróżnić, czy w ten sposób przejęty wyraz został przyniesiony na Orawę wraz z osadnikami (co jednak jest mniej prawdopodobne, bo osadnictwo to pochodzi raczej z terenów żywiecko-makowskich), czy też został on później przejęty w wyniku bezpośrednich kontaktów słowacko-polskich na Orawie. Z naszego punktu widzenia ważnym jest jedynie to, że w gwarze orawskiej nie możemy mówić o zapożyczeniach słowackich, wcześniejszych niż pochodzące z drugiej połowy XVI wieku.

Wpływ języka słowackiego ograniczał się przede wszystkim do zapożyczeń słownikowych i w mniejszym stopniu do morfologii (zob. np. Zawiliński 1899: 3, Małecki 1935: 92–93). O wpływach fonetycznych możemy mówić właściwie wyłącznie w miejscowościach Głodówka i Sucha Góra, które ze wszystkich wsi orawskich – ze względu na położenie geograficzne – były pod najsilniejszym wpływem słowackim (Małecki 1935 *ibid.*, 1938: 71–72). Dlatego w tym rejonie stopień dwujęzyczności ludności jest największy. To samo możemy zresztą powiedzieć o wpływach polskich na środkowo-słowackie gwary orawskie. Jednak niezależnie od tych wpływów granica językowa polsko-słowacka jest wyraźna; dialektolodzy nie mają trudności z przyporządkowaniem języka danej wsi do gwar polskich czy środkowosłowackich (zob. np. Małecki 1931: 43, 1938: 70–71, Habovštiak 1957: 139, 1962: 9–10).

Często trudności sprawia nam ustalenie, czy dany wyraz został zapożyczony bezpośrednio z języka węgierskiego czy też za pośrednictwem słowackim, a w wielu wypadkach jest to wręcz niemożliwe. Samo istnienie danej formy słowackiej oczywiście nie decyduje o pośrednictwie, wskazuje jedynie na możliwość jego zaistnienia. Jednak w niektórych przypadkach jesteśmy w stanie wskazać takie kryteria fonetyczne, morfologiczne, czy rzadziej semantyczne, na podstawie których można jednoznacznie wykazać takie pośrednictwo.

Kryteria fonetyczne

1. Węg. *te-* > śrdślc. *ťa-* > oraw. *ťa-* ~ *ća-*

Węg. *te-* w języku słowackim, a właściwie w dialekcie środkowosłowackim, było adaptowane jako *ťa-*, ponieważ z jednej strony, w okresie zapożyczenia wyrazów wykazujących tę zmianę, spółgłoska *t* przed samogłoską palatalną mogła być w języku słowackim tylko palatalna, z drugiej strony zaś węgierskie szerokie *e*, będące wówczas jeszcze osobnym fonemem, obok wąskiego *ě*, było przez słowacki adaptowane jako *ä* > *a* (rzadziej > *e*), zob. *ciarcha*, *ciawa* ~ *tiawa*.

2. Węg. *e-* > ślc. *je-* ~ *ja-* > oraw. *je-*

Węg. *ezer* otrzymało na gruncie słowackim protetyczne *j-*. Dla zmiany ślc. *je-* > **jä-* > *ja-* por. kryterium poprzednie, zob. *jazerny*.

3. Węg. **ál-* ~ **ol-* > ślc. *ol-* > oraw. **ol-* > **át-* > *hát-*
 Ślc. *oldomás* zostało przejęte do gwary orawskiej w wyniku obecnej tam alternacji *o ~ á* przed *ł*, *l* w postaci **áldamas*, które jednak wskutek tego, że w gwarze orawskiej pochylone *á* nie występuje w nagłosie absolutnym, otrzymało dodatkowo protetyczne *h-*. Tej postaci nie możemy tłumaczyć węg. *áldomás*, zob. *háldomas*.
4. Węg. *-k-* > ślc. *-k-* ~ *-g-* > oraw. *-k-* ~ *-g-*
 Alternacja *-k-* ~ *-g-*, obecna także w szeregu innych przykładów słowackich, w przypadku oraw. *bagańcie* pokazuje wyraźnie, że zostało ono przejęte ze ślc. *baganče* nie zaś z węg. *bakancs*, zob. *bakańcie*.
5. Węg. *ť* > ślc. *ť* > oraw. *ť*
 W gwarze orawskiej *ť* w zasadzie nie występuje jako fonem; można je znaleźć tylko w nielicznych zapożyczeniach słowackich. Pojawienie się tego fonemu, obcego dla polskiej gwary orawskiej, można zapewne tłumaczyć wpływem ludności dwujęzycznej, słowacko- i polskojęzycznej, wśród której fonem *ť* mógł być zwykle wymawiany, zob. *betiar*, *tiawa*.
6. Węg. *-ő* > ślc. *-u* > oraw. *-u*
 O pośrednictwie słowackim świadczy rzadka zmiana węg. *-ő* > ślc. *-u*, która zaszła w przypadku węg. *mérő* > ślc. *meru*, zob. *meru*.
7. Ślc. *-a-* > oraw. *-a-*, gdzie węg. *-o-*
 W przypadku oraw. *karbac* za postać pośredniczącą możemy przyjąć ślc. *karbáč*, ponieważ w tym miejscu dane węgierskie pokazują tylko warianty z *-o-*, przy czym *o* w tej pozycji w gwarze orawskiej jest zachowywane bez zmian, por. także *bačkory* (?) ~ *bačkary* (?)

Kryteria morfologiczne

8. Substytucja sufiksów
 W przypadku niektórych węgierskich wyrazów sufigowanych na gruncie języka słowackiego doszło do zastąpienia węgierskich końcówek słowackimi:
- węg. *-ány*, *-ó* > ślc. *-ka*, zob. *bosárka*⁴, *chabarka*, gdzie zmiany te zostały podyktowane przede wszystkim koniecznością adaptacji wyrazów do słowackiego systemu morfologicznego;
 - węg. *-(V)nc* > ślc. *-aj*, zob. *siuhaj*, gdzie zmiana ta była motywowana analogią do podobnych semantycznie i fonetycznie wyrazów słowackich.
9. Sufiksy słowackie
 W przypadku niektórych wyrazów przejętych z węgierskiego na gruncie słowackim zostały do nich dołączone sufiksy:
- ślc. *-ec*: zob. *kaniec* – przejęcie formy słowackiej z sufiksem derywacyjnym;
 - ślc. *-ík*: zob. *gombik* – przejęcie formy słowackiej z sufiksem deminutywnym;

4 W przypadku węgierskiego *boszorkány*, co prawda, nie mamy historycznie do czynienia z węg. *-ány* (zob. etymologię wyrazu), jednak morfologicznie wyraz ten był przez użytkowników języka interpretowany właśnie jako wyraz z tym sufiksem.

- c) słc. *-iar*: zob. *kociar* – przejście formy słowackiej z sufiksem nominalnym tworzącym nazwy przedmiotów, narzędzi;
- d) słc. *-ka*: zob. *ceruzka* – przejście formy postaci słowackiej z sufiksem deminutywnym;
- e) słc. *-ný*: zob. *jazerny* – przejście formy słowackiej z sufiksem tworzącym przymiotniki.

Kryterium semantyczne

10. Tylko w przypadku oraw. *ceduła* mogliśmy na podstawie znaczeń wyrazu wskazać jednoznacznie na konieczność przyjęcia pośrednictwa słowackiego; znaczenie wyrazu 'pieniądz papierowy; banknot' jest poświadczony dla słowackiego, przy czym brak go w źródłach węgierskich. Na podstawie podobnego kryterium możemy wykluczyć bezpośrednie przejście z języka węgierskiego oraw. *sałas*, jednak tu, w oparciu o semantykę, oprócz słowackiego nie możemy także całkiem odrzucić pośrednictwa rumuńskiego.

Inne kryteria

11. Węg. *-on* > słc. *-en*

W przypadku oraw. *hasen* na gruncie słowackim zaszła zmiana samogłoski w sylabie końcowej (< węg. *haszon*). Zmiana ta jest prawdopodobnie natury morfologicznej, jednak nie jesteśmy w stanie powiedzieć czym została spowodowana.

12. Kryterium geograficzne

Gdy spojrzymy na rozłożenie poszczególnych form na mapie Orawy, zauważymy, że większość wyrazów jest używana bliżej słowackiej granicy (zob. mapa nr 1.). Jednak należy być ostrożnym przy wysuwaniu wniosków na podstawie podobnych argumentów geograficznych. To, że dany wyraz jest notowany bliżej granicy ze Słowacją nie musi oznaczać, że został on przejęty ze słowackiego i że należy w takim wypadku przyjąć pośrednictwo słowackie. Przede wszystkim pamiętajmy, że duża ilość wyrazów znana już tylko najstarszemu pokoleniu pokazuje, że obecne rozmieszczenie hungaryzmów nie zgadza się ze stanem chociażby sprzed wieku. Bezpośrednie zapożyczenia z języka węgierskiego nie musiały być znane na terenie całej Orawy, ponieważ nie wszystkie hungaryzmy były przejmowane przez szkolnictwo czy administrację, a i te niekoniecznie musiały być znane na całym obszarze orawskim.

Ponadto należy zaznaczyć, że opracowanie rozmieszczenia geograficznego omawianych w części słownikowej wyrazów może służyć li tylko jako pomoc orientacyjna, gdyż słownik, na którym nasza praca została oparta (Kąś 2003) nie pokazuje, czy dany wyraz jest używany w danej miejscowości, czy też nie, ale – w sposób oczywisty – jest opracowaniem w naturalny sposób zebranego materiału dialektologicznego. Mapa zdradza więc jedynie pewną tendencję wzrostu ilości hungaryzmów bliżej granicy słowackiej, a nie szczegółowe dane liczbowe na temat tej części leksyki orawskiej.

W niektórych przypadkach jednak rozmieszczenie geograficzne form wzmacnia argument pośrednictwa słowackiego, zob. np. *beciar* ~ *betiar*, *kociar*, *kotarz* ~ *kotárz*, *hurka*, *meru*, *przekieltować*.

Reasumując, należy przyjąć, że o większości wyrazów omawianych w słowniku nie jesteśmy w stanie powiedzieć, czy zostały one przejęte pośrednio poprzez słowacki czy bezpośrednio z węgierskiego. W wielu przypadkach są to formy węgierskie, słowackie i polskie, fonetycznie nieróżniące się niczym lub w bardzo małym stopniu zróżnicowanymi. Często jest to wynikiem podobnych procesów adaptacji fonetycznej, co oznacza, że w wielu przypadkach adaptacja zarówno słowackiej, jak i węgierskiej postaci dałaby taką samą formę wyrazową w gwarze orawskiej, zob. np. *cyga*, *dereś*, *galiba*.

Także chronologia poświadczeń nie daje nam żadnych rozstrzygających wskazówek dotyczących pośrednictwa. Opierając się na datach pierwszego poświadczenia wyrazów w języku słowackim, możemy powiedzieć, że największa ich liczba przypada na wiek XVI–XVII, a więc na okres, w którym liczba ludności węgierskojęzycznej na terenach słowackich była największa (por. wyżej), i w którym to okresie miały miejsce wzmożone fale kolonizacji polskiej na Orawie. Zatem możliwość bezpośrednich kontaktów ludności była wówczas największa.

W świetle powyższych trudności może najtrafniejszym byłoby uznać tę część słownictwa orawskiego za – jak to już wcześniej sygnalizowaliśmy – słowako-hungaryzmy, a więc takie zapożyczenia węgierskie, które przeszły do gwar polskich z języka węgierskiego poprzez tereny słowackie, i jednocześnie, o których nie wiadomo, jakim językiem posługiwała się ludność je przekazująca. Byłoby to takie odstępstwo od przyjętych przez nas na wstępie założeń metodologicznych, które dałoby nam wygodę w klasyfikowaniu tego typu wyrazów; trudno jest bowiem uznać np. oraw. *ciardaś* za możliwy słowacyzm, gdy za jego węgierskością przemawiają tak argumenty morfologiczne, jak i względnie jeszcze bardziej oczywiste, kulturowe. Takie określenie byłoby tym bardziej trafne, że duża część ludności ówczesnych Górnych Węgier była w okresie największych wpływów węgierskich dwujęzyczna. O dwujęzyczności świadczą chociażby podane przykłady na substytucje sufiksów, co pokazuje, że użytkownicy danego wyrazu wiedzieli gdzie są jego granice morfologiczne.

3.2.2 Język rumuński

Mówiąc o pośrednictwie rumuńskim należy przede wszystkim pamiętać o tzw. osadnictwie wołoskim (XIV–XVII w.), którego częścią byli na początku pasterze rumuńscy, jako że wywodziło się ono z Siedmiogrodu. Pierwsze wzmianki o nim pochodzą już z XII w. (zob. np. Chaloupecký 1947: 15–19). Osadnictwo to rozprzestrzeniało się pasmem gór (nie dolinami) z Karpat Południowych do Karpat Wschodnich, a następnie Zachodnich i dotarło aż po Morawy (zob. np. Chaloupecký 1947: 11–12).

Trudno określić skład etniczny osadników, którzy docierali w tym czasie na tereny Orawy i jakim językiem się posługiwali. Wspomniana fala osadnicza, oddalając się od Karpat Południowych, stopniowo zatracala swój pierwotny rumuński charakter na rzecz Słowian – początkowo wschodnich, a w późniejszym okresie także zachodnich (zob. np. Štika 1962: 403–404). Tak więc na tereny Karpat Zachodnich, a w tym także na Orawę, już z pierwszymi falami osadników docierali prawdopodobnie Rusini i przemieszczająca się ludność słowacka i polska. Tu o elemencie rumuńskim świadczą jedynie nazwy własne: imiona osadników zachowane w dokumentach (Chaloupecký 1947: 86–87) i toponimy, a także słownictwo pasterskie związane przede wszystkim z wyrobem serów i wypasem owiec (zob. np. Her II 187). Jednak nazwy własne w oczywisty sposób nie mogą jednoznacznie świadczyć o używanym języku, a terminologia pasterska mogła być przekazana także Słowianom i poprzez nich przyniesiona, jako że były to terminy związane z ich głównym źródłem utrzymania się. Jednak, ze względu na brak rozstrzygających dowodów oraz brak elementu rumuńskiego wśród pierwszych osadników na omawianych terenach, ani na pośrednictwo słowiańskie wyrazów rumuńskiego pochodzenia, jak np. *oraw*, *bryndza*, *bundz*, *gieleta*, *kyrdel*, *redyk* itp., nie należy odrzucać możliwości, że zostały one przejęte do gwar polskich bezpośrednio z rumuńskiego.

Z drugiej strony kontakty rumuńsko-węgierskie na podstawie źródeł pisanych, datuje się na początek XII wieku. Ich miejscem był oczywiście Siedmiogród a później (od XIII w.) także Mołdawia, gdzie doszło do mieszania się ludności węgierskiej i rumuńskiej. Kontakty te nasiliły się w wiekach XVI–XVII, kiedy na terenach Siedmiogrodu osiadła duża liczba ludności rumuńskiej (zob. np. MNyT 299–300). W kontaktach tych dominował wpływ węgierski. Tamás (1966) w swym słowniku notuje ok. 2800 zapożyczeń węgierskich obecnych przede wszystkim w gwarach rumuńskich; wyrazów węgierskich obecnych na całym obszarze rumuńskojęzycznym jest znacznie mniej, bo ok. 200 (zob. Bereczki 1995: 71).

W analizowanym przez nas materiale gwarowym znaleźliśmy zaledwie kilka takich wyrazów, dla których, w świetle argumentów semantycznych, choć ze znakiem zapytania, można przyjąć pośrednictwo rumuńskie, zob. *gazda*, *sałas* (tu możliwe także pośrednictwo słowackie). W obu przypadkach znaczenie rumuńskich form posiada taki dodatkowy element związany z życiem pasterskim, który można odnaleźć także w gwarach polskich, ale nie znajdziemy go w języku węgierskim.

3.2.3 Język ukraiński

W jednym przypadku wskazaliśmy na pośrednictwo ukraińskie między gwarą orawską a językiem węgierskim. Chodzi tu o *oraw. baciár ~ batiár*, gdzie *-a-* pierwszej sylaby należy prawdopodobnie tłumaczyć zmianą zaszłą właśnie w tym języku. Miejscem przejścia wyrazu było zapewne Podkarpacie lub, choć jest to mniej prawdopodobne, Mołdawia, gdzie ludność ukraińska i węgierska miała możliwość bezpośrednich kontaktów (zob. np. Dezső 1989: 9n.).

3.3 KWESTIA JĘZYKA NIEMIECKIEGO

Osobnego słowa komentarza w naszych rozważaniach wymaga kwestia języka niemieckiego. W pracy przedstawiamy słownictwo, o którym z pewnością możemy powiedzieć, że zanim zostało ono przekazane do gwary orawskiej, przeszło z języka niemieckiego (albo raczej bawarsko-austriackiego) przez filtr węgierski (czasem poprzez możliwe pośrednictwo słowackie), zob. *ciarcha* (?), *fakla*, *filer*, *golyr*, *korchel*, *siogor*, *buńda* (?), *taniárek* (?). Możemy jednak wydzielić również grupę wyrazów niemieckich, o których wcześniej pisano jako o hungaryzmach w języku polskim, co uważamy, za co najmniej wątpliwe. Przy tego typu wyrazach należy zwrócić szczególną uwagę na kwestię pośrednictwa węgierskiego, pamiętając jednocześnie, że język niemiecki był – obok węgierskiego – przez wieki powszechnie znany ludności słowackiej. Wreszcie zaznaczyć należy, że słownictwo niemieckie mogło się przedostać do południowych gwar polskich także dzięki osadnikom Saskim w Karpatach (o niemieckim wpływie leksykalnym na języki Karpat por. Stachowski, M. 2006: 472–474) lub poprzez Śląsk.

Takim wyrazem jest np. oraw. *sár* ‘poziomy rząd gontów, dachówek na dachu’, bowiem Halász (1888: 497) czy (ze znakiem zapytania) Wołosz (I 303) próbują tłumaczyć tożsame z nim pol. dial. *szar* id. za pomocą węg. *sor* ‘rząd’. W tym miejscu jednak bardziej realne jest wyprowadzanie wyrazu z niem. *Schar* 1. ‘rząd’; 2. *bud.* ‘rząd (cegieł)’, ponieważ: (1) węg. *sor* nie ma poświadczonego znaczenia z zakresu budownictwa; (2) wokalizm formy orawskiej, a także form notowanych przez Halásza czy Wołosza (por. jeszcze np. Linde V 552) o wiele prościej jest tłumaczyć formą niemiecką; (3) terminologia związana z budownictwem była na tych terenach (i w ogóle w Karpatach) zwykle zapożyczana od Niemców, czy też Sasów trudniących się wszelkim rzemiosłem, por. np. pol. dial. *dyla* ‘podłoga z desek w domu’ < niem. *Diele* ‘deska’, pol. dial. *forszt* ‘podłoga z desek; deska do podłogi’ < niem. *Forst* ‘podłoga z desek w domu’, pol. (dial.) *gont* < niem. dial. *gant* ‘belkowanie’, pol. dial. *szindel* ‘gont’ < niem. *Schindel* id. (zob. Siatkowski 1997: 80–82, gdzie też znajdziemy dalsze znaczenia i przykłady dialektalne; na temat silnego wpływu niemieckiego na terminologię budownictwa wiejskiego zob. Basara 1964: 48, 1965: 56–70).⁵ Jednak, dla przykładu możliwego zapożyczenia tego typu słownictwa również z, a właściwie poprzez węgierski por. (?) *pant*.

Z nieco inną sytuacją mamy do czynienia przy oraw. *šporować* ‘oszczędzać’ (Kąś 2003: 868). Gdy porównamy postać węg. *spórol* id. i niem. *sparen* id., to – wobec węg. -ó- pierwszej sylaby – moglibyśmy założyć, że na gruncie języka węgierskiego zaszła zmiana niem. *ā* > węg. *ō*, co też odzwierciedla postać orawska. Jednak wiemy, że niektóre gwary niemieckie używane na Węgrzech, a także saskie na Spiszu, mają właśnie *o* ~ *ō* tam, gdzie literacki niemiecki ma *ā*, por. np. lit. niem. *Graf* ‘hrabia’ i niem. dial. *grōf* ~ *grof* id. (zob. np. Kobilarov-Götze 1972: 189). Widać więc, że oraw. *šporować* może być równie dobrze uznane za pożyczkę niemiecką, ewentualnie za pośrednictwem śl. *šporovať* ‘oszczędzać’. Z podob-

5 Wymienione powyżej przykłady mają swe odpowiedniki także w gwarze orawskiej, a są to kolejno: *dyle* ‘podłoga w stajni z ociosanych z jednej strony belek’, *forzt* ‘pojedyncza deska w podłodze’, *gönt* ‘deszczółka [...] służąca do krycia dachu’ i *sindel* ‘gont’ (Kąś 2003: 163, 187–188, 212, 774).

nych przyczyn wątpliwe jest węgierskie pośrednictwo właśnie przy oraw. *gróf* ~ *gráf* (Kąś 2003: 216, 218), choć Hauptová (1959: 522, 1960: 181) zalicza sł. *gróf* do zapożyczeń węgierskich (z węg. *gróf*). Argumentację autorki, że, sł. *gróf* wiąże się w oczywisty sposób z systemem feudalnym całego państwa, więc według wszelkiego prawdopodobieństwa jest pochodzenia węgierskiego⁶, możemy odrzucić chociażby w świetle sł. *baron* 'baron' < niem. *Baron* id. wobec węg. *báró* id.

Wreszcie w świetle podobnych argumentów należy podać w wątpliwość pochodzenie węgierskie oraw. *lawor* czy *huncut*. Choć z fonetycznego punktu widzenia pośrednictwo węgierskie jest możliwe, to jednak niełatwo jest znaleźć takie argumenty, które by bezsprzecznie za nim przemawiały. Wyrazy te uwzględniliśmy przy omówieniu przypadków dyskusyjnych.

Kończąc ten rozdział warto zaznaczyć, że używając takich sformułowań, jak „język pośredniczący”, „zapożyczenie za pośrednictwem” itp. naszym zamiarem, rzecz jasna, nie jest sprowadzanie roli „języka pośredniczącego” do swego rodzaju posłańca między dwoma językami. Jesteśmy świadomi faktu, że zapożyczenie wyrazu z języka A do języka B jest mechanizmem niezależnym od zapożyczenia tegoż wyrazu z języka B do C. Sformułowanie to jest tylko wygodnym zwrotem oznaczającym kierunek wędrówki wyrazu, jest skrótem myślowym odsyłającym do geografii językowej zapożyczeń.

4. SŁOWNICTWO ORAWSKIE NA TLE SĄSIADUJĄCYCH GWAR

Zdecydowana większość przedstawionego w słowniku materiału gwarowego jest używana także na szerszym terenie Małopolski górzystej i (rzadziej) na Górnym Śląsku. Jeśli chodzi o gwary polskie, to użycie tych wyrazów wychodzi bardzo rzadko poza wspomniany obszar i to tylko w przypadku wyrazów ogólnopolskich, takich jak np. *buńda* (powszechne w gwarach), *dereś* 1., *sałas* itp. Wyrazy te poza Orawą znajdziemy przede wszystkim w gwarach podhalańskiej i spiskiej, a także na Żywiecczyźnie, Nowosądecczyźnie czy w Cieszyńskim. Obecność danych leksemów w kilku różnych polskich gwarach jest oczywiście wynikiem podobnych wpływów słowackich czy też węgierskich, a oprócz tego zapewne dochodziło do wymiany pewnej części omawianego słownictwa między wspomnianymi gwarami. O najsilniejszych wpływach węgierskich możemy mówić na Spiszu, Orawie i Podhalu, o czym świadczy chociażby to, że zapożyczenia węgierskie z zakresu terminologii pasterskiej są używane przede wszystkim na tych terenach, podczas gdy zwykle ustępują one terminom innego pochodzenia na obszarach z nimi sąsiadującymi (zob. Her II 194). Nie dysponujemy

6 Hauptová 1960 *ibid.*: „a *gróf* szó nyilván az egész ország feudális rendszerével függ össze, tehát minden valószínűség szerint magyar eredetű.”

jednak tak szczegółowymi danymi filologicznymi, by móc odtworzyć te kontakty między poszczególnymi gwarami.

W przedstawionym w słowniku materiale znajdziemy kilkanaście wyrazów, które – według naszej wiedzy – są znane tylko na Orawie. Są to: *burbunda*, *ceduła*, *ceruzka*, *chabar-ka*, *ciawa*, *fiják*, *galiba*, *gomboce*, *homák*, *meru*, *pałacynka*, *paplán*, *siogor* i *ziwań*. Oczywiście ten stan należy jeszcze zweryfikować w oparciu o dalsze źródła gwarowe.

SŁOWNIK

1. WSTĘP

Słownik został opracowany na podstawie materiału językowego zebranego w *Słowniku gwary orawskiej* autorstwa Józefa Kąsia (Kąś 2003) – znaczenie omawianych postaci orawskich wraz z lokalizacją poświadczeń zostały przez nas przytoczone za wspomnianym słownikiem bez zmian. Jedynie w kilku przypadkach dane te zostały uzupełnione na podstawie słownika gwary orawskiej Franciszka Fitaka (Fitak 1997). W celu jednolitego stosowania niektórych oznaczeń przejęliśmy system skrótów większości kwalifikatorów i nazw miejscowości polskiej i słowackiej Orawy.

Oprócz tego do zapisania orawskich postaci gwarowych zastosowaliśmy ten sam sposób zapisu półfonetycznego, jaki został przyjęty w Kąś (2003). Uproszczony zapis odzwierciedla więc systemowe cechy gwarowe (por. zapis *á* dla *a* pochyłonego), ale powstał w oparciu o ortografię polską. Tak więc rozróżniamy w grafii <h> i <ch> – kierując się w tym miejscu kryterium etymologicznym ortografii polskiej – niezależnie od tego, że, podobnie jak i w polszczyźnie literackiej, w gwarze orawskiej występuje tylko jeden fonem szczelinowy tylnojęzykowy bez cechy dystynktywnej *dźwięczny* : *bezdźwięczny*. Ma to na celu łatwiejsze posługiwanie się tomem.

Postaci orawskie zostały ułożone w następującym porządku alfabetycznym: *a, á, b, c, ć, d, e, f, g, h, i, j, k, l, ł, m, n,ń, o, ó, p, r, s, t, u, w, y, z, ź*.

Niejednokrotnie trudna była do ustalenia forma postaci hasłowej dla naszego słownika. W przypadku form alternujących jako postać hasłową wybraliśmy tę, która jest najbardziej rozpowszechniona na orawskim obszarze językowym (np. *háldomas*), lub tę, która jest najbardziej zbliżona fonetycznie do odpowiedniej postaci węgierskiej (np. *golyr*). W innych przypadkach postaci alternujące zostały podane w porządku alfabetycznym (np. *burbunda*).

W artykułach hasłowych, oprócz orawskiego, przedstawiliśmy także porównawczy materiał gwarowy z górskich gwar Małopolski. Z racji obranego tematu nie dążyliśmy do całościowego opracowania tej części słownictwa gwar polskich; naszym zamiarem było jedynie zasygnalizować, na ile dany wyraz jest powszechny na wspomnianym obszarze językowym. Jeśli w danym hasle brak jest wzmianek o użyciu poszczególnego wyrazu w innych gwarach polskich, wówczas oznacza to, że dany wyraz jest, według naszej wiedzy, używany jedynie na Orawie. Omawiany materiał gwarowy został zebrany przede wszystkim na podstawie KarSGP (a właściwie na podstawie prac w tym miejscu cytowanych, bowiem w większości przypadków KarSGP nie podaje lokalizacji

poświadczeń), SGP i Her I–II, lecz staraliśmy się dotrzeć także do mniejszych słowników poszczególnych gwar lub też innych opracowań gwarowych. Dane te można miejscami uzupełnić na podstawie IndeksSGP.

W drugiej kolejności wspomnieliśmy o słowackich odpowiednikach etymologicznych omawianego wyrazu. Opieraliśmy się przede wszystkim na słownikach języka słowackiego (SSJ, HSSJ) i słownikach gwar słowackich (SSN, SV), lecz uzupełniającymi informacjami służyły nam także inne, krótsze opracowania, artykuły oraz przyczynki. Dane z innych języków Karpat, przede wszystkim ukraińskiego czy rumuńskiego, czy też rzadziej z języka niemieckiego bądź czeskiego przytaczaliśmy tylko wówczas, jeśli należało się liczyć z ich pośrednictwem, lub jeśli o takiej możliwości wspominały już wcześniejsze prace, oraz jeśli służyły one cennymi informacjami dotyczącymi etymologii postaci hasłowej.

W zasadniczej części hasła przytoczyliśmy postać węgierską, którą należy tłumaczyć dany wyraz polski czy też słowacki, a także przedstawiliśmy jej etymologię. Węgierskie postaci gwarowe cytowaliśmy tylko wówczas, gdy miały one znaczenie z punktu widzenia etymologii wyrazu. Szczegółowego omówienia postaci węgierskiej wymagały te przypadki, w których węgierskie pochodzenie polskich, słowackich, rumuńskich itp. form wymagało słowa komentarza. Np. gdy słowiańskie pochodzenie węgierskiej formy mogłoby wskazywać na ewentualną rodzimość polskich czy słowackich form, czy też istniał w literaturze pogląd odbiegający od naszego, co też wymagało z naszej strony dłuższej dyskusji dla jasności przedstawionego stanu rzeczy itp. Oprócz tego staraliśmy się dokonać rewizji dotychczasowych ważniejszych prac, w których już wcześniej pisano o danym zapożyczeniu.

Tam, gdzie to było możliwe, podaliśmy także datę pierwszego poświadczenia danego wyrazu polskiego, słowackiego czy węgierskiego lub też poszczególnego jego znaczenia. W przypadku wyrazów polskich kierowaliśmy się przede wszystkim danymi ze SłStp i SłPolXVI, dla piśmiennictwa słowackiego źródłem informacji o dacie był – z nielicznymi wyjątkami – HSSJ, a dla postaci węgierskich taką rolę spełniały słowniki historyczno-etymologiczne TESz i EWU, a rzadziej również Zaicz (2006). Datę podaliśmy w nawiasie po cytowanej postaci lub przed podanym znaczeniem. Próbę ustalenia chronologii zapożyczenia wyrazu do gwary orawskiej podejmowaliśmy tylko wówczas, kiedy dane filologiczne to umożliwiały.

Postaci z innych języków niż polski przytoczyliśmy w pisowni oryginalnej; formy poświadczone w innym alfabecie niż łaćński podaliśmy w transkrypcji łaćńskiej lub w transkrypcji i w zapisie oryginalnym.

Odstępstwa od wyżej nakreślonego układu hasła zostały podyktowane specyfiką historii, fonetyki itp. danego wyrazu hasłowego.

W osobnym dziale zatytułowanym *Przypadki dyskusyjne* omówiliśmy kilka wyrazów, których proveniencja węgierska (lub też kwestia wędrówki wyrazu poprzez węgierski) jest wątpliwa, a o których we wcześniejszych pracach pisano jako o zapożyczeniach węgierskich. Pominęliśmy tu jednak wyrazy ewidentnie niewęgierskie, nawet jeśli wcześniej pisano o nich jako o hungaryzmach.

2. ARTYKUŁY HASŁOWE

aǰdamas zob. háǰdomas

baciár (J, LM, LW, Pk, Ps, Pw, ZG) ~ **batiár** (J) ~ **beciár** (LW) ~ **betiár** (LW) **1.** ‘mężczyzna, zwykle starszy kawaler, prowadzący beztróskie życie, nie przykładający się do pracy, nie dążący do założenia rodziny’; **2.** (J) ‘człowiek niedobry, złośliwy; drań, łobuz’ (Kąś 2003: 15) ~ **byciár 1.** (J, LM, Pk, ZG) ‘z negatywnym nacechowaniem emocjonalnym o dobrze odżywionym mężczyźnie, ale niezbyt skorym do pracy; leń’; **2.** (Pk, ZG) ‘z nacechowaniem emocjonalnym o mężczyźnie o mocnej budowie ciała’ (Kąś 2003: 50). W Małopolsce w użyciu jest także ciesz. *baciárz* (Biela 1882: 157, bez podanego znaczenia), podh. *baciár* ~ *baciárz* ~ *byciár* ~ *byciárz* ‘chłopak dojrzewający, włóczęga nocny; człowiek niezgrabny; rodzaj przezwiska’ ~ *baciaryga* ~ *baciárz* ‘człowiek zaniedbany, brudny, przewrotny, głupi’ (Dembowski 1891: 302, Malinowski 1893: 20, 21, 89, Świętek 1893: 687, SGP I 252, Hodorowicz 2005: 14), spis. *beciár* ‘zwykle o młodym człowieku: awanturnik, pijak, włóczęga, leń’ (SGP *ibid.*), żyw. *baciár* ‘oberwaniec, powsinoga’ (Nowak 2000: 38) ~ *beciár* ‘o człowieku grubym, tęgim, niezgrabnym’ (SGP *ibid.*) i w okolicach Krakowa jako *baciárz* ‘nędzarz, człowiek zaniedbany; człowiek głupi’ (SGP I 252–253). Wyraz jest również charakterystyczny dla polszczyzny kresowej, a w szczególności dla Lwowa, gdzie używa się go w postaci *batiár* (SGP I 431, Kurzowa 1985: 139–140); często w połączeniu lwowski *batiár* czy w zwrocie *megaj batiár!* ‘ja ci pokażę!; dosł. stój łobuzie’ < węg. *megállj betyár* id. (Klich 1915: 139–140, Gawroński 1918: 150–151). W formach *na -arz* doszło zapewne do zmiany segmentu *-ar > -arz* w wyniku analogii od podobnych rzeczowników na *-arz*, np. *babiárz*, *nudziárz* itp. (dla zapoznania się ze szczegółowym rozwojem semantycznym wyrazu w polszczyźnie zob. Reychman 1971: 71–72). O wyrazie tym pisaliśmy już krócej i w pewnych szczegółach nieco odmiennie, zob. Németh (2005b: 330–333). Por. także KarSGP I 55, Fitak (1997: 10).

Słowniki słowackie notują sł. *beťár* **1.** ‘figlarny, swawolny człowiek; łobuz’ (SSJ I 83, SV I 130); **2.** ‘rozbójnik’; **3.** ‘węgierski pasterz na puszczy’ (SSN I 112) – tylko z *-e-* w pierwszej sylabie.

W języku węgierskim znajdziemy *betyár* **1.** (1744) ‘młodzian bez stałej pracy; przystojny młodzieniec’; **2.** ‘rozbójnik’; **3.** ‘łobuz’; **4.** ‘pasterz na puszczy’ (TESz I 291, EWU 101, gdzie też dalsze znaczenia).

Znaczenia słowackie i węgierskie, a także fakt osmańskiego – czy też serbsko-chorwackiego – pochodzenia węgierskiej postaci (< sch. *bèćár* ‘kawaler, młodzieniec, człowiek bez pracy’ < osm. *بيكار* *bekār* ‘kawaler, młodzieniec’ (de Meynard I 362) < pers. *بيكار* *bikār* ‘without employment or profession; an idle, lazy fellow’ (Steingass 1892: 223) (Škaljić 1973: 127, TESz *ibid.*, EWU *ibid.*)⁷ świadczą o tym, że w języku słowackim mamy

7 Co do zmiany sch. *ć > węg. ty [t]* por. np. sch. *gaće* ‘gacie, spodnie’ > węg. *gatya* id. (EWU 450). Adaptacja osm. *k̄* jako sch. *ć* jest również regularna, por. np. osm. *كآر kār* ‘zysk’ > sch. *ćár* id. (Stachowski S. 1973: 141–142). Wobec faktu, że w języku serbsko-chorwackim wyraz jest szeroko rozpoznawany należy – wbrew stanowisku Kniezsy (1955: 91) – postulować pośrednictwo sch. *bèćár*

do czynienia z ewidentnym hungaryzmem. Mniej przejrzyste przedstawia się jednak kwestia pochodzenia polskich form gwarowych.

Porównując fonetykę polskich form gwarowych, jedyną cechą rzucającą się w oczy jest alternacja *e ~ a* w pierwszej sylabie; pojawienie się *-y-* jest zapewne wynikiem często spotykanej w gwarach tych alternacji *e ~ y* (Karaś 1965: 86), por. oraw. *dysc* (Kąś 2003: 164), *bynkart* (Kąś 2003: 52) itp. Alternacja ta w tym wyrazie występuje oprócz gwar polskich także i w języku ukraińskim (w jego gwarach), gdzie mamy: *báťar* ‘próżniak, włóczęga; stary kawaler; łobuz, hultaj’, *bátir* ‘rozbójnik’, *béťar ~ byťar* ‘zawadiaka, zabijaka’ (Lizanec 1976: 577, Mel’nyčuk 1982: 152, 178–179, Semenova 1983: 165, Janów 2001: 8). Możemy więc powiedzieć, że postaci z *-e-* w pierwszej sylabie odzwierciedlają *-e-* węgierskiej bądź słowackiej postaci, natomiast postaci z *-a-* w miejsce *-e-* są już rozwojem słowiańskim⁸, przy czym przejście *e > a* nie można oczywiście wiązać z przegłosem polskim zarówno ze względu na odmienne warunki fonetyczne, jak i różnicę chronologiczną (przegłos polski nie działał po XI w., a wyraz *baciár* jest na pewno młodszy). Kryterium to jest ważne szczególnie w tych językach, gdzie mamy formy i z *-a-* i z *-e-*.

Brückner (1927: 10) wyprowadza pol. *baciárz* z węgierskiego bez komentarza etymologicznego. Podobnie czyni to Kniezsa (1955: 91). Zaręba (1951: 122) wspomina tylko o *-ť-* w śródgłosie, tłumacząc go zapożyczeniem wzrokowym w odróżnieniu od postaci z *-ć-* gdzie już mamy jego zdaniem do czynienia z zapożyczeniem słuchowym. Jest to nieco osobliwe tłumaczenie, tym bardziej, że przytacza on polską postać *baciárz* z *-a-* w pierwszej sylabie, podczas gdy w języku węgierskim mamy jedynie *-e-*. Zaręba wspomina jeszcze o możliwym wpływie „ruskiej” fonetyki, lecz o jaki wpływ miałyby chodzić – tego nie tłumaczy. Reychman (1951: 211) mówi o bezpośrednim zapożyczeniu wyrazu z Bałkanów z sch. *bèćar* bądź alb. *beqár*⁹ ‘kawaler’ (FGS 1954: 34). Takie tłumaczenie jest nie do przyjęcia przede wszystkim w świetle geografii językowej. W późniejszej pracy Reychman (1971: 70–71) z kolei dopuszcza również możliwość bezpośredniego zapożyczenia z węgierskiego, jak i pośrednictwo słowackie czy ukraińskie, gdzie miałyby „nastąpić pewne zmiany fonetyczne, wpływające na niejednorodną jego postać”. Sygnalizuje on także problem wokalizmu pierwszej sylaby, próbując ją objaśnić (pod znakiem zapytania) asymilacją samogłoski pierwszej sylaby pod wpływem sylaby drugiej, czy też „przejściem” akcentowanego *e > a* w niektórych gwarach węgierskich. O ile asymilacja spółgłoski akcentowanej zdaje się być mało prawdopodobna, o tyle próba tłumaczenia *-a-* w *baciár* adaptacją szerokiego węg. *e* w polszczyźnie i w języku ukraińskim wiąże się z wątpliwością

między osmańskim i węgierskim. Zaicz (2006: 67) pisze już, że mowa tu o zapożyczeniu „chorwacko-serbskim”. Postać perska z samogłoską *-i-* w pierwszej sylabie jest nowsza, pochodząca z wcześniejszego *ē*; o zmianie pers. *ē > i* zob. np. Pisowicz (1985: 74–75, 89).

8 W dialektach węgierskich nie znajdziemy form z *-a-* czy *-á-* w pierwszej sylabie. O braku takiej formy w słowackim już wcześniej wspominaliśmy.

9 Reychman podaje w tym miejscu alb. *becciar* [sic!] bez znaczenia wyrazu.

wynikającą z braku innych przykładów na taką zmianę fonetyczną.¹⁰ W tej sytuacji objaśnienie zmiany *e > a* adaptacją szerokiego węg. *e* wydaje się zbyt niepewne, by się nim zadowolić. Kurzowa (1985: 139–140) tylko wymienia węgierskie *betyár* jako źródło wyrazu. Wołosz (I 227) wspomina tylko o wpływie fonetyki ukraińskiej i o problemie objaśnienia *-a-*, a także *-y-* w *byciarz* (o oraw. *e ~ y* por. wyżej).

Warto zaznaczyć, że podczas gdy etymolodzy polscy tłumaczą postaci polskie fonetyką wschodniosłowiańską, to z kolei Semenova (1983: 165) opowiedziała się za polską proveniencją tej zmiany (nie przeprowadzając jednak osobnego dowodzenia), a myśl tę powtórzył Stachowski M. (2005: 182), choć w nieco innym kontekście, bo w dyskusji o charakteryzowaniu wyrazów zapożyczonych poprzez źródło bezpośrednie bądź ostateczne. Dla nas ustalenie, czy przejście *e > a* zaszło rzeczywiście na gruncie polskim, ma oczywiście istotnie większe znaczenie.

Dystrybucja geograficzna jest więc następująca: literacki język polski zna tylko formę *baciár*, jako powszechnie rozumianą, ale jednak jako regionalizm lwowski; gwary Polski południowej mają sporadycznie formy z *-e-*; język ukraiński ma obocznie *-e-* i *-a-* (nie wiadomo nam, czy któraś z nich wyraźnie dominuje w realnym użyciu); wszystkie pozostałe języki mają *-e-*. Można by stąd wnioskować, że zmiana *e > a* zaszła albo w języku polskim albo ukraińskim. W żadnym z tych dwu języków nie ma fonetycznego uzasadnienia dla takiej zmiany.

Toteż bodajże jedynym możliwym wytłumaczeniem zmiany *e > a* jest kontaminacja form typu *be-* z jakimś innym wyrazem. Realność kontaminacji zdaje się potwierdzać fakt, że w gwarze podhalańskiej zarówno *baciár*, jak i *baca* mogą mieć znaczenie ‘człowiek tęgi’ (zob. SGP I 252).¹¹ Niemniej jednak wyraz *baciár* nie mógł być skontaminowany na Podhalu z wyrazem *baca*, gdyż myśl, że kontaminacja zaszła na Podhalu a następnie oddziaływała na język ukraiński, a także język Lwowa, nie wydaje się być realna. Raczej należałoby się liczyć z kontaminacją formy ukr. *bétár* z ukr. *báta* ‘ojciec, mężczyzna starszego wieku; bękart’ (SUM I 112, 113, Mel’nyčuk 1982 *ibid.*, gdzie też dalsze znaczenia; por. także Barchudarov I 80, Sorokin I 152: ros. *batá* ‘ojciec; dorosły człowiek’).¹² Gdyby rzecz tak się właśnie miała, polskie warianty (w tym także orawskie) z *ba-* byłyby ukrainizmami. Interpretację

10 Znaleźliśmy zaledwie śl. dial. *Feranc* ‘Franciszek’ < węg. *Ferenc* id. jednak w przykładzie tym *-e-* jest nieakcentowane i można go także tłumaczyć innym, niż wspomniane, zjawiskiem (zob. Gregor 1993: 11).

11 W tym przypadku *baciár* zmodyfikował swoje znaczenie pod wpływem wyrazu *baca*, mimo że oba te wyrazy różnią się istotnie pod względem statusu socjolingwistycznego – o ile *baciár* jest kimś na pograniczu marginesu społecznego (i tym samym wyraz *baciár*, nawet jeśli użyty z sympatią, nie jest przecież określeniem do końca pozytywnym i komplementującym), tyle *baca* jest osobą zamożną, znaczącą i szanowaną (toteż określenie *baca* ma wydźwięk pozytywny). Jak widać, kontaminacja taka była możliwa nawet mimo rozbieżności pomiędzy znaczeniem ‘łobuz, człowiek beztroski, człowiek bez stałej pracy’ a ‘człowiek otyły’ – tu por. przypis następnny.

12 Funkcję *tertium comparationis* pełniłoby tu znaczenie ‘młodzian w sile wieku’. W takich warunkach kontaminacja byłaby wręcz znacznie łatwiejsza niż w przypadku pol. *baca* – zob. przypis 11.

taką potwierdzają też dwie okoliczności: (1) to, że zarówno w gwarze lwowskiej, jak i na Podhalu istnieją postaci *batiar* ~ *betiar* – gdyby bowiem zmiana *e > a* zaszła rzeczywiście na gruncie języka polskiego, na przykład w wyniku kontaminacji z innym wyrazem polskim, to byłaby ona przejawem adaptacji wyrazu obcego, a w takim razie oczekivalibyśmy raczej, że pojawi się ona w drugiej kolejności, tzn. wyłącznie w postaci z *-ć-*, ale nie z *-ł-*, które zdecydowanie bardziej rzuca się w ucho polskie jako głoska obca niż *-e-*. Innymi słowy: w wypadku adaptacji wyrazu ukr. *bětar* do języka polskiego, najpierw powinno było być zlikwidowane wyraźnie niepolskie *-ł-* (oddające w języku ukraińskim węg. *-ty-*), a dopiero potem, tzn. już w postaci *beciar* można by było przeprowadzać dalszą (i *de facto* zbędną) zmianę *e > a*; (2) wpływ ukraiński zarówno na język Lwowa jak i na gwary podhalańskie (w odróżnieniu od wpływu gwar Podhala na język ukraiński i gwarę lwowską) jest zrozumiały i nie budzi zdziwienia.¹³

Można sobie wreszcie wyobrazić, że kontaminacja ta zaszła rzeczywiście w polszczyźnie lwowskiej, gdzie również znany był wyraz *baťa* (a więc spełnione były warunki dla kontaminacji) a następnie wyraz *baciara* rozpowszechnił się zarówno na ukraiński (dając *bátar*), jak i – w charakterze regionalizmu – na resztę Polski. Gdyby ten wariant okazał się prawdziwy, twierdzenie, że postać *baciara* jest polonizmem, byłoby uzasadnione.

W obecnej sytuacji wydaje się jednak, że brakuje na razie argumentów pozwalających kwestię tę rozstrzygnąć jednoznacznie i ponad wszelką wątpliwość.

Możemy natomiast powiedzieć, że wyraz przeniknął do gwary orawskiej dwoma drogami: wobec faktu pierwszego poświadczenia wyrazu na polskim obszarze językowym w polszczyźnie lwowskiej (Reychman 1971: 71) należy przyjąć, że postaci z *-a-* w gwarze orawskiej zostały zapożyczone z języka ukraińskiego, prawdopodobnie poprzez sąsiadujące z nią na wschodzie gwary polskie. Poparciem dla takiej myśli jest także brak slc. **batár* ~ **bařar*. Oraw. *betiar* zaś (używane tylko w Lipnicy Wielkiej) w świetle palatalnego *-ł-*, a także bliskości obszaru słowackojęzycznego, wskazuje na zapożyczenie słowackie¹⁴, choć teoretycznie w świetle fonetyki nie można wykluczyć także przejścia bezpośrednio z węgierskiego. Oraw. *beciar* (również tylko w Lipnicy Wielkiej) jest prostą adaptacją tej postaci.

baćkary zob. baćkory

- 13 Dezső (1989: 29) zauważa, że w gwarach karpacko-ukraińskich węg. samogłoska *e* jest miejscami oddawana jako *a* i przypisuje to pośrednictwu rumuńskiemu (nie stara się podać wytłumaczenia fonetycznego zjawiska). Jednak w przykładach przez niego podanych na miejscu węg. *e* pojawia się ukr. *a* palatalizujące poprzedzającą spółgłoskę, np. ukr. *mjantovati* 'ratować' < węg. *ment* id., ukr. *njameš* 'szlachcic' < węg. *nemes* id. Chodzi więc o inny proces *e > a* niż w węg. *betyár*.
- 14 Karaś (1965: 122) zaznacza, że fonem *ř* pojawia się w gwarze orawskiej jedynie w nielicznych zapożyczeniach słowackich. Postać *betiar* pojawiała się w gwarze orawskiej prawdopodobnie dzięki ludności dwujęzycznej (słowacko- i polskojęzycznej), gdyż tylko w ten sposób mógł się gwarze orawskiej pojawić obcy dla niego fonem *ř*. Por. także *tiawa* ~ *ciawa* 'wielbłąd'.

bačkory (Pk, Lw) ~ **bačkary** (J) ~ **bočkory** (J) *pok. III* ‘buty za duże w stosunku do wielkości stopy, zwykle stare, zniszczone’ (Kąś 2003: 15, 32). Wyraz jest znany także na Podhalu jako *bačkor* ~ *boczkor* ~ *bočkur* ‘obszerne, a niekształtne obuwie’ (SGP I 262) i jako – dziś już częstsze – *baciok* ‘gumowy but do kolan’ (Hodorowicz 2005: 14). Oprócz tego, z wyrazem tym należy wiązać również spis. *bučkor* ‘kierpiec’ – powstałe zapewne w wyniku kontaminacji postaci dial. *bačkor* ze spis. *bucior* ‘zniszczony, stary wielki but’ (Her I 43, Fitak 2004a: 12), por. także przytaczane przez Brücknera (1915: 420), 1917: 240 i Her I *ibid.* pol. dial. *bociury* ‘buty’ (Her I *ibid.* notuje wyraz w tym znaczeniu dla Istebnej, ciesz.). Por. także KarSGP I 96.

Choć w języku słowackim, któremu przypisujemy tu rolę możliwego pośrednika, pierwsze poświadczenie wyrazu *bačkor* ~ *bačkora* ~ *bočkor* ‘zwykłe skórzane obuwie, kierpce’¹⁵ datuje się na rok 1605 (HSSJ I 105), to wyraz był zapewne już wcześniej znany, o czym świadczy poświadczenie śl. *bočkoroš* (1566) ‘ten, kto nosi kierpce, szewc’ [*<* węg. *bocskoros* ‘ten, kto nosi kierpce’] (HSSJ I 140).

W języku węgierskim wyraz *bocskor* jest poświadczony w znaczeniu ‘półbucik z paskiem, dawny but chłopski; sandał’ dość wcześnie, bo już od ok. 1395 r. (TESz I 316–317, EWU 114). Halász (1888: 534–535) podaje pochodzenie węgierskie słowackiej formy jako etymologię niepewną, ale prawdopodobną. Zaręba (1951: 114), a za nim i Wołosz (I 236) podają także pol. dial. *bociury*, o którym jednak Wołosz – naszym zdaniem słusznie – zauważa, że bardziej prawdopodobnym wydaje się łączenie go ze wspomnianym już przez nas pol. *but*, a właściwie z pol. dial. *bucior* ‘zniszczony, stary, wielki but’.

Wygłosowe *-a* słowackich form powstało w celu adaptacji wyrazu do słowackiego systemu deklinacyjnego¹⁶, co wspomogła także analogia do bliskich semantycznie: *bota*, *čizma*, *papuča*, *opánka* itp. Wokalizm pierwszej sylaby słowackich form z *-a-*, kontynuowany także przez polskie postaci gwarowe, nie jest rozwojem słowackim, ale prawdopodobnie przejęciem starszego węg. *bacskor* (1700) *id.* (Gregor 1990: 183). Użycie postaci orawskich w liczbie mnogiej nie powinno dziwić w świetle znacznie większej frekwencji użycia liczby mnogiej w przypadku nazw obuwia w językach słowackim czy polskim, por. *bakańcie*.

bagańcie zob. **bakańcie**

bajuzy (Pw; Gł) ~ **bausy** (LW) ~ **bauzy** (O, Pk) ‘włosy koło ucha, z boku głowy’ (Kąś 2003: 16, 19). Wyraz jest używany obok (ogpol. i) oraw. *baki* *id.* (Kąś 2003: 16). W innych

15 Jest to także najważniejsze znaczenie dzisiejszego wyrazu słowackiego (SSJ I 63). Dodatkowo w dialektach słowackich dla *bačkora* notuje się następujące znaczenia: 1. ‘rodzaj miękkiego i lekkiego obuwia z jednego kawałka skóry, kierpce’; 2. ‘stare, zdarte buty’; 3. ‘słaby, leniwy człowiek, słabeusz’; 4. ‘małe, grube dziecko’ (SSN I 82–83, SV I 140; dla szerszego obrazu semantyki form słowackich, wraz z datacją i miejscem poświadczenia zob. Gregor 1990: 182–183). W tym ostatnim przez nas przytoczonym znaczeniu pojawia się wyraz także w gwarach polskich, por. oraw., podh. *bačkor* ~ *bačkór* ~ *bočkor* 1. ‘duży brzuch’; 2. ‘życzliwe przezwisko o tłustym dziecku’ ~ *bačkorek* ‘małe dziecko’ (KarSGP I 34, SGP I 262–263, Kąś 2003: 15).

16 Działo się tak z wyrazami kończącymi się na spółgłoskę, por. np. węg. *bitang* ‘łotr łajdak’ > śl. *bitanga* *id.* Dla dalszych przykładów zob. Gregor (1993: 20).

gwarach górskich Małopolski mamy: ciesz. *bauzy* id. (SGP I 298–299), podh. *bajusy* id. (Wrześniowski 1885: 3, Malinowski 1893: 21, Dembowski 1894: 342), sąd. *bajusy* id. (SGP *ibid.*), spis. *bajus* ~ *bausy* ‘wąsy’ (SGP *ibid.*, Fitak 2004a: 11). Por. także KarSGP I 39, Małecki (1938: 57), Fitak (1997: 9).

W dialektach słowackich znajdziemy postaci *bajus* (1767) ~ *bajús* ~ *bajúz* id. (HSSJ I 107, Gregor 1990: 185, SSN I 88, SV I 123), które mogły być formami pośredniczącymi między węg. *bajusz* (1522, 1535) ‘wąs’ (TESz I 220, EWU 70, Zaicz 2006: 50) a oraw. *bajuzy*. W przypadku oraw. *bausy* ~ *bauzy* taką postacią przekazującą mogło być śl. dial. *ba-vúz(y)* id. (Gregor 1990 *ibid.*, gdzie też znajdziemy dalsze dane filologiczne). Użycie wyrazu w liczbie mnogiej wykształciło się zapewne na gruncie słowackim drogą analogii do śl. *fúzy* id., choć podobny proces mógł zajść także w gwarach polskich pod wpływem pol. *baki*, *faworyty* czy *bokobrody*. Zmiana semantyczna ‘wąs’ → ‘broda’ → ‘bokobrody’ → ‘baki’ nie dziwi, szczególnie w świetle częstego noszenia zarostu – modnego na Węgrzech w wieku XIX – wokół całej twarzy.

O zapożyczeniu węgierskiego wyrazu do słowackiego pisał już Hałas 1888: 252, a w późniejszych pracach również Reyhman (1951: 205), Schubert (1982: 209) czy Wołosz (I 228–229).

bakańcie (J, Pk, LW; Gł) ~ **bagańcie** (Ch, O; Pł) *pok. III* ‘skórzane, sznurowane trzewiki ponad kostkę; jako pierwsze zastąpiły *kyrpce*¹⁷ (Kąs 2003: 15, 16). Por. także Fitak (1997: 9); oraw. *bakańcie* ‘buty z grubej skóry’. W gwarach Małopolski znane są następujące postaci: ciesz. *bagańcz* ~ *bagańć* ‘buty ponad kostkę, sznurowane, do pracy’ (SGP I 267), podh. *bagancie* ‘wielkie buty, zwłaszcza stare, podarte’ (Świętek 1893: 687), sąd. *bagańcz* ~ *bogańcz* id. (SGP *ibid.*), spis. *bagańcz* ~ *bagańć* ~ *bogańcz* ~ *bogańć* ~ *bugańć* id. (SGP *ibid.*) i z okolic Krakowa *baganc* ‘wielkie buty, zwłaszcza stare, podarte’ (Malinowski 1893: 89, Świętek 1893 *ibid.*); por. jeszcze podh. *baganciarcz* ‘żebrak, nędzarnik, mający liche obuwie’ (Malinowski 1893 *ibid.*, Świętek 1893 *ibid.*) i podh. *bugańcie* ‘kajdany’ (Wrześniowski 1885: 2).

Pierwsze poświadczenie wyrazu słowackiego pochodzi z 1786 roku w zwrocie *v katoneckich* [← węg. *katona* ‘żołnierz’] *bogančoch* ‘w żołnierskich *bakańciach*’ (HSSJ I 106). W późniejszych źródłach (od 1788 roku) pojawia się ono z różnymi wariantami fonetycznymi pierwszej sylaby: *bak-*, *bog-*, *bok-*.¹⁸ Dziś słownik języka słowackiego (SSJ I 64, 67) notuje *baganče* (pl. od *baganča*) ~ *bakanče* (pl. od *bakanča*).¹⁹ Co do wygłosowego -a liczby pojedynczej postaci słowackiej i użycia liczby mnogiej powstałego

17 *Kyrpic*: ‘płytki, skórzany (czasem sukienny) but po kostkę, mocowany do nogi długim, wąskim rzemieniem, owijanym wokół łydki; *kyrpce* używane na co dzień wykonane były z jednego kawałka świńskiej skóry, przez co zmieniały swoją wielkość w zależności od pogody (na deszczu rozciągały się, zaś po wyschnięciu kurczyły się i deformowały) [...]’ (Kąs 2003: 370).

18 Dialekty słowackie pokazują większą różnorodność postaci: *baganca* ~ *baganč* ~ *baganča* ~ *bagandža* ~ *baganec* ~ *bakanč* ~ *bakanča* ~ *bokanča* ~ *bokanča* ~ *bugandža* (SSN I 84, SV I 141).

19 Karaś (1965: 127) pisze: „osobno należy wymienić oboczność k||g” i podaje pośród przykładów także *bakańcie* ~ *bagańcie*. Sądźmy jednak, że w przypadku omawianego wyrazu oboczność k ~ g jest raczej przejęta z języka słowackiego i podparta danymi wewnętrznymi (zob. niżej).

per analogiam do innych nazw obuwia por. *bačkory*. Wahanie się *-a- ~ -o-* w pierwszej sylabie form słowackich jest wynikiem podwójnego sposobu adaptacji obco dla słowiańskiego ucha brzmiącego węg. *á* poprzez śl. *a* i *o* (Gregor 1993: 7–8).

Ostatecznym etymonem omawianego wyrazu jest węg. *bakancs* (1519) ‘skórzany, sznurowany but ponad kostkę; but juchtowy’ (TESz I 222, EWU 71), a do gwary orawskiej został on przejęty według wszelkiego prawdopodobieństwa z języka słowackiego. O pośrednictwie słowackim pisze już Reychman (1951: 205) tłumacząc, że postać polska *bokańcze* była mylnie uważana za zapożyczoną bezpośrednio z węgierskiego. Na pośrednictwo to wskazują przede wszystkim okoliczności fonetyczne: (1) gdyby wyraz został przejęty do gwary orawskiej bezpośrednio z węgierskiego, bardziej prawdopodobnym byłoby zastąpienie węg. *-á-* poprzez najbardziej do niego zbliżone *-á-*; (2) w pracy Pauliny’ego (1963: 175) znajdziemy informację, według której alternacja *-k- ~ -g-* jest nierzadka w języku słowackim (gdzie *-g- < -k-*, por. np. *bungoš ~ bunkoš*, zob. *bunkoš*), którą też alternację odzwierciedlać może *-k- ~ -g-* w postaciach orawskich, por. np. śl. oraw. *firanga* < pol. *firanka* (GN 156).

Wobec daty i kontekstu pierwszego poświadczenia w języku słowackim wyraz węgierski rozpowszechnił się przypuszczalnie dopiero w XVIII wieku za sprawą wojska (Gregor 1990: 184).²⁰

banować 1. (Ch, J, LW, Pk, Pw, ZG; Gł, Pł, Rb) *pok. III* ‘odczuwać żal, że zrobiło się coś złego lub, że coś się zaniedbało; żałować’; **2.** (Ch, LW, Pk) *pok. III* ‘tęsknić, rozpaczając za kimś lub czymś’ (Kąś 2003: 17). W gwarach Małopolski południowej wyraz jest często spotykany w różnych znaczeniach: *banować 1.* ‘odczuwać żal, smutek, zwykle z powodu straty czegoś, żałować’ (Bystrzeń 1887: 85, SGP I 356), *podh. banować ~ banować 1.* ‘żałować, tęsknić; trapić się, smucić się’; *2.* ‘rządzić, wywyższać się nad drugich, udawać pana’; *3.* ‘wałęsać się’ (Kopernicki 1875: 368, Wrześniowski 1885: 3, Malinowski 1893: 89, Świątek 1893: 688, Hodorowicz 2005: 15), *sąd. banować 1.* ‘żałować, narzekać, tęsknić’; *2.* ‘hałasować’; *3.* ‘włóczyć się’ (SGP I 363), *spis. banować ~ banować* ‘żałować, narzekać, tęsknić’ (SGP I 356, 363, Fitak 2004a: 11), *żyw. banować 1.* ‘odczuwać żal, smutek, zwykle z powodu straty czegoś, żałować; tęsknić’; *2.* ‘wydawać żalostne okrzyki’; *3.* ‘szukać kogoś lub czegoś’ (Rzeszowski 1891: 353, Malinowski 1893: 6, SGP I 356–357, Nowak 2000: 39) i w okolicach Krakowa w dodatkowym znaczeniu ‘hałasować włóczęg się czy brojąc (najczęściej o dzieciach)’ (SGP I 357). Zaręba (1951: 116), a za nim Wołosz (I 238) podają jeszcze pol. dial. *bonować* ‘bujać, latać; z cudzym gospodarstwem postępować jak ze swoim’. Brückner (1927: 619) podaje 1618 rok jako datę pierwszego poświadczenia omawianego wyrazu w źródłach polskich. Por. także KarSGP I 68, Brückner (1915: 422), Fitak (1997: 9).

Omawiany wyraz uważamy za zapożyczenie z węg. *bán* (po 1372/ok. 1448) ‘żałować’ (TESz I 236, EWU 76–77), przy prawdopodobnym pośrednictwie śl. *bano-*

20 To, że wyraz węgierski *bakancs* także oznaczał ‘obuwie żołnierskie’ pokazuje węg. *bakancsos* (1800) ‘piechur’ (TESz I 222). Por. także śl. *bagančiar 1.* ‘pot. ten, kto nosi (wojskowe) *baganče*’; *2.* woj. ‘wyzwisko piechurów’ (SSJ I 64).

vať (1579) ‘odczuwać żal, współczuć, żałować (kogoś)’ (SSJ I 70, HSSJ I 110, SSN I 94; SV I 125: wschsłc. *banovac* id., GN 144: *ban^uovać* id.). Taki scenariusz uważamy za możliwy w świetle słowackiej końcówki *-ovať* i wczesnego poświadczenia w tym języku. Warto zaznaczyć, że jest to jedno z nielicznych zapożyczeń węgierskich w słowackim, w których nie zachowała się długość węg. *á* w żadnym z dialektów (Gregor 1993: 8). O pośrednictwie słowackim piszą także Halász (1888: 252), Menšík (1925: 13, 14), Kniezsa (1934a: 64), Reychman (1951: 205) czy Wołosz (I 230).

Malinowski (1893 *ibid.*), a za nim także i Zaręba (1951: 123) uważają polski wyraz za będący rumuńskiego pochodzenia, lecz nie widzimy powodów za przyjęciem takiej drogi zapożyczeń. Rum. *bănuî* ‘żałować’ (Tamás 1966: 100–101) jest datowane od 1651 roku, a więc znacznie później niż w węgierskim, słowackim czy polskim. Za pośrednictwem rumuńskim nie przemawiają także żadne kryteria semantyczne czy geograficzne, a poza tym nie sądzimy, żeby krótka samogłoska w słc. *banovať* wskazywała jednoznacznie na pochodzenie bądź też pośrednictwo rumuńskie. Może ona świadczyć równie dobrze o rozpowszechnianiu się wyrazu na obszarze słowackojęzycznym poprzez dialekt wschodniosłowacki, gdzie iloczas nie został zachowany. Rumuński wyraz zdaje się więc być prostym zapożyczeniem węg. *bán* (zob. np. Tamás 1966 *ibid.*, Bereczki 1995: 71) nie biorącym udziału w przekazywaniu czasownika na północ od węgierskiego obszaru językowego.

Polskie znaczenia gwarowe typu ‘rządzić, wywyższać się nad drugich’, ‘szukać kogoś lub czegoś’ czy ‘z cudzym gospodarstwem postępować jak ze swoim’ powstały zapewne wskutek kontaminacji z oraw. *bantować* (zob. niżej), por. Reychman (1957: 382–384).

bantować 1. (Ch, J) *daw.* ‘dokuczać komuś, niepokoić kogoś’; **2.** (Pw, ZG) *pok. III* ‘chodzić po pomieszczeniu, przedstawiając różne rzeczy i hałasując przy tym’ (Kąs 2003: 17); **3.** (J) *pok. III* ‘przestawiać różne rzeczy, szukając, węsząc po cudzym gospodarstwie pod nieobecność właściciela’ ~ **bańtować** (Ch, J, Pw; Gł, Pł) *pok. III* ‘robić hałas, psocić’ (Kąs 2003 *ibid.*). W gwarach Małopolski znajdziemy również takie postaci, jak: *ciesz. bantować* ~ *bańtować* 1. ‘hałasować, tłuc się, awanturować się’; 2. ‘niepokoić kogoś’; 3. ‘szukać czegoś – najczęściej bezładnie, w pośpiechu, szperać, robić nieporządek’ (Bystroń 1887: 85, SGP I 361–362), *podh. bantować* ~ *bańtować* ~ *buńtować* ‘zachowywać się niespokojnie, hałasować, niepokoić kogo’ (Kosiński 1884: 272, Malinowski 1893: 6, Hodorowicz 2005: 15), *sąd. bantować* ‘hałasować, tłuc się, awanturować się’ (SGP *ibid.*), *spis. bantować* id. (SGP *ibid.*), *żyw. bajtować* ~ *bantować* ~ *bańtować* 1. ‘hałasować, tłuc się, stąpać hałaśliwie’; 2. ‘szukać czegoś – najczęściej bezładnie, w pośpiechu, szperać, robić nieporządek’; 3. ‘iść kraść’ (SGP *ibid.*, Nowak 2000: 39), a także w okolicach Krakowa w postaciach *bantować* ~ *bańtować* 1. ‘hałasować, tłuc się’; 2. ‘szukać czegoś – najczęściej bezładnie, w pośpiechu, szperać, robić nieporządek’ (SGP *ibid.*). Malinowski (1893: 6) przytacza także postać *podh. bańcyć* ‘męczyć kogoś’. Zob. również KarSGP I 47.

W polszczyźnie wyraz jest według SłStp I 60 notowany od XVI wieku, choć tę datę można przesunąć na wiek XV. Otóż Wołosz (I 231) stawia pytanie, czy można z tym wyrazem łączyć zapisane już w XV wieku stpol. *bantować* ‘skazać, damnare’ (SłStp *ibid.*). Pytanie zostało postawione słusznie, choć po części już zyskało odpowiedź w pracy Schubert (1982: 260). Osobiście jesteście zdania, że zbliżona semantyka, a także brak w chwili obecnej innego wytłumaczenia postaci staropolskiej pozwala nam przyjąć, że jest to wyraz etymologicznie tożsamy z omawianą formą orawską.

W języku słowackim znajdziemy formę *bantovať* (1561) ‘dotykać kogoś albo coś nie stosownie; niepokoić, przeszkadzać’ (SSJ I 70, HSSJ I 110–111, SSNI 94; SV I 125: *bantovac id.*). Co ciekawe, w języku czeskim wyraz w postaci *buntovati* jest już poświadczony w druku wydanym w 1539 r., przy czym autor owej pośmiertnie wydanej publikacji żył w XV wieku (zob. Décsy 1955: 454). Zważywszy, że język czeski był wówczas używany jako język literacki także na terenie dzisiejszej Słowacji, wyraz ten mógł być znany językowi słowackiemu już od XV wieku. Z taką datacją korespondowałyby również XV-wieczne pierwsze poświadczenie polskie.

Warto zaznaczyć, że w omawianym wyrazie słowackim – podobnie jak przy słc. *banovať* – żadna z postaci gwarowych nie zachowała długości węg. *á*, co jest bardzo rzadkim zjawiskiem, gdyż w większości przypadków długie *á* pozostaje bez zmian (Gregor 1993: 8).

Mowa tu o zapożyczeniu z węg. *bánt* (?1138/po 1372) ‘dręczyć, dokuczać, krzywdzić’ (TESz I 240–241, EWU 78–79) będącego formą kauzatywną czasownika węg. *bán* ‘żałować’ (zob. *banować*).

Tak jak w przypadku *banować*, przypuszczalnie i tu należy językowi słowackiemu przypisać rolę pośredniczącą. Za węgierskim pochodzeniem wyrazu w języku słowackim czy polskim opowiedzieli się już wcześniej Halász (1888: 252), Brückner (1915: 422), Kniezsa (1934a: 64) czy Zaręba (1951: 116). Reychman (1951: 205) opowiedział się jednoznacznie za słowackim pośrednictwem form polskich, o czym przed nim w literaturze przedmiotu nie wspomiano (zob. także Reychman 1957: 382–384).

Malinowski (1893 *ibid.*), podobnie jak dla *banować*, tak też i dla *bantować* podaje pochodzenie rumuńskie – od czasownika *bântui* ~ *bîntui* (XVII w.) ‘dokuczać, niepokoić, zamęczać’ (Tamás 1966: 126; gdzie też dalsze znaczenia). Podobnego zdania jest Zaręba (1951: 123), który przyjmuje rumuńskie pośrednictwo między postaciami polskimi i węgierskimi. Wydaje się to być mniej prawdopodobne niż przejrzysta etymologia węgierska, przede wszystkim w świetle chronologii (późne poświadczenie rumuńskie) i geografii językowej. Także krótka samogłoska słc. *bantovať* nie może naszym zdaniem przemawiać za pośrednictwem rumuńskim (co do argumentacji zob. *banować*). Kanałem przekazu wyrazu do języków słowiańskich otaczających węgierski, a także i do rumuńskiego mogła być terminologia używana w jurysdykcji, por. Tamás (1966 *ibid.*): „Wir glauben richtig gehandelt zu haben, als wir dem Worte unter den Ausdrucken des Rechtswesens einen Platz zukommen liessen”.

Rekcja czasownika węgierskiego (acc.) pozostała niezmieniona w gwarze orawskiej, zob. oraw. *Nie bantuj go!* 'Nie dokuczaj mu!' (Kąs 2003 *ibid.*). Od formy *bańtować* zostało utworzone oraw. *bańtowaniec* (Ch) 'dziecko, które psoci' (Kąs 2003 *ibid.*).

bańtować zob. **bantować**

basamacizaniat zob. **basomazaniat**

basamzaniat zob. **basomazaniat**

basomacizaniat zob. **basomazaniat**

basomaterentete zob. **basomteremtete**

basomazaniat (O, Pk) ~ **basamacizaniat** (ZG) ~ **basamzaniat** (ZG) ~ **basomacizaniat** (O, Pk, ZG) *wykrz.* 'dawniej: bardzo wulgarne przekleństwo, dziś używane żartobliwie (odczuwane jako słowo pochodzenia węgierskiego)' (Kąs 2003: 19). Słownik gwar polskich notuje zwrot dla gwary cieszyńskiej i podhalańskiej, jako *ciesz. basama zania* ~ *basamazania* 'przekleństwo', podh. *basomazania* *id.* (SGP I 418, 423), natomiast znajdziemy go również i na Spiszu w postaci *basama cizaniat* (Fitak 2004a: 11). Na Żywiecczyźnie i Podhalu także: *basama* 'przekleństwo' (Nowak 2000: 40, Hodorowicz 2005: 16).

Wymienione zwroty to wierne węgierskim oryginałom przekleństwa odczuwane dawniej (słusznie) jako bardzo wulgarne, a dziś już tylko jako żartobliwy przerywnik, którego węgierskie pochodzenie żyje jeszcze w świadomości Oravian. W języku węgierskim przekleństwo to nadal jest odczuwane jako wyjątkowo wulgarne, powstałe od czasownika węg. *baszik* 'wulg. uprawiać miłość'²¹. Przerywnik pojawia się także w gwarach słowackich jako *basom* 'często używany wyraz w licznych przekleństwach' (SSN I 100, SV I 127) przejęty z węg. *baszom!* 'wulg. niech to...!',²² więc teoretycznie możliwe jest tu słowackie pośrednictwo, natomiast stopień rozbudowania postaci w gwarze orawskiej wskazywałby raczej na bezpośrednie przejęcie z węgierskiego. Polskie postaci *basamacizaniat* itp. bowiem pokazują, że w chwili przejmowania wykrzyknika (składającego się z pełnego zdania węgierskiego) Oravianom znane było jego znaczenie: drugi człon węgierskiego odpowiednika *az anyád* (węg. przyimek *az* i węg. *anyád* – krótka postać *acc.* od *anyádat* 'twoją matkę') został – semantycznie bez zarzutu – wzmocniony poprzez dodanie polskiego zaimka *ci*.²³ Zob. także *basomteremtete*.

21 Postać *baszom* to czasownik *baszik* odmieniony w 1 os. sg. czasu teraźniejszego. Dla bliższego zapoznania się z użyciem w języku polskim wyżej wspomnianego węgierskiego przekleństwa por. np. Słuszkiewicz 1977.

22 Dla pełności obrazu por. jeszcze wschłc. *bazmek* 'nieudolny, niedołązny' (Király 1964: 225). Wołosz (I 231), za SW I 102, przytacza także pol. *Basam* 'Węgier'. Istnienie takiej postaci możemy potwierdzić gwarowym pol. *basamski* 'węgierski' (SGP I 418), choć tu znaczenie podane zostało ze znakiem zapytania.

23 Warto w tym miejscu przytoczyć także oraw. *bassamdрут* używane również jako przekleństwo; *-drut* zostało tu dodane na gruncie języka polskiego (Kąs 2003: 19), w którym przypuszczalnie segment *-dr-* dodaje wyrażeniu ekspresji.

basomteremtete (Pk, ZG) ~ **basomaterentete** (O) ~ **basomterentete** (O) *wykrz.* ‘dawniej: bardzo wulgarne przekleństwo, dziś używane żartobliwie (odczuwane jako słowo pochodzenia węgierskiego)’ (Kąś 2003: 19). Słownik gwar polskich podaje *biesz. basomteremtete ~ basamteromtete* id. (SGP I 418). Znajdziemy wyraz również na Spiszu jako *basam teremtete* (Fitak 2004a: 11) i Podhalu w postaci *basamterentete ~ teromtete* ‘kłątwa, przekleństwo węgierskie’ (Malinowski 1893: 93, Hodorowicz 2005: 16). Cytuje go także Brückner 1927: 580 przy haśle *trzem* ‘sala’ (niezwiązanym etymologicznie z omawianym wyrazem). Por. także przytaczane u Zaręby (1951: 118) i Wołosza (I 232) *basama teremtete*.

Mowa tu o przekleństwie o tej samej podstawie słotwórczej, co w oraw. *basomazaniat*, jednak w języku węgierskim odczuwanym już jako mniej wulgarne. Składa się na to wymienienie drugiego członu *az anyád* (zob. *basomazaniat*) na żartobliwie brzmiące *teremtete* ‘stworzony’, który też jest składnikiem wielu węgierskich, mniej lub bardziej wulgarnie brzmiących przerywników.²⁴ Z tych samych przyczyn jak i przy *basomazaniat* zakładamy przejęcie bezpośrednie z języka węgierskiego. Zapożyczenie to nadal jest używane przez starsze pokolenie i żartobliwie przytaczane przez młodsze – zarówno na Orawie jak i na Podhalu.

basomterentete zob. **basomteremtete**

batiar zob. **baciar**

bausy zob. **bajuzy**

bauzy zob. **bajuzy**

beciar zob. **baciar**

betiar zob. **baciar**

binkoś zob. **bunkoś**

boćkory zob. **baćkory**

bojtar (LW) *daw.* ‘pasterz owiec’ (Kąś 2003: 34). Kowalczyk E./Kowalczyk R. (1997: 60) notuje jeszcze oraw. *bajtar* id. Wyraz znany także w tej samej postaci na Podhalu i Spiszu (Malinowski 1893: 21, Her I 41: ‘chłopiec do pomocy, do napędzania owiec’, SGP II 353, Sokołowska 2003: 118, Fitak 2004a: 12, 2004b: 82, Hodorowicz 2005: 20).

Jakkolwiek wyraz należy do terminologii pasterskiej znanej na dużym obszarze łuku Karpat²⁵, wobec stosunkowo późnego poświadczenia śl. *bojtár ~ bujtár* (1733) 1. ‘pasterz bydła’; 2. ‘pomocnik pasterza bydła’ (SSN I 141, HSSJ I 144; Kniezsa 1934a: 63, SV I 143: *bojtar* id.) możemy wykluczyć pośrednictwo pasterstwa wołoskiego. Nie był on zresztą nigdy używany dla określenia pasterzy wołoskich.²⁶

24 Dla bliższego zaznajomienia się z zakresem użycia przekleństwa w języku polskim zob., podobnie jak przy *basomazaniat*, Słuszkiewicz 1977.

25 Por. np. rum. *boitár* ‘pastuszek’ (Tamás 1966: 134–135) czy ukr. (zakarpacie) *bojtár* id. (Wołosz I 237).

26 Zob. np. Chaloupecký (1947: 66n.), Štika (1962: 419n.). Pierwsze wzmianki o pasterzach wołoskich na terenach przez nas omawianych pochodzą z XV wieku. Gdyby więc Wołosi określali paster-

Do gwar polskich wyraz został przejęty prawdopodobnie z gwar słowackich, gdzie, według Hauptovej 1959: 529, 1960: 175, wobec szerokiego jego rozpowszechnienia wyraz ten należy do starszej warstwy zapożyczeń węgierskich – z węg. *bojtár* (1621) ‘młody pastuch, pastuszek’ (EWU 118). Hauptová pisze więc o wczesnym poświadczeniu wyrazu, natomiast nie podejmuje się datacji pierwszego pojawienia się wyrazu w tekstach słowackich. Her II 90 pisze o przejęciu wyrazu od Węgrów na Spisz, a później i na Podhale. Taki scenariusz jest możliwy, lecz nie możemy wskazać argumentów jednoznacznie świadczących o jego przyjęciu.

Słowacką postacią z *-u-* w pierwszej sylabie można tłumaczyć zapożyczeniem węgierskiej postaci gwarowej *bujtár* obecnej praktycznie na całym terenie dzisiejszych Węgier (zob. ÚMTsz I 518–519).

Słowniki etymologiczne języka węgierskiego tłumaczą omawiany wyraz jako derywat od czasownika *bujt ~ bojt* ‘podżegać, podburzyć’ za pomocą sufiksu *-ár*, tworzącym nazwy zawodów (TESz I 326, EWU *ibid.*, Zaicz 2006: 75). Takie tłumaczenie zdaje się być bez poważniejszych zarzutów, przyjmując zmianę semantyczną ‘podżegający’ → ‘popędzający’ → ‘pastuch’ – podobnie jak przy węg. *hajdú* ‘pastuch bydła’ < *hajtó* ‘popędzający’ (zob. *hajduk*).

bonkoś zob. **bunkoś**

bosárka 1. (ogoraw.) ‘kobieta, zwykle starsza i niechlujnie ubrana, podejrzewana o uprawianie magii, zwłaszcza odbieranie cudzym krowom mleka; czarownica’; **2.** (Pk, Pw) ‘baśniowa postać kobieca o odstrasającym wyglądem, rzucająca uroki, mająca mniejszą moc od *bogiyunki*²⁷ (Kąś 2003: 36). Fitak (1997: 11) i Kowalczyk E./Kowalczyk R. (1997: 60) notują także oraw. *bosorka* ‘czarownica’. Oraw. (*po*)*bosárzić* ‘rzucić na kogoś złe czary, czynić komuś szkodę przy pomocy tajemnych sił’ (J; Pk), to czasownik utworzony od omawianego wyrazu już na gruncie polskim. W południowej Małopolsce wyraz został zanotowany także jako podh. *bosiorka ~ bosorka* ‘przewisko kobiety; czarownica’ (Malinowski 1893: 21, SGP II 403, Hodorowicz 2005: 21) i spis. *bo-siorka* ‘czarownica, wiedźma’ (SGP *ibid.*, Fitak 2004a: 12).

Wyraz został przejęty ze slc. *bosorka* (XVII w.) ‘czarownica, wiedźma’ (SSJ I 120, HSSJ I 147, SV I 145), które z kolei pochodzi z węg. *boszorkány* (1552) *id.* (TESz I 350, EWU 130) lub węg. dial. *boszorka* (1798) *id.* Mielich (1895: 292), a za nim Szófsz 25 i Hauptová (1960: 180) piszą, że postać *bosorka* powstała na gruncie języka słowackiego, gdzie chcąc dopasować się, z oczywistych względów, do słowackiego rodzaju żeńskiego, węg. *boszorkány* musiało otrzymać odpowiednią końcówkę. Jednak pamiętać należy, że i w języku węgierskim znajdziemy sufiks deminutywny *-ka ~ -ke* (zob. np. Zaicz 2006: 361), choć wówczas powinniśmy się raczej spodziewać regu-

rzy wyrazem *bojtár*, oczekiwalibyśmy, by miało to także, podobnie jak duża część słownictwa pasterskiego, swoje odzwierciedlenie w źródłach pisanych.

27 *Bogiyunki*: ‘baśniowa postać [...] o przerażającym wyglądzie, porywająca małe, [...] niegrzeczne dzieci, mieszkająca na mokradłach, [...] zabierająca szczęście od domu np. [...] zabraniam jakiejś rzeczy z domu, nawet z garnka’ (Kąś 2003: 33).

larnej postaci *boszorkányka* (która też istnieje, ale byłaby prostym zdrobnieniem ‘czarownicy’). Kniezsa (1955: 800–801) nie zgadza się z taką myślą – zaproponowaną pierwszy raz u Melicha (1895 *ibid.*) i popartą później przez SzófSz i Hauptovą – w świetle szerokiego rozpowszechnienia postaci *boszorka* w gwarach węgierskich, przy czym próbuje tłumaczyć węg. *boszorka* poprzez wtórną derywację od *boszorkán* (starsza forma współczesnego *boszorkány*), które, argumentuje Kniezsa, mogło zostać zinterpretowane jako superess. sg. *boszorká-n*.

Osobiście uważamy, że myśl Melicha z uzasadnieniem Hauptovej (substytucja sylaby końcowej węg. *-kány* poprzez slc. *-ka*) jest bardziej przekonująca, mimo, że węgierska oficjalna wykładnia etymologii wyrazu, którą znajdziemy w EWU się z tym nie zgadza, TESz stawia takie tłumaczenie pod znakiem zapytania, a Zaicz (2006: 81) tłumaczy postaci węgierskie derywacją wsteczną polegającą na rozwoju *boszorkány* > *boszorka*. Przy dołączeniu slc. *-ka* doszło zapewne do przeinterpretowania granic morfologicznych węg. *boszorkány*, gdzie wygłosowy segment *-ány* został odebrany jako sufiks *-ány* – por. np. węg. *pélða* ‘przykład’ → *példány* ‘egzemplarz’. Za zajściem takiej zmiany na gruncie słowackim przemawia także fakt stosunkowo późnego (1798) poświadczenia węg. *boszorka*. Zresztą na węgierskie pochodzenie wyrazu w języku słowackim wskazał już Halász (1888: 535), który notuje też dalsze derywaty: slc. *bosorák*, *bosorisko*, *bosorovať* (nie podając ich znaczeń). Za podstawę słowotwórczą tych derywatów przyjęto *bosor-*, po odcięciu zdrabniającej końcówki *-ka* (Halász 1888: 535), przy czym dialekty słowackie wytworzyły również postać męską *bosor*²⁸, wspomniane już *bosorák* (1755) i *bosoroš* ‘czarodziej’ (SSJ I 120, HSSJ I 147, SSN I 147, SV I 146).

Adaptacja slc. *-o-* jako *-á-* w gwarze orawskiej w *bosárka* nie jest przypadkiem odosobnionym, por. także *fiják*, *homák*.

Ostatecznym etymonem węgierskiej formy jest jakaś turecka postać **basyrqan* (wg EWU 130), co do której pochodzenia EWU *ibid.* ogranicza się zaledwie do stwierdzenia „Lehn[-wort] aus einer türk[ischen] Spr[ache] vor der Landnahme”, nie precyzując, który z języków tureckich był przekąźnikiem wyrazu i nie tłumacząc w jaki sposób wykształciło się jego znaczenie (podobne wytłumaczenie znajdziemy również w TESz I 352, czy Zaicz 2006 *ibid.*). Ponieważ rozstrzygnięcie poprawności morfologicznej rekonstruowanej w słownikach etymologicznych tureckiej postaci **basyrqan* i szczegółowe prześledzenie zmian semantycznych wychodziłoby daleko poza ramy naszych rozważań, należy w tym miejscu jedynie wspomnieć, że etymologia opracowana w TESz i EWU pozostawia wiele do życzenia: przede wszystkim nie tłumaczy daczego sufiks często substancywizującego się imiesłowu czasu przeszłego *-qan* ma spółgłoskę bezdźwięczną w pozycji po *-r-* zamiast oczekiwanej w tym miejscu postaci *-yan* z dźwięczną spółgłoską. Zaznaczyć jeszcze należy, że szerokie rozpowszechnienie wyrazu w językach tureckich (zob. TESz, EWU *ibid.*) niewątpliwie

28 Zapożyczenie tej formy z powrotem do języka węgierskiego jako węg. dial. *boszor* id. (ÚMTsz I 567) wzmacnia tezę, że to właśnie slc. *bosorka* dało węg. *boszorka*.

wskazuje na tureckie pochodzenie wyrazu. Z punktu widzenia naszych rozważań ważnym jest, że wyraz został na omawiany przez nas teren Karpat wprowadzony poprzez język węgierski i stąd rozpowszechniał się dalej.

W zarysie o tym wyrazie wspomnieliśmy już w Németh (2005b: 333–334).

bunkoś 1. ‘gruby kij pasterski, pałka, laska z mosiężnymi kółkami, często ozdobna’;
2. ‘nieduży, krępej budowy ciało chłopak lub dziecko, zwykle leniwe’.

W języku słowackim i węgierskim obydwie znaczenia są znane dla etymologicznie tożsamyh form. Choć EWU 147 nie podaje pewnej etymologii węgierskiej dla węg. *bunkó*, uznając go za nieznanego pochodzenia, to pewne wskazówki fonetyczne pozwalają nam ustalić, że to właśnie stąd zostały zapożyczone słowackie i polskie postaci gwarowe. Niniejsze hasło dzielimy na dwie części według znaczeń wyrazu.

1) **bunkoś** (CH, J, LW, Pk) ~ **binkoś** (LW) ~ **bonkoś** (Ch; R) ‘gruby kij pasterski, pałka, laska z mosiężnymi kółkami, często ozdobna’ (Kąś 2003: 26, 48, 36). Wyraz używany w Cieszyńskim, na Podhalu i Spiszu: ciesz. *binkusz* ‘duży, gruby kij’ (SGP III 110), podh. *bonkoś* ~ *bunkoś* ‘gruby kij pasterski’ (Dembowski 1894: 346, Her I 45, II 93, SGP III 109–110, Hodorowicz 2005: 23), spis. *binkoś* ~ *bunkoś* ~ *buńkoś* ‘gruby kij pasterski; maczuga, pała’ (Her I *ibid.*, II *ibid.*, SGP *ibid.*, Fitak 2004a: 12). Por. także KarSGP I 138, Fitak 1997: 10, 11, Kowalczyk E./Kowalczyk R. (1997: 60).

W dialektach słowackich znajdziemy go w formie *bungoś* ~ *bunkoś* w znaczeniach: 1. ‘krótsza część cepów do młócenia, bijak (u cepów)’; 2. ‘gruba laska, kij’ (SSN I 184); 3. ‘ozdobna pasterska laska’ (SSJ I 144), a także *bunkov id.* (Gregor 1993: 14, SSN I 184, SV I 159).

Oraw. *bunkoś* zostało prawdopodobnie przejęte poprzez słc. *bunkoš*, które z kolei pochodzi z węg. *bunkós* (~ *bunkó*) ‘maczuga, pała, kij’ (EWU 147); Kniezsa (1934a: 63) notuje także węg. dial. *bunkos id.* Słownik dialektów węgierskich notuje wszystkie te postaci dla terenów, z którymi ludność słowackojęzyczna mogła mieć w przeszłości kontakt (zob. ÚMTsz I 336, 485, 633–634, 658), z czym łączy się fakt, że słowacka dialektalna postać *bunkov* świadczy o węgierskiej proveniencji wyrazu, bowiem węg. -ó jest bardzo często adaptowane w słowackim jako -ov (zob. Sulán 1962: zwł. 209n., 218). Wahania wokalizmu pierwszej sylaby postaci orawskich możemy jedynie wytłumaczyć wyprowadzając je ze starszych, poświadczonych w języku węgierskim postaci: *bonkos* (1585), *büńkós* (1756) lub *binkó* (1833) (EWU *ibid.*). Wówczas należałoby przyjąć zapożyczenie bezpośrednio z węgierskiego lub pośrednictwo słowackie, zaznaczając jednocześnie, że część postaci tych musiałaby później w języku słowackim zaniknąć bez poświadczenia, co czyni tę ewentualność mało prawdopodobną. Za pośrednictwem słowackim między oraw. *binkoš* a węg. *büńkós* przemawiałaby wówczas to, że węg. -ü- jest w języku słowackim często adaptowane jako -i-, a węg. -ő- jako -o- (Gregor 1975: 440, 445, 1993: 13, 15), choć zmiana taka mogłaby zajść również na gruncie orawskim. W przypadku zaś oraw. *bunkoš* za pośrednictwem przemawiałaby obecność słc. *bunkoš*. Nie możemy natomiast pośrednictwem języka słowackiego wytłumaczyć

-o- w pierwszej sylabie oraw. *bonkoś*; zmiana *u > o* mogła ewentualnie zajść w wyniku asymilacji do samogłoski następującej sylaby.

2) **bunkoś** (J, Pk, Pw, ZG) ~ **binkoś** (J, Pk, ZG) ‘nieduży, krępej budowy ciała chłopak lub dziecko, zwykle leniwe’ (Kąs 2003: 48). W podobnym znaczeniu wyraz jest używany także na Podhalu i Spiszu: podh. *bunkoś* ~ *buńkoś* ‘o człowieku prostaku, osobnik nieokrzesany’ (Dembowski 1894: 346, Hodorowicz 2005: 23), spis. *bunkoś* ‘o człowieku rośłym’ (SGP III 109–110). Por. także KarSGP I 138.

Te znaczenia omawianego wyrazu odzwierciedlają inne, powszechnie znane językowi węgierskiemu znaczenie *bunkó*, a mianowicie ‘gbur, cham’. Stopniową depejoratywizację znaczenia możemy prześledzić w gwarach słowackich (które prawdopodobnie pośredniczyły w przekazywaniu wyrazu), a także częściowo w gwarach polskich: śl. dial. *bunkoś* ‘niemiły człowiek’ (SSN I 184), podh. *buńkoś* ‘prostak, osoba nieokrzesana’ obok śl. dial. *bungol* ~ *bungov* ~ *bunkoś* ~ *bunkov* ‘pejor. gruby, zwalisty człowiek’ (SSN I 184) i spis. *bunkoś* ‘o człowieku rośłym’ (SGP *ibid.*). Zapewne podstawą melioryzacji było nieodczuwanie ciężaru semantycznego węgierskiego oryginału. Zawężenie pola semantycznego w gwarze orawskiej mogło nastąpić *per analogiam* do wyrazów o podobnym wygłosie na -Vś, jak np. ogpol. *chłoptaś*, oraw. *pajtaś* (zob. niżej), *derwiś* ‘niegrzeczne dziecko’ (Kąs 2003: 115) itp. Nie zgadzamy się natomiast, żeby znaczenie to, obok znaczenia *bunkoś* ‘gruby kij pasterski’, miało powstać – jak uważa Wołosz (I 239) – na gruncie języka polskiego. Przeciwno takiemu rozumowaniu, poza semantyką danych słowackich, przemawiają także wspomniane postaci śl. *bungol* ~ *bungov* ~ *bunkov*, których wygłos wyraźnie pokazuje węgierskie pochodzenie, bowiem zmiana węg. -ó > śl. -ov, -ol jest częsta i regularna, zob. Sulán (1962: zwł. 210, 220n.), Gregor (1993: 9–10). Dla wytłumaczenia postaci z -i- zob. *bunkoś* 1.

buńda 1. (LW, Pk, ZG; Sh) ‘gruby kożuch z długim włosiem, używany zwłaszcza przez pasterzy’; 2. (LW, Pk, ZG) ‘gruby ciepły płaszcz, kurtka itp., niekoniecznie mająca pod spodem kożuszek’ (Kąs 2003: 48–49). Wyraz jest w dużym stopniu rozpowszechniony w gwarach na obszarze polskojęzycznym (zob. SGP III 108); w gwarach Małopolski znajdziemy ciesz. *bunda* ‘wierzchnie okrycie męskie, rodzaj długiego, grubego płaszcza’ (SGP III 107–108), podh. *bunda* ~ *buńda* ‘wierzchnie okrycie męskie, rodzaj długiego płaszcza czy obszernego okrycia nakładanego na inny płaszcz, kożuch, grube futro’ (Malinowski 1893: 7, SGP *ibid.*, Hodorowicz 2005: 23), spis. *buńda* ‘wierzchnie okrycie męskie, rodzaj długiego, grubego płaszcza’ (SGP *ibid.*), żyw. *bunda* ‘grube futro’ (SGP III 108)²⁹ czy z okolic Krakowa jako *bunda* *id.* (SGP *ibid.*). Por. także KarSGP I 138, (Fitak 1997: 11), Kowalczyk E./Kowalczyk R. (1997: 60).

Malinowski (1893: 7) wyprowadza omawiany wyraz z rum. *bundă* (nie podając znaczenia), który miałby wraz z wołoskim ruchem osadniczym zawędro-

29 Warto w tym miejscu przytoczyć przykład z SGP *ibid.*: „Bunda węgierska na lewém ramieniu [zbójnika] zawieszona [...]” (z okolic Żywca).

wać do gwar południowej Małopolski. Również o rumuńskim pochodzeniu pisze Brückner (1917: 244), choć bez słowa komentarza. Sądzymy natomiast, że wobec słc. *bunda* 1. dial. ‘futrzaný płaszcz, kozuch’; 2. dial. ‘gęsta, długa sierść niektórych zwierząt’ (SSN I 184, SV I 158); 3. ‘pot. wełniany kozuch’ (SSJ I 144)³⁰ należy raczej przyjąć, że to właśnie ta postać została przyjęta do gwar polskich. Postać słowacką zaś przyjmujemy za zapożyczenie z węg. *bunda* (1723) ‘futro, kozuch; futro zwierząt’. Za takim schematem zapożyczeń przemawiają geografia językowa i dane filologiczne: pierwsze poświadczenie w języku rumuńskim pochodzi z Siedmiogrodu z tekstu, w którym pojawiają się także inne wyrazy pochodzenia węgierskiego używane dla opisu futer: „Am cumpărat piei tărcate pentru berlișul bundei solului [...]” [= tłum.: Kupiłem różnobarwne skóry na podbicie futra pośła [...]] (Tamás 1966: 154), gdzie rum. *tărcat* ‘różnobarwny’ < węg. *tarka* id. (Tamás 1966: 772–773) i rum. *berliș* ‘podszewka, podbicie’ < węg. *bélés*, dial. *béllés* ~ *bérlés* id. (Tamás 1966: 106–107). Oprócz tego, pierwsze poświadczenie wyrazu rumuńskiego datuje się na rok 1788 (Tamás 1966 ibid.: *búndă* ‘futro’), a więc później niż pierwszy zapis węgierski (TESz I 389, EWU 147). Uważamy to oczywiście za argument wspierający nasze założenia, a nie rozstrzygający, zaznaczając jednocześnie, że tak późne poświadczenie stawia pod znakiem zapytania, czy wyraz mógł być przekazany poprzez, o wiele wcześniejszą przecież, falę osadnictwa wołoskiego.³¹

Problematyczne jest jednak ustalenie pochodzenia samego wyrazu węgierskiego. TESz ibid., EWU ibid. i Zaicz (2006: 91) wyprowadzają węg. *bunda* z wcześniejszego *bonta* 1. (?1321, 1342) ‘† różnorodny, różnobarwny’; 2. (1892) ‘gładki (o włosach, sierści), pochodzącego z śrniem. *bunt* ‘schwarz-weiß gefleckt od[er] gestreift; zweifarbiges Pelzwerk’ (EWU 124), jednak sami autorzy EWU podają tę etymologię ze znakiem zapytania. Dla naszych rozważań ważne jest to, że wyraz ten według wszelkiego prawdopodobieństwa, nie jest słowackiego ani rumuńskiego pochodzenia.

Trudno jest nam ustalić wiek, w którym omawiany wyraz został zapożyczony do języka polskiego bądź też południowych gwar polskich. Brückner (1927: 49) ogranicza się zaledwie do stwierdzenia: „[...] z węgierskiego *bunda*; pożyczka nowa”. Wołosz (I 238) pisze: „prawdopodobnie pożyczka XIX-wieczna”, lecz nie podaje argumentów potwierdzających tę myśl, z wyjątkiem faktu poświadczenia wyrazu w słownikach języka polskiego XIX czy XX wieku. Zaznacza natomiast możliwość przesunięcia chronologii zapożyczenia na wiek XVII, w świetle poświadczonych w nowotarskim od 1699 roku nazwisk: *Bunda*, *Buńda*, *Bońda* (Bubak I 55, 62)³². Choć data

30 Por. także słc. *bundatý* ‘kudłaty, włochaty’, *bundica* ‘krótki kożuszek, krótki kozuch’ (SSJ ibid.), określone w danym źródle jako wyrazy rzadkie.

31 Zaznaczyć należy, że Bakos (1982: 423) przytacza węg. *bundica* ‘damski kożuszek’ jako zapożyczenie rumuńskie. Uważamy jednak, że jest to przykład ponownego zapożyczenia wyrazu z powrotem do węgierskiego z języka słowackiego lub rumuńskiego – już z sufiksem deminutywnym.

32 W Bubak (II 175) znajdziemy uwagę, że nazwisk pochodzenia węgierskiego jest ok. 50 na obszarze przez niego zbadanym.

ta wyprzedza pierwszy zapis węgierski o 24 lata, to uważamy, że – wobec niemożności tłumaczenia wyżej wymienionych nazwisk na gruncie języka polskiego – taka supozycja zdaje się być wielce prawdopodobna. Nie widzimy bowiem argumentów charakteru fonetycznego czy semantycznego, aby nazwisk tych nie wiązać z omawianym wyrazem. To zresztą koresponduje z materiałem słowackim, gdzie *bunda* id. jest również poświadczony już w XVII wieku (HSSJ I 164).

buńdas (J) ‘imię nadawane często psom pasterskim rasy owczarek podhalański lub dużym psom przydomowym o obfitej sierści’ (Kąś 2003: 49).

Mowa o derywacie powstałym na gruncie węgierskim od wyrazu węg. *bunda* ‘futro, kozuch’ (zob. powyżej oraw. *buńda*) za pomocą sufiksu -s [-š] tworzącego przymiotniki odrzeczownikowe, często używanym jako psie imię (*Bundás*). Powyższy argument morfologiczny wskazuje więc jednoznacznie na węgierskie pochodzenie słowa.

Do gwary orawskiej wyraz ten przeniknął za możliwym pośrednictwem śl. dial. *bundás* 1. ‘pies z długą, gęstą sierścią’ (SSN I 184, SV I 158); 2. ‘imię psa o gęstej sierści’ (SSJ I 144). Hauptová (1959: 529, 1960: 175–176) zalicza wyraz do późniejszej i występującej tylko lokalnie warstwy słowackiej terminologii pasterskiej pochodzenia węgierskiego.

burbunda (Lw, Ps, Pw) ~ **burbundyjá** (J, LW) ~ **burbunijá** (ZG) ~ **burginia** (ZG: zn. 1.; R) ~ **burgunda** (LW) ~ **burgundyjá** (J, LW, ZG) ~ **burgundzijá** (Ch, LW; SG) ~ **burgunia** (R) ~ **burgunijá** (Ch, J, LW) 1. ‘buraki pastewne – nazwa gatunkowa’; 2. ‘pojedyncza bulwa tej rośliny’ (Kąś 2003: 49). Znane tylko na Orawie, por. także Her I 45, SGP III 120, 126, Fitak (1997: 11): *burbundyjo* ~ *burbunia* ~ *burginia* ~ *burgundzija* ~ *burgunija* ~ *burgunijo* 1. ‘burak pastewny’; 2. ‘gatunek rzepy’.

Podobną różnorodność fonetyczną pokazują słowackie postaci dialektalne: *borgunda* ~ *burbunda* ~ *burgunda* ‘roślina uprawna’, *borgondia* ~ *borgundia* ~ *burbungia* ~ *burgundia* ~ *burgundyjo* 1. ‘roślina uprawna, buraki pastewne’; 2. rzad. ‘burak cukrowy’, *burgońica* ‘roślina uprawna, burak cukrowy’ (SSN I 186, GN 147), a także śl. *burgyňa* ‘burak pastewny albo cukrowy’ (SSJ I 145).

Zdaje się, że na gruncie języka słowackiego doszło do wtórnego skojarzenia dwóch wyrazów węgierskich: *burgonya* ‘ziemniak’ i węg. dial. *burgundi* ~ *burgundirépa* ‘burak pastewny’ (ÚMTsz I 636).

Niejasne jest pochodzenie węg. *burgonya* (1803) ‘ziemniak’. TESz III 391, EWU 148 i Zaicz (2006: 91) wiążą węgierski wyraz z fr. *bourgogne* ‘wino burgundzkie’, wł. *burgogna* 1. ‘rodzaj dębu’; 2. ‘wino burgundzkie’ itp, co jest mało przejrzyste semantycznie. O tym, że znaczenie ‘ziemniak’ wyrazu *burgonya* powstało na gruncie węgierskim może świadczyć to, że wyraz ten przeszedł do języka literackiego wskutek XVIII–XIX-wiecznego ruchu odnowy języka (tzw. *nyelvújítás*), z węgierskich gwar komitatu *Baranya*, a więc był on początkowo w użyciu tylko na małym obszarze na południu Węgier (TESz *ibid.*).

TESz podaje węg. dial. *burgundia* w znaczeniu ‘ziemniak’, jednak w ÚMTsz takiego znaczenia nie znajdziemy. We wspomnianym miejscu znajdziemy natomiast cały

szereg postaci podobnych do tych w języku słowackim, czy też w gwarze orawskiej, w znaczeniu 'burak pastewny', np.: *borbongyia* ~ *burbungyia* ~ *burgendia* ~ *burgondi* ~ *burgondia* ~ *burgondija* ~ *burgongyi* ~ *burgongyia* ~ *burgundi* ~ *burgundia* ~ *burgundija* ~ *morgondi* ~ *murgondi* ~ *murgundi* itp. Pochodzenie tych form nie jest całkiem jasne, jednak widać, że powstały one w oparciu o nazwę *Burgundii*: prawdopodobnie od określenia *burgundi répa* 'rzepa burgundzka' zostały utworzone krótsze formy typu *burgundi*, podobnie jak od węg. *tengeri búza* 'dosł. morska pszenica' mamy dziś węg. dial. *tengeri* 'kukurydza; dosł. morska'. Nie wiemy jednak, w jaki sposób można by było łączyć ze sobą węg. *burgonya* i *burgondi* i czy w ogóle jest taka potrzeba. Wygląda na to, że węg. *burgonya* w znaczeniu 'ziemniak' zostało przejęte z jakiegoś wł. *burgogna*, podczas gdy postać *burgundi*, choć ostatecznie pochodzi od tego samej nazwy *Burgundii*, to jednak powstała na bazie węgierskiego przymiotnika *burgundi* 'burgundzki' – może w wyniku faktu, że roślina ta została przywieziona do Węgier z tego regionu.³³ Zresztą podobny proces zachodził również przy innych wyrazach oznaczających 'ziemniak', np. przy: pol. dial. *mandyburka* (KarSGP III 110) << *Magdeburg*, czy ukr. dial. *barabula* ~ *baraburka* (Janów 2001: 7) << *Brandenburg* (zob. Siatkowski 1997: 86–87).

Słc. *burgyňa* 'burak cukrowy' zostało przejęte zapewne z węg. *burgonya* 'ziemniak', przy czym znaczenie 'burak cukrowy' wytworzyło się prawdopodobnie na gruncie języka słowackiego poprzez wtórne skojarzenie ziemniaka z tą rośliną na podstawie podobieństw bulw i określeń w języku węgierskim. Dla poparcia takiej myśli por. słc. dial. *buriaak* ~ *burian* 'odmiana czerwonych ziemniaków' (SSN I 186, w gwarze okolic miejscowości Martin), *buriaak* 'rodzaj ziemniaków' (SSJ I 145), gdzie słc. *buriaak* jest zapewne zapożyczeniem pol. *burak*, podobnie jak pol. *burak* > cz. *burák* 'burak' (zob. Boryś 2005: 47). Co do przeniesienia nazwy na inną roślinę por. stpol. *borak* ~ *burak* 'ogórecznik' > pol. *burak* 'roślina uprawna *Beta vulgaris*' (Boryś 2005 *ibid.*), gdzie podstawą zmiany semantycznej mogło być podobne zastosowanie obu roślin po zarzuceniu uprawy ogórecznika. Innym przykładem przeniesienia nazwy rośliny na inną może być np. oraw. *rzepa* 'ziemniak' (Kąś 2003: 750–751). Za przejęciem wyrazu z węgierskiego przemawia także fakt, że „der Groβanbau der Kartoffel erst 1788 aufgrund der ausdrücklichen Anordnung der ungarischen Behörden zwecks Bekämpfung der Hungersnot begonnen hat” (Sowa F./Sowa W. 2002: 142). Wreszcie, co do przejęcia innego wyrazu ze znaczeniem 'ziemniak' z języka węgierskiego do słowackiego por. słc. (dial.) *kolempír* ~ *krompel* ~ *krompl'a* ~ *krumpel* ~ *krumpl'a* ~ *krumpol* 'pot. ziemniak' (Hauptová 1959: 527, SSN I 890) < węg. *krumpli* 'ziemniak', co również zdaje się wspierać pochodzenie węgierskie słc. *burgyňa*.

33 Przeciwno temu przemawiają jednak fakty z historii rolnictwa; według Nowińskiego (1970: 338) pierwsze uprawy buraków cukrowych miały miejsce w Nadrenii w drugiej połowie XVI wieku. Potem uprawiano je kolejno we Flandrii i Anglii, a następnie w Czechach, Austrii i na Węgrzech. We Francji wprowadzono je w 1775 roku, a dopiero po 1810 roku buraki pastewne stały się powszechnie znane w Europie.

Postaci słowackie typu *burgundia* są zapewne przejściem form węgierskich. Dalsze warianty, zarówno węgierskie, jak i słowackie, a więc *burbungia* itp., są już wynikiem procesów asymilacyjnych ($b - g > b - b$), dysymilacyjnych ($-nd- > -ng-$) i kontaminacji z węg. *burgonya*, slc. *burgyňa* czy nazwą geograficzną *Burgundia*. Taką kontaminację mogą potwierdzić dialektalne formy „mieszane”, jak np. slc. *borgondia*.

W tym świetle orawskie postaci są wynikiem przejścia form słowackich i wynikiem podobnych procesów zmieniających ich fonetykę.

burbundyjá zob. **burbunda**

burbunijá zob. **burbunda**

burginia zob. **burbunda**

burgunda zob. **burbunda**

burgundyjá zob. **burbunda**

burgundzijá zob. **burbunda**

burgunia zob. **burbunda**

burgunijá zob. **burbunda**

byciar zob. **baciar**

ceduła (LW) ‘pieniądz papierowy; banknot’ (Kąs 2003: 58). Notowane także w pracy Fiktaka (1997: 12).

Wyraz znany w języku słowackim w postaci *ceduľa* w znaczeniach: 1. (1515) ‘urzędowe, lub półurzędowe pismo, list’; 2. (1592) ‘kawałek papieru do pisania’; 3. (1640/1643) ‘publiczne oznajmienie, obwieszczenie’; 4. daw. ‘banknot’ (SSJ I 156, HSSJ I 173). Dla gwar słowackich SSN I 199 i SV I 164 notują *cedula ~ cedulka ~ ceduľa ~ cejdula* 1. ‘kawałek papieru do pisania’; 2. ‘dokument urzędowy’; 3. ‘banknot’. Por. także slc. *cedul’ová banka* ‘bank mający prawo emitować banknoty’ (SSJ I 156–157).

Fonetyka postaci słowackich wskazuje na zapożyczenie z węg. *cédula* 1. (1517) ‘skrawek papieru’; 2. (1548) ‘krótka notatka, zwykle urzędowa’ (TESz I 414, EWU 159), bowiem z jednej strony węg. *-é-* jest często oddawane w gwarach słowackich dyftongicznie jako *-ej-* (Gregor 1993: 12, por. np. węg. *bélés* ‘podszywka, podbicie’ > slc. *bejleš* id., węg. *bokréta* ‘bukiet, wiązanka’ > slc. *bukrejta* id. itp.), z drugiej zaś śródgłosowe *-l-* w slc. *ceduľa* wskazuje na filtr węgierski, bowiem węg. *-l-* często ulega palatalizacji (w węgierskich gwarach używanych na terenie Słowacji jest często realizowane właśnie jako *-l’-*); dla szczegółowego omówienia tej zmiany zob. *korchel*.

Na pośrednictwo słowackie przy przekazywaniu wyrazu do gwary orawskiej wskazuje semantyka postaci zapożyczonej na Orawę – w języku węgierskim nie znaleźliśmy znaczenia ‘banknot’. Zmiana semantyczna ‘skrawek papieru’ → ‘banknot’ nie dziwi, w świetle np. oraw. *papiyrek ~ papiyryk* ‘w czasach Austro-Węgier: banknot o wartości 1 guldena reńskiego (lub 2 koron)’ (Kąs 2002b: 195, 2003: 565), podh. *papierek* ‘złoty reński (w srebrnej lub złotej monecie)’ (Wrześniowski 1885: 16). O zapożyczeniu węgierskiej formy do gwar słowackich, a poprzez nie i do polskich, pisał już Halász (1888: 254), natomiast w późniejszych pracach wyraz, z tego, co nam wiadomo, już się nie pojawia.

Wyraz węgierski pochodzi ze średniowiecznego łac. *cedula* (z wcześniejszego *scheda*) 1. ‘skrawek papieru’; ‘rodzaj pisma urzędowego’ (GLat. II 247–248, ostatecznie źródło to gr. *σχέδη* ‘papyrus’, zob. TGL VII 1646) i został przejęty prawdopodobnie poprzez szkolnictwo łacińskojęzyczne (dla podobnego przykładu por. *ceruzka*).

Notowane przez Orgelbranda (I 138) pol. *ceduła* 1. ‘kartka pisana’; 2. ‘wykaz kursu papierów i monet publicznych na giełdzie poszukiwanych i sprzedawanych’ (w cytowanym wyżej miejscu znajdziemy dalsze znaczenia) pochodzi zapewne również z łaciny średniowiecznej, lecz nie widzimy powodów, by postać orawską uznać za bezpośredni kontynuant tego wyrazu. Za taki można zaś uznać podh. *ceduła* ‘wykaz’ (Hodorowicz 2005: 26).

ceruła zob. **ceruzka**

ceruśka zob. **ceruzka**

ceruzka (Ch, LW, O, Pw, ZD) ~ **ceruła** (LW) ~ **ceruśka** (H) ‘ołówek’ (Kąs 2003: 60). Notowane także w Fitak 1997: 12.

W języku słowackim znajdziemy *ceruza* ~ *ceruzka* ‘narzędzie do pisania kształtu podłużnego (zazwyczaj drewniane) z grafitowym albo innym wkładem’, dial. *cérus* ~ *céruška* ~ *céruza* (SSJ I 163, HSSJ I 173, SSN I 203)³⁴ przejęte z węg. *ceruza* (1771) ‘ołówek’. O zaopieczniu formy węgierskiej do języka słowackiego por. np. Halász (1888: 254).

Choć węg. *ceruza*, przejęte drogą szkolnictwa łacińskojęzycznego z łac. *cerussa* ‘biel ołowiana’ (GLat. II 227, < gr. *κηρουσσα* ‘będący z wosku, pokryty woskiem’, zob. TGL IV 1527 s.v. *κηρὸς* – bez zaznaczenia akcentu; TESz I 423–424), posiada swe odpowiedniki etymologiczne w językach Europy Zachodniej (por. np. ang. *ceruse* ‘biel ołowiana’, fr. *céruse* id., wł. *cerussa* id. itp.), to tylko w języku węgierskim znajdziemy znaczenie ‘ołówek’ w miejsce pierwotnego ‘biel ołowiowa’. Owo kryterium semantyczne pozwala nam uznać jednoznacznie język węgierski za źródło zapożyczenia. Pierwsze poświadczenie w języku słowackim pochodzi z XVII wieku, choć prawdopodobnie pierwotnie w znaczeniu ‘biel, której malarze i kobiety używali do farbowania twarzy’³⁵ (HSSJ I 173). Znaczenie ‘ołówek’ pojawiło się później.

Jakkolwiek postaci oraw. *ceruzka* ~ *ceruśka* mogły powstać także drogą słowotwórstwa od węg. *ceruza* (poznane ew. poprzez szkolnictwo), to wobec braku oraw. **ceruza* bardziej prawdopodobne jest zapożyczenie tych form ze śl. *ceruzka*. Co do dołączenia sufiksu deminutywnego do podstawy węgierskiej na gruncie słowackim por. *bosárka*, *chabarka*. Oraw. *ceruła* jest już wynikiem słowotwórstwa orawskiego.

chabarka (Ch, J, LW, Pw, ZD, ZG; M) ‘drewniany przyrząd do mieszania płynów, zwykle zsiadłego mleka lub półpłynnych potraw; sporządzany zazwyczaj z uciętego wierz-

34 Por. także śl. *ceruzokresba* ~ *ceruzôčka* ‘rysunek wykonany ołówkiem’ (SSJ I 163).

35 Zgodnie zresztą z kilkusetletnią tradycją; już w starożytnej Grecji, a potem jej wzorem i w Rzymie kobiety używały bieli ołowiowej jako środka kosmetycznego. O tym, że w XVI wieku była ona wciąż w tym celu w całej Europie używana, świadczy np. ang. daw. *ceruse*: (1622) „What ladies cheek, Though cerus'd over, comes near it” (OED II 238).

chołka świątecznej choinki' (Kaś 2003: 62). Fitak (1997: 23) i Kowalczyk E./Kowalczyk R. (1997: 62) notują oraw. *habarka* id.³⁶

Wyraz występuje także w języku słowackim, gdzie znajdziemy postać *habarka* (XVIII w.) 'narzędzie kuchenne, rodzaj warząchwi do robienia zagęstnika' (SSJ I 448, HSSJ I 388)³⁷. W gwarach słowackich wyraz ma bardziej rozbudowaną semantykę: 1. 'drewniany przyrząd do mieszania kwaśnego mleka, zagęstnika itp.'; 2. 'dziurkowana warząchew do wyjmowania ugotowanych *haluszek*'; 3. 'gadatliwa, plotkująca, zbyt ciekawska, wścibska kobieta' itp. (SSN I 527, GN 163).³⁸ Jest on derywatem utworzonym od węgierskiego czasownika *habar* (przed 1550) 'mieszać, zaprawiać, ubić (pianę)', prawdopodobnie poprzez przejście węg. *habaró* 'kopyść, kopystka kuchenna' i substytucji węg. -ó > śl. -ka; dla podobnej substytucji sufiksów por. *bosárka*. Choć dla czasownika *habar* TESz II 8 i EWU 504–505 podają dwie, nie w każdym szczególnie zgadzające się etymologie (chodzi tu przede wszystkim o kwestię charakteru dźwiękonaśladowczego tematu *hab-*), to cały szereg derywatów o podobnym znaczeniu i tego samego rdzenia przekonuje nas, że mowa tu o czasowniku powstałym na gruncie języka węgierskiego.³⁹

Rozbudowana semantyka w języku słowackim świadczy o szerokim rozpowszechnieniu się wyrazu, a poprzez to o możliwości jego pośrednictwa w przekazywaniu formy węgierskiej do gwary orawskiej. Za tym przemawia także wcześniej wspomniana budowa morfologiczna słowackiej postaci. Przejście śl. *h-* > oraw. *ch-* nie budzi zastrzeżeń w świetle tego, że w gwarze orawskiej fonem χ wykazuje pewną „obojętność”, jeśli chodzi o opozycję *dźwięczny* : *bezdźwięczny* (Karaś 1965: 134). Sądzimy, że ta zmiana fonetyczna nie może być argumentem przeciwko pośrednictwu słowackiemu.

O węgierskim pochodzeniu wyrazu w języku słowackim pisał Halász (1889: 213). Zaznaczył on wówczas, że węgierska etymologia wyrazu jest niepewna, podając możliwość wywodzenia wyrazu z niem. *Gabare*. Jednak nie udało nam się odnaleźć takiego wyrazu w słownikach języka niemieckiego (DW, TDW, GDW, WDU i Lexer). Z fonetycznego punktu widzenia, a także opierając się na chronologii poświadczeń, uważamy, że etymologia węgierska jest bardziej prawdopodobna. Taką przyjmuje także Gregor (1993: 4).

ciarcha 1. (Ch, J, LW, Pk, Pw, ZG; Gł, M) 'coś ciężkiego, duży ciężar'; **2.** (Ch) 'bardzo przykre, bolesne doświadczenie, przeżycie, nie dające człowiekowi spokoju'; **3.** (Pk, ZG; M)

36 W gwarze orawskiej znajdziemy ponadto od tego wyrazu utworzone derywaty: *chabarkować* ~ *ozchabarkować* 'mieszać coś gęstego (zwykle zsiadłe mleko)' (Kaś 2003: 62, 551) ~ *habarkować* ~ *ozhabarkować* id. (Fitak 1997: 23).

37 Por. także śl. *habarkovať* 'mieszać, rozbełtywać *chabarką*' (SSJ I 488).

38 To ostatnie znaczenie słowackiej postaci gwarowej zdaje się być odzwierciedleniem jednego ze znaczeń węgierskiego czasownika *habar* (zob. niżej), mianowicie (1761) 'gadać, trajkotać, mleć językiem' (TESz II 8).

39 Por. np. węg. *habratol* ~ *habringyál* 'trajkotać, paplać, mleć językiem', *habridál* 'wymachiwać rękami; robić zamieszanie, szum; paplać', *habrincs* 'zagmentwany, niedorzeczny, pomieszany' itp. (TESz *ibid.*).

‘z wielkim wysiłkiem, z oporami’ (Kaś 2003: 81). Słowniki gwar polskich notują ten wyraz przede wszystkim dla Orawy (SGP IV 258), przytaczając także podh. *ciarcha* ‘ciężar’ (Wrześniowski 1885: 5). Znaczenie przysłówkowe powstało na gruncie gwary orawskiej. Por. także KarSGP I 223, Fitak (1997: 14).

Do gwary orawskiej wyraz został niewątpliwie przejęty ze śl. *řarcha* id. (SSJ IV 495, GN 125: *čarxa*), ten zaś pochodzi z węg. *tereh* (1348) ‘ciężar’ (starsza postać dzisiejszej metatetycznej postaci *teher*), zob. np. Halász (1888: 499), Reychman (1951: 205), Schubert (1982: 620), Wołosz (I 240), EWU 1495. Adaptacja śl. *ř* na Orawie jako *ć* jest regularna, por. np. *beciar*, *ciawa*. Fonetykę postaci słowackiej (pierwsza sylaba i wygłos) możemy tłumaczyć następnymi zmianami: (1) w dialekcie środkowosłowackim, o czym świadczą XII–XV-wieczne zapożyczenia węgierskie, spółgłoski zębowe *t*, *d*, *n* przed samogłoskami palatalnymi mogły być tylko palatalne (*ř*, *d’*, *ń* – tzw. *silabična mekkost*); (2) w tym samym okresie w dialekcie środkowosłowackim, a częściowo także we wschodnim, węg. szerokie *e*, obce słowackiemu systemu fonologicznemu, po spółgłoskach palatalnych było adaptowane przez śl. *ä*, które później rozwinęło się regularnie do *a* (rzadziej do *e*), por. *ciawa*; (3) obcego pochodzenia wygłosowe *-e* jest w języku słowackim ze względów morfologicznych bardzo rzadko zachowywane; zwykle przechodzi w *-a* lub jest opuszczane.⁴⁰ W dialekcie wschodniosłowackim, nie doszło do takich zmian, ponieważ w nim nie oddziaływała tzw. *silabična mekkost*; mamy tam więc postać *tercha* 1. ‘ciężar’; 2. ‘zadłużenie’ (Király 1965: 105, SV II 1040), a notowane przez Schubert (1982 *ibid.*) *tercha* z *ř* powstała zapewne w wyniku kontaminacji ze śrdsł. *řarcha*. Jako kryterium w ustalaniu chronologii zapożyczeń może służyć adaptacja węg. *-ch-* jako śl. *-ch-*: działo się tak w tych zapożyczeniach węgierskich (czy niemieckich), które znalazły się w języku słowackim przed zmianą *g > (γ >) h*, a więc jeszcze przed wiekiem XIV, zob. Pauliny (1963: 115, 175), Gregor (1993: 17). W tym samym okresie bowiem stwęg. *χ* przeszło w *h* (Kiss/Pusztai 2003: 305), a więc w późniejszych zapożyczeniach mamy już do czynienia z węg. *h > śl. h*.

Węg. *tereh* pochodzi prawdopodobnie z bawarsko-austriackiego, por. śrwniem. *trehte*, nwniem. *trecht* ‘ciężar’ (zob. Zaicz 2006: 834).

ciardaś (J, LW, Pk) ‘ogpol. *czardasz*, od niedawna popularny taniec na Orawie’ (Kaś 2003: 81). W SGP IV 637 znajdziemy *czardasz* jedynie jako hasło słownikowe, bez podania żadnych danych lub komentarza. Notowane także w Fitak (1997: 13) i Hodorowicz (2005: 31) jako *ciardaś*.

Choć wobec śl. *čardáš* ‘gatunek tańca; muzyczny utwór w rytmie tego tańca’ (SSJ I 192, SSN I 239, SV I 188) możemy mówić o możliwym pośrednictwie słowackim⁴¹ między postacią węg. *csárdás* (1835) ‘taniec na żwawą, zdobioną elementami ludowymi muzykę’ a gwarą orawską, to równie prawdopodobne jest przejście wy-

40 Por. np. węg. *kefe* ‘grzebień’ > śl. *kefa* id., węg. *vármegye* hist. ‘komitat’ > śl. *varmed’* id. (zob. np. Pauliny 1963: 115, Stanislav 1967: 439–445, a także Hauptová 1960: 178–179, Sulán 1963b: 259–260, 1963c: 10–12, Gregor 1993: 11, gdzie też znajdziemy dalsze przykłady).

41 Por. także śl. *čárda* ‘karczma na stepach Dolnej Ziemi’ (SSJ I 192) < węg. *csárda* ‘gospoda, karczma’.

razu do gwary z polskiego języka literackiego, w którym wyraz ten jest znany dzięki historycznym kontaktom ludności polskiej i węgierskiej (Zaręba 1951: 115, Wołosz I 243–244, Stachowski M. 2002: 49). Wreszcie taniec ten mogli Orawianie poznać także podczas wyjazdów do Królestwa Węgierskiego na sezonowe prace, o których wspominaliśmy już we wstępie do naszej pracy. Z fonetycznego punktu widzenia nie możemy orzec, który scenariusz jest bardziej prawdopodobny.

Pierwotnym znaczeniem węg. *csárda* było ‘wysoki punkt obserwacyjny; strażnica (na granicy z Turcją)’, a dopiero w XVIII wieku (1733) zanotowano znaczenie ‘szynk, gospoda na puszczy’ (TESz I 482, EWU 191). Morfologicznie węg. *csárdás* można podzielić na *csárda* ‘gospoda, karczma’ i sufiks tworzący przymiotniki odimienne -s [-š], za pomocą którego utworzone formy wyrazowe często ulegają substantywizacji. Ten argument morfologiczny, a więc obecność węg. sufiksu -s, przemawia za węgierskim pochodzeniem wyrazu, choć samo węg. *csárda* pochodzi – poprzez osm. چارطاق *čardak* ‘prosta budowla o czterech filarach, altanka’ (de Meynard I 560, Kakuk 1973: 99) – ostatecznie z pers. چار طاق *čār tāq* ‘four columns, i.e. a principal room on the top of eastern houses, open in front and supported by four pillars’ (Steingass 1892: 385). W świetle tego nie możemy się zgodzić z Mitu (2002: 305), gdzie znajdziemy komentarz: „[...] węg. *csardas* [sic!], również z tur.!” Nie możemy się zgodzić także z Zaicz (2006: 112), jakoby ostatecznym etymonem wyrazu było gr. (?) τσαρδάκ ‘balkon, ganek’ [postać cyt. za Zaicz (2006 *ibid.*): „*tszardák*”]; przeciwko temu przemawia przejrzysta budowa morfologiczna perskiej formy (pers. *čār tāq* ‘dosł. cztery łuki’).

ciawa (LW) ~ **tiawa** (ZG) daw. ‘wielbłąd’ (Kąś 2003: 81, 893). Notowane także w Fitak (1997: 13).

Cechy fonetyczne świadczą o zapożyczeniu ze sł. *tava* id. (SSJ IV 496), które z kolei pochodzi z węg. *teve* (1395) id. Zmiana węg. *te-* > sł. *tā-* jest regularna, zaszły w tym przypadku te same zmiany fonetyczne, o jakich wspomnieliśmy przy *ciarcha*. O słowackim rodowodzie oraw. *tiawa* świadczy nagłosowe *ť*, które w gwarze orawskiej występuje tylko w zapożyczeniach słowackich (Karaś 1965: 122). Adaptacja sł. *ť* jako oraw. *ć* jest regularna.

W języku węgierskim jest to wyraz należący prawdopodobnie do grupy zapożyczeń z języka Pieczyngów bądź połowieckiego. Przemawiają za tym przede wszystkim argumenty chronologiczne – pierwsze poświadczenie wyrazu węgierskiego datuje się na ok. 1395 r., a więc jeszcze przed pojawieniem się Osmanów na terenach historycznych Węgier. Za argument fonetyczny można uznać nagłosowe *t-* (wobec oguzyjskiego *d-*), zob. Berta (2001: 39). Węgierskie słowniki etymologiczne podają tylko, że jest to zapożyczenie z któregoś z języków tureckich, zob. EWU 1515, TESz III 914, Zaicz (2006: 845).

cyga (Psz) ‘w tartaku: okrągły blok drewniany, przez który przechodzi łańcuch przypięty do wózka przesuwanego przecierany kłoc drewna’ (Kąś 2003: 99). Sokołowska 2003: 118 notuje postać *cyga* dla gwary spiskiej w znaczeniach 1. ‘dźwignia, zasuwka’; 2. ‘studnia z żurawiem’. SGP IV 574–575 w znaczeniu ‘część urządzenia tar-

takowego w postaci bloku' notuje wyraz tylko dla Orawy (Psz). Hodorowicz (2005: 36) przytacza podh. *cyga* w znaczeniu takim, w jakim używany jest na Orawie.

W języku słowackim znajdziemy postać *čiga* (1650) 'wielokrążek, krążek linowy, blok; urządzenie do podnoszenia ciężkich przedmiotów' (HSSJ I 215, SSN I 261, SV I 187), etymonem zaś słowackiej postaci jest węg. *csiga* (?1272, ok. 1395) 1. 'dźwignia, blok, kołowrót'; 2. (ok. 1395) 'śliniak' (EWU 210, Zaicz 2006: 119). Zmazurzone oraw. *cyga* może być przejęciem zarówno słowackiego, jak i węgierskiego wyrazu. Wołosz (I 241) wspomina o możliwości przejęcia wyrazu na Orawę bez pośrednictwa słowackiego z języka węgierskiego przez Spisz i Podhale, czego nie można całkowicie wykluczyć, ale też nic na to jednoznacznie nie wskazuje.

Jeśli chodzi o kwestię pochodzenia samego wyrazu węgierskiego został on prawdopodobnie przejęty z któregoś z języków tureckich; EWU *ibid.* podaje turecki czasownik **čiy-* ~ **čig-* 'ciągnąć' jako podstawę, od której, już na gruncie języka węgierskiego, powstał wyraz *csiga* w znaczeniu 'blok'. Jednak takie sformułowanie budzi pewne zastrzeżenia; ponieważ ściśle ograniczone ramy niniejszej pracy nie pozwalają nam włączyć się w kwestię morfologii postaci przekazującej, w tym miejscu ograniczamy się zaledwie do kilku ważniejszych uwag. Ciężko nam jest sobie wyobrazić, by Węgrzy tworzyli derywat od tureckiego czasownika, nie używając przy tym tureckiej podstawy słowotwórczej. Poza tym odpowiedniki ogtur. *çyq-* w językach tureckich znaczą 'wychodzić', i tylko sufigowane formy *çyqar-* ~ *çyyar-* mają znaczenie 'wyjmować, wyciągać'. Sądzimy natomiast, że przykłady takie, jak kazT. چيغر *čyyyr* 1. 'Block (an der Thür)'; 2. 'das Rad am Brunnen, eine Maschine, mit der das Wasser gehoben wird' (Radloff III 2064), osm. چقريق ~ چقريق *čykryk* 'Drehrad (der Drechsler, Töpfer u[nd] dgl., Spinnrad, Brunnenrad oder Wasserrad' (Zenker I 359) itp. wskazują na wielkie prawdopodobieństwo tureckiego pochodzenia węgierskiej postaci. Z punktu widzenia naszych rozważań ważne jest, że węgierskiej postaci nie możemy tłumaczyć postaciami słowackimi lub polską formą gwarową.⁴²

dereš 1. 'koń maści mieszanej: kasztanowej, rzadziej innej, ze znaczną domieszką sierści białej'; 2. 'specjalna ławka, na której w dawnych czasach wymierzano karę chłosty' (Kąś 2003: 115).

Choć pochodzący ostatecznie z języka węgierskiego wyraz *dereš* ma tak w języku węgierskim, jak i polskim te same znaczenia (oprócz 'oszroniony' w węgierskim, patrz niżej), to jednak dystrybucja znaczeń wyrazu na badanym przez nas obszarze językowym zmusza nas do omówienia wyrazu w rozdziale na dwie części według jego semantyki.

42 Dla gwary orawskiej nie znaleźliśmy poświadczonego innego, często w źródłach polskich (*cyga*, zob. np. Orgelbrand I 180, SGP IV 574–575), słowackich (*čiga*, zob. np. HSSJ *ibid.*, SSN I *ibid.*) i czeskich (*čiha*, zob. np. Gebauer I 173) pojawiającego się znaczenia 'bąk, kraglica (zabawka)'. W tym znaczeniu wyżej wymienione postaci są również wczesnym przejęciem węg. *csiga* id. (znaczenie to powstało już na gruncie języka węgierskiego.) Dla pełnej semantyki tego wyrazu zob. Sulán (1964a: 426–427, 1964b: 135–137).

1) **dereś** (J, LW, Ps, ZG) ‘koń maści mieszanej: kasztanowej, rzadziej innej, ze znaczną domieszką sierści białej’ (Kaś 2003: 115). Wyraz ten w tym znaczeniu można uznać za ogólnopolski wobec szerokiego jego rozpowszechnienia w gwarach polskich, gdzie znajdziemy omawiany wyraz w następujących znaczeniach: 1. ‘koń o sierści będącej mieszaniną włosia brudnoczerwonego z białym’; 2. ‘koń o sierści będącej mieszaniną włosia popielatego lub białego z czarnym bądź ciemno- lub jasnopopielatej (czasem z cętkami innego koloru)’; 3. ‘koń o maści nieokreślonej’, przy czym na terenie dawnej Galicji najczęściej spotykane jest znaczenie pierwsze z wymienionych (Her I 57, II 100, SGP V 458–459). Poza *deresz* ~ *dereś* możemy również spotkać postaci *deresiowaty* ~ *dereszowaty* ~ *dereśkowaty* id., a także *dereszka* ~ *dereśka* ‘klacz o sierści będącej mieszaniną włosia brudnoczerwonego z białym’ (SGP V 459). Zaręba (1951: 115) podaje pol. *deresz* ‘koń podjezdny’. Por. także Fitak (1997: 15). Według SEJP I 144 wyraz ten jest poświadczony od XVIII wieku, natomiast Wołosz (I 247) datuje pol. *dereszowaty* na wiek XVII. Za przesunięciem pierwszego poświadczenia w języku polskim na wiek XVII pośrednio przemawia także jego wczesne poświadczenie w języku słowackim (patrz niżej).

HSSJ I 254 przytacza słc. (1624) *derešastý* ~ *derešatý* ~ *derešistý* ‘siwy, szpakowaty (o koniach)’. Podobne znaczenie znajdziemy w SSN I 306: ‘koń z sierścią maści szpakowatej lub gniadej’.

Za etymon wymienionych postaci przyjmuje się węg. *deres* (1591) ‘(koń) maści szpakowatej, siwej’ (TESz I 616, EWU 254). Pierwotnym znaczeniem wyrazu było ‘oszroniony’, jest to bowiem derywat od węg. *dér* (?1234) ‘szron’, utworzony przy pomocy odmiennego sufiksu przymiotnikowego -s [-š]. Zaszła więc wewnątrz węgierskiego zmiana semantyczna ‘oszroniony’ → (1291) ‘siwy’ → (1591) ‘szary, szpakowaty’ (TESz *ibid.*, EWU *ibid.*).

Postać orawska jest prawdopodobnie oddaniem ogólnopolskiej formy *deresz*, a nie bezpośrednim przejęciem którejś z form słowackich. Argumentem potwierdzającym taką drogę zapożyczenia jest przede wszystkim brak słc. *dereś* w znaczeniu ‘maść konia [...]’ (dla pozostałych znaczeń wyrazu zob. drugą część niniejszego hasła), a także szerokie rozpowszechnienie wyrazu w języku polskim.⁴³ Nie możemy jednak całkiem wykluczyć przejęcia bezpośrednio z języka węgierskiego.

Semantyka wyrazu nie zmieniła się w znacznym stopniu: już w języku węgierskim znaczenie omawianego wyrazu to ‘koń (rzadziej krowa), którego ciemna sierść posiada gęstą domieszkę sierści białej’ (MNYÉSz I 993), a więc w zależności od tego, która z ciemniejszych maści posiada domieszkę włosia białego mamy węg. *vörösdereś* ‘dereszowaty rudy’, *feketedereś* ‘dereszowaty czarny’, *aranydereś* ‘dereszowaty złoty’ itd. Każda z polskich postaci gwarowych oddaje więc tę samą semantykę maści mieszanej.

43 W dialekcie wschodniosłowackim znajdziemy tylko *Dereš* ‘imię konia’ (SV I 200), postać ta natomiast mogła zostać utworzona wtórnie ze wspomnianych słowackich przymiotników. Por. tu jednak cz. *dereš* ‘szpakowaty koń, lis’ (Sulán 1963a: 293).

nej. Tym bardziej dziwi nas zdanie Zaręby, że wyraz ten uległ „kilkakrotnym zmianom semantycznym” (Zaręba 1951: 117, 118).⁴⁴ Zmiana -š na -ś jest w południowych gwarach polskich częstym zjawiskiem, por. węg. *és* ‘i’ > pol. dial. *iś* (Zaręba 1951: 120), ogpol. *derwisz* ‘mużułmański mnich żebrzący’ > oraw. *derwiś* ‘niegrzeczne dziecko’ (Kąś 2003: 115), a także omawiane w naszej pracy oraw. *kociś*, *pajtaś*.

2) **dereś** (J, LW) daw. ‘specjalna ławka, na której w dawnych czasach wymierzano karę chłosty’ (Kąś 2003: 115). Wyraz znajdziemy w takim znaczeniu w gwarze podhalańskiej, zob. *dereś* ‘chłosta na tył’ (SGP 459, Hodorowicz 2005: 40), czy w gwarze spiskiej: *dereś* ‘ława do wymierzania kary chłosty’ (Fitak 2004a: 15, 2004b: 74). Wyraz jest notowany także w Świątnikach koło Sandomierza w zwrocie *na dereśiu bić* ‘wymierzać karę chłosty położywszy kogo na ławie’ (SGP V 459). Por. także Fitak (1997: 15).

W postaci *dereś* (1744) wyraz jest notowany dla języka słowackiego w podobnym znaczeniu: ‘ławka, do której w czasach ustroju pańszczyźnianego przywiązywali poddanego skazanego na karę chłosty’ (datacja wg Hauptová 1959: 522; SSJ I 250, SV I 199, por. także np. Menšík 1925: 9, Király 1964: 229, Schubert 1982: 297). Jako etymon przyjmujemy – podobnie jak i dla *dereś* w znaczeniu maści konia (por. wyżej) – węg. *deres* (1743) ‘ławka, na której kładziono osobę skazaną na karę chłosty’ (TESz I 619, MNyÉSz ibid., EWU 255, Zaicz 2006: 141). Podstawą przeniesienia nazwy ‘koń maści szpakowatej’ na ‘ławkę [...]’ było zapewne wynikiem żartobliwego określenia miejsca wymierzania kary; co do podobnej zmiany por. węg. *kecskebak* 1. ‘koziół’; 2. ‘konstrukcja drewniana podobna do ławki, na której cieśle kładą drewno do obróbki’ (MNyÉSz III 793). Dziś już znaczenie drugie omawianego wyrazu, tak w języku węgierskim, jak w słowackim i polskim, jest z oczywistych względów przestarzałe.

Wyraz został rozpowszechniony jako termin związany z sądownictwem i sposobem wymierzaniem kar w Koronie Węgierskiej (Hauptová 1959: 521–522, 1960: 175, Gregor 1993: 4), zatem w tym przypadku możliwe jest pośrednictwo słowackie.

fajt (J, LW, Pk) ‘w odniesieniu do zwierzęcia: gatunek, odmiana, rodzaj’ (Kąś 2003: 182). Wyraz orawski jest przytaczany również przez Fitak (1997: 19) i Kowalczyk E./Kowalczyk R. (1997: 60) w znaczeniu ‘rodzaj, gatunek bydła’. Poza tym obszarem jest on używany także w gwarze podhalańskiej jako *fajt* ‘ród, pokolenie, gatunek; cecha’ (Dembowski 1894: 354, Hodorowicz 2005: 57). Por. także KarSGP II 4.

W języku słowackim znajdziemy go w postaci *fajta* (XVIII w.) 1. ‘rodzaj; rasa’; 2. ‘ród’ (SSJ I 385, HSSJ I 348) i dial. *fajt* ~ *fajta* 1. ‘rodzaj; rasa, gatunek, odmiana (roślin)’; 2. ‘ród’ (SSN I 436, SV I 245).

Postaci te, a przede wszystkim slc. *fajt*, odegrały prawdopodobnie rolę medium między węg. *fajta* (1615) ~ daw. *fajt* (1693) ‘rodzaj; gatunek; odmiana’ (TESz I 830,

44 To prawda, że pierwsze znaczenie tego wyrazu w języku polskim odnosiło się do koloru włosów (‘ein Graukopf, ein Mensch bei dem sich schon graue Haare zeigen’, por. Zaręba 1951: 118, Wołosz I 247), my natomiast uważamy to za naturalne rozszerzenie pola semantycznego wyrazu. Poza tym takie znaczenie notowane jest również w języku węgierskim.

EWU 350–351) a gwarą orawską (o zapożyczeniu wyrazu węgierskiego do słowackiego zob. Halász 1888: 301, Kniezsa 1934a: 64). Odnośnie postaci *fajt*, wobec braku przykładów na odpadnięcie w języku słowackim przejętego z języka węgierskiego wygłosowego *-a*, sądzimy, że jest ona przejęciem węg. daw. *fajt* id.⁴⁵

fakła (LW, ZG) ~ **fakła** (LW) 'kij owinięty na końcu pakułami nasączonymi tłuszczem, używany przez pasterzy jako płonąca pochodnia do odstraszenia wilków' (Kąs 2003: 182). Znane także na Podhalu jako *fakla* ~ *fakła* 'pochodnia z kory brzozy lub olszyny na patyku używana przez pasterzy do odstraszenia wilków' (Wrześniowski 1885: 7, Malinowski 1893: 31, Her I 62, Hodorowicz 2005: 57). Por. także Fitak (1997: 19), Kowalczyk E./Kowalczyk R. (1997: 61).

Słc. *fakl'a* (1638) jest notowane w HSSJ I 348, SSJ I 385 i SSN I 436 w znaczeniu 'pochodnia'. Dla wschodniosłowackich dialektów SV I 245 przytacza *fakla* id., Király (1964: 230) zaś *fakl'a* id.

Malinowski (1893: 31), a także Brückner (1927: 116) (s.v. *facet*) wyprowadzają pol. dial. *fakla* z niem. *Fackel* 'pochodnia'. Dla dialektu wschodniosłowackiego czyni to też dość lakonicznie SV I ibid., podając dla notowanej w słowniku postaci uwagę „< Fackel”. Jednak bardziej prawdopodobna jest propozycja Reychmana (1951: 209), w myśl której pol. dial. *fakla* należy tłumaczyć pośrednictwem węgierskim, a właściwie tym, iż ostatecznie łaciński wyraz (por. niżej dalszą etymologię wyrazu) został zapożyczony poprzez węgierski – a nie niemiecki – do gwar polskich (z możliwym słowackim pośrednictwem).

Otóż węg. *fáklya* (po 1416, 1532) 'pochodnia' (TESz I 831, EWU 351) pochodzi z wcześniejszego *fákl'a* (co do palatalizacji węg. *l > l' > ly* por. *korchel*), a zapożyczenie takiej właśnie postaci na północ od węgierskiego obszaru językowego z jednej strony tłumaczyłoby palatalność *l'* postaci słowackiej, z drugiej strony zaś, przyjmując taką drogę wędrówki wyrazu, nie musielibyśmy zakładać zmiany wygłosu niem. *-kel* ~ *-kal* > słc. *-kl'a*. Za takim przejęciem przemawiałaby także geografia językowa; wyraz jest notowany tylko w południowych gwarach polskich, toteż niemiecka proveniencja wyrazu jest tym bardziej niepewna. O wyrazie tym pisał także Wołosz (I 250).

Węg. *fáklya* pochodzi z łac. *facula* 'pochodnia' (TLL IV/1 144–145). Do wypadnięcia samogłoski środkowej sylaby doszło w wyniku tzw. tendencji dwu sylab, zob. *gazda*, *pajta*. Dla podobnego przykładu zapożyczenia z łaciny z taką zmianą fonetyczną por. węg. *tábla* 'tablica' < łac. *tabula* id. (EWU 1467, GLat VIII 5). Gwary słowackie i polskie odziedziczyły więc dwusylabową konstrukcję wyrazu węgierskiego.

fakła zob. **fakła**

45 Wołosz (I 250) pisze, że „forma w j. pol. bez wygłosowego *-a* jest wynikiem przejścia do rodz. m. (jak *gatunek*, *ród*)”, z czym nie możemy się zgodzić. Z jednej strony nie widzimy konieczności przeniesienia wyrazu do rodzaju męskiego wobec np. pol. *odmiana*, *rasa* w tym samym znaczeniu, które też wyrazy są, jak wiadomo, rodzaju żeńskiego. Poza tym postać *fajt* istnieje już w języku słowackim, więc polska forma jest naszym zdaniem jej przejęciem, a nie formą innowacyjną. W ten sposób nakreślona etymologia polskich gwarowych form zdaje się być bardziej przejrzysta.

fiják (Gł) ‘szuflada’ (Kąś 2003: 185).

Słowniki gwar słowackich notują postaci *fjok* ~ *fjók* ~ *fjovka* ~ *fiók* w znaczeniach: 1. ‘szuflada’; 2. ‘boczna część stodoły, zbudowana dla przechowywania siana’; 3. ‘fałdy na ubraniu’ (SSJ I 447, SV I 249; zob. także Király 1964: 230: wschłc. *fjjouk*). HSSJ I 357 podaje słc. *fjok* (XVII w.) w znaczeniach: 1. (1666) ‘przegródka’; 2. (XVII w.) ‘szuflada’. SSJ I 398 kwalifikuje słc. *fjok* ~ *fiok* ‘szuflada’ jako wyraz ludowy i przestarzały.

Etymonem tych postaci jest węg. *fiók* (1659) ‘szuflada’, który był między innymi używany również w takich znaczeniach, jak: (1638) ‘mniejsza część większej budowli’; (1683) ‘przegródka; mniejsza część mebli, podobna do skrzyni’, co też tłumaczy słowackie znaczenia gwarowe (TESz I 917, EWU 392). O pochodzeniu węgierskim słowackich form, oprócz semantyki, świadczy także dyftongiczna realizacja węg. -ó- w postaci wschodniosłowackiej zanotowanej w Király (1964 *ibid.*), zob. Gregor (1993: 9).⁴⁶

Wobec szerzej rozbudowanej semantyki w języku słowackim, a także braku wyrazu w innych gwarach polskich, prawdopodobnym jest, że mowa tu o wyrazie przejętym poprzez słowackie pośrednictwo w wyniku lokalnych kontaktów ludności na Orawie. Dla adaptacji słc. (lub węg.) -o- jako oraw. -á- por. *bosárka*, *homák*.

filer (J, LW) ‘dawna jednostka systemu monetarnego, równa 0,5 grajcárza⁴⁷; też moneta o takim nominale’ (Kąś 2003: 186).

W języku słowackim również znajdziemy (ok. 1775) *filier* ~ *filir* ~ *filír* ‘halerz’ (SSJ I 399, HSSJ I 357: XVIII w., Gregor 1993: 31, SV I 249), jako oczywiste odzwierciedlenie nazwy niegdyś używanej monety.

Choć węg. *fillér* (1425) ‘jednostka monetarna, odp. polskiego grosza; moneta o takim nominale’ pochodzi z niemieckiego, a właściwie z baw.-austr. *virer* ‘Art Münze’⁴⁸ (TESz I 910–911, EWU 389), to uważamy, że postać słowacka jest wobec wspólnego organizmu państwowego, w którym moneta ta była używana, zapożyczeniem węgierskiej a nie niemieckiej postaci. Także postać orawska mogła zostać przejęta bezpośrednio z języka węgierskiego, języka administracji państwowej w Galicji. O braku pośrednictwa słowackiego świadczyć może również dyftongiczna realizacja węg. -é- w tym języku, bądź też oddanie jej za pomocą -í- czy -i- w dialekcie wschodniosłowackim (zob. Gregor 1993: 11, 31), czego nie widzimy w postaci orawskiej (dla podobnego przykładu por. *gołyř*).⁴⁹ W gwarze orawskiej jest to wyraz już

46 Pierwotnym znaczeniem tego węgierskiego wyrazu było (1522) ‘chłopiec’, (1602) ‘młode (zwierząt)’. Zmiana semantyczna ‘małe, mniejsza część istot żyjących’ → ‘mniejsza część przedmiotów’ jest naszym zdaniem przejrzysta i nie budzi podejrzeń (TESz I 917), por. etymologicznie z nim związane węg. *fióka* ‘młode (zwierząt, w tym przede wszystkim ptaków), piskle’, węg. *fiú* ‘chłopiec’.

47 *Grajcárz*: daw. ‘podstawowa jednostka systemu monetarnego w czasach austro-węgierskich’ (Kąś 2003: 215). *Grajcárz* (= węg. *krajcár*, niem. *Kreuzer*) był w użyciu na terenie państwa węgierskiego do 1892 r. (WbM 195). Dla znaczenia miary powierzchni pola terminu oraw. *grajcárz* por. Kąś (2002b: 195–200).

48 Moneta *Vierer* była używana od XIV do XVII wieku przede wszystkim na terenach południowych księstw niemieckich, w Szwajcarii i w Tyrolu (WbM 721–722).

49 Dodać należy, że – jak Gregor (1993: 11) słusznie zauważa – słc. -í- może być refleksem północnego węg. dial. *í* w miejsce *é* (Kiss J. 2003: 292).

raczej historyczny, niż należący do warstwy słownictwa na co dzień używanego – podobnie jak pol. lit. *forint*, które jest prostym odzwierciedleniem nazwy środka płatniczego na Węgrzech.⁵⁰

galiba (J) ‘z nacechowaniem emocjonalnym o dziecku kuczliwym, dokazującym, wyznijającym dziwne rzeczy (połączenie *ta galiba* używane także w odniesieniu dla osób płci męskiej)’ (Kaś 2003: 194).

Dane słowackie nie notują znaczenia takiego, w jakim wyraz jest używany w gwarze orawskiej, zob. sł. *galiba* (1707) 1. ‘nieprzyjemność, zmartwienie’; 2. ‘błąd, pomyłka’; 3. ‘wypadek; kłopoty, nieprzyjemna sytuacja; przykrość (z jakiegoś powodu)’ (SSJ I 426, HSSJ I 375, SSN I 475, SV I 255). Dla określenia ‘osoby dokuczliwej, czupurnej’ używa się w już języku słowackim derywatu *galibár ~ galibárka* (Gregor 1993: 35, gdzie też daw. *chaliba ~ gal’iba ~ kaliba* id.).

Choć pochodzenie węg. *galiba* 1. (1552) ‘zawadiactwo; niegrzeczne zachowanie’; 2. (1589) ‘utrapienie, tarapaty’; 3. (1604) ‘złośliwy, niestaranny’; 4. (1653) ‘czupurny, zaczepiający’⁵¹ jest podług słowników etymologicznych (TESz I 1018–1019, EWU 443) nieznanne, to dane chronologiczne wskazują na węgierskie pochodzenie słowackich postaci, które mogły zostać później zapożyczone także i do gwary orawskiej. Pierwsze poświadczenie postaci węgierskiej datuje się na rok 1484 (?), a więc przeszło dwa wieki wcześniej, niż w języku słowackim.

Zmiana semantyczna powinna była w gwarze orawskiej zająć według wzoru: ‘nieprzyjemności’ → ‘osoba będąca powodem nieprzyjemności’, tzn. uogólniając: ‘zjawisko’ → ‘przyczyna zjawiska’. Możliwym tłumaczeniem ukształtowania się znaczenia postaci orawskiej jest zmiana semantyki pod wpływem analogii do podobnie na -a kończących się wyrazów o podobnym znaczeniu bądź ładunku emocjonalnym w języku polskim, jak np. *mąciwoda*, *niezdara* itp. czy już semantycznie bardziej odległe, ale również z natężeniem emocjonalnym *lachudra*, *kauzyperda* itp. Za węgierskim pochodzeniem słowackiej postaci opowiadał się także Halász (1889: 212–213), idąc za Matzenauer (1870: 164).

gazda (ogoraw.) ‘człowiek mający własny dom i własną ziemię; gospodarz, zwłaszcza bogatszy’ (Kaś 2003: 195). Her I 66 przytacza także znaczenie ‘właściciel owiec’ dla oraw. *gazda* (ZG). Wyraz ów jest szeroko rozpowszechniony w Małopolskich gwarach górskich: ciesz. *gazda* ‘gospodarz, właściciel owiec’ (Bystroń 1887: 89, Her I *ibid.*), podh. *gazda* ‘gospodarz; kmieć; góral, chłop posiadający gospodarstwo, właściciel owiec’ (Kopernicki 1875: 370, Kosiński 1884: 279, Kryński 1884: 214, Wrześniowski 1885: 8, Łoża 1891: 343, Dembowski 1894: 356, Her I *ibid.*, Hodorowicz 2005: 64), sąd. *gazda*

50 Wołosz (I 252) wciągnął ów wyraz do korpusu swej pracy argumentując tę decyzję tym, że wyraz jest odmieniany w języku polskim. Taka argumentacja oczywiście nie wytrzymuje krytyki. Wyraz *filer* został w niniejszej pracy uwzględniony, ponieważ był on w swoim czasie na co dzień używany na Orawie jako nazwa oficjalnego środka płatniczego.

51 Znaczenie przymiotnikowe zachowało się po dzień dzisiejszy w zachodnich gwarach języka węgierskiego: 1. ‘niepoprawny, zły (o dziecku)’; 2. ‘głupi’ (ÚMTsz II 589). Dziś w języku literackim wyraz używany jest przede wszystkim znaczeniu ‘tarapaty’.

‘gospodarz, właściciel owiec’ (Her I *ibid.*), spis. *gazda* id. (Fitak 2004a: 18, 2004b: 82, Her I *ibid.*), żyw. *gazda* ~ *gazdosek* ‘gospodarz’ (Malinowski 1882: 532, Biela 1891: 376, Rzeszowski 1891: 355, Nowak 2000: 79). Malinowski (1893: 22) notuje omawiany wyraz „w całych Karpatach, Tatrach, Beskidach”. U Dembowskiego (1894 *ibid.*) czytamy, że (w gwarze podhalańskiej) „wyraz [jest] używany najczęściej w znaczeniu pochleb- nem, powagi i dostatku”. SłPolXVI VII 224 notuje pol. *gazda* ‘gospodarz’ od XVII w. Por. także Fitak (1997: 21).

W języku słowackim znajdziemy wyraz *gazda* (1675) w następujących znaczeniach: 1. (1675) ‘głowa gospodarstwa (rolnego)’; 2. (1698) ‘administrator gospodarstwa, majątku’; 3. (XVII w.) ‘posiadacz, właściciel’; 4. (1729) ‘członek majątnej warstwy ludności poddanej, dzierżawiący całe gospodarstwo lub co najmniej jego 1/8 część’; 5. (1729) ‘chłop, rolnik’; 6. ‘z nacechowaniem emocjonalnym o małżonku’ (SSJ I 430, HSSJ I 377, SSN I 484, SV I 256, GN 159).⁵² Postać ta mogła pośredniczyć między orawskim i węgierskim *gazda*.

Pochodzenie węg. *gazda* (?1177) 1. (po 1372/ok. 1448) ‘głowa domu, gospodarz’; 2. (1544) ‘nadzorca gospodarstwa’; 3. (1585) ‘właściciel, posiadacz’; 4. (1794) ‘chłop posiadający ziemię, rolnik’ (TESz II 1037–1038, EWU 450–451, gdzie też dalsze znaczenia) jest według większości etymologów niepewne (zob. Szófsz 92, TESz *ibid.*, EWU *ibid.*, Zaicz 2006: 247) i jako możliwe źródło podają słow. **gospoda* (por. pol. *gospodarz*, cz. *hospodář* itd., zob. np. Kniezsa 1955: 640–641, SEJP I 264, SłPrasł VIII 137, Boryś 2005: 157, 173–174). Jednak sł. i pol. *gazda*, wobec późnego poświadczenia, z równoczesnym oddaniem przez nie zróżnicowanej semantyki postaci węgierskiej, są już węgierskiego pochodzenia (a nie kontynuantami słowiańskimi – ściągnięcia **gospoda* > *gazda* nie można tłumaczyć na gruncie słowiańskim).

Kniezsa (1955: 641) kwestionuje możliwość zmiany słow. **gospoda* > węg. *gazda* przede wszystkim wobec faktu, że, aby móc tłumaczyć taką zmianę tzw. tendencją dwu otwartych sylab, musiałoby dojść do synkopy -o- w sylabie zamkniętej, na co nie ma innych przykładów węgierskich. Argumentacja ta dziwi nas jednak, bo przecież druga sylaba w **gospoda* jest sylabą otwartą! Oprócz tego, choć zdecydowana większość przykładów pokazuje wypadnięcie samogłoski sylaby otwartej następującej po sylabie również otwartej (zapewne tym się kierował i Kniezsa), to znajdziemy też (nieliczne) przykłady na taką elizję w otwartej sylabie po sylabie zamkniętej: np. *Estevan* > *István* ‘Stefan’ (MNYT 167). Elizja ta jest więc naszym zdaniem możliwa. Jeśli chodzi o dalsze prace to: Schubert (1982: 328) przyjmuje za najbardziej prawdopodobną propozycję zmiany słow. **gospoda* > węg. **gozdapa* > **gozda* > *gazda* (cytowaną także przez Kniezsa 1955 *ibid.*), takie tłumaczenie nie przekonuje nas jednak przede wszystkim w świetle braku powodów dla takiej metatezy i odpadnięcia końcowej sylaby -pa. Zaicz (2006 *ibid.*) ogranicza się do krótkiego stwierdzenia: „z języków sło-

52 Menšík (1925: 8) i Kniezsa (1943a: 64) przytaczają dalsze derywaty utworzone od sł. *gazda*: *gazdiná* ‘gospodyni’, *gazdiť* ~ *gazdovať* ‘gospodarować’ itp.

wiańskich”, zaznaczając, że dwusylabowa budowa postaci węgierskiej osłabia próbę wyprowadzenia wyrazu ze słow. **gospoda*.

Wydaje się więc oczywistym, by zmianę **gospoda* > *gazda* tłumaczyć tzw. tendencją dwu otwartych sylab (por. *pajta*) z podaną przez nas wyżej korektą. Odnośnie do zmiany *o* > *á* na gruncie starowęgierskim (X–XIV w.) zob. np. MNyT 179.

Hauptová (1959: 529, 1960: 175) zalicza słc. *gazda* do starszej warstwy terminologii pasterskiej pochodzenia węgierskiego używanej na całym obszarze słowacko-języcznym. Do węgierskiej warstwy terminologii pasterskiej zaliczają wyraz słowacki i polski także Halász (1888: 302), Brückner (1915: 422), Menšík (1925: 8–9), Kniezsa (1934a: 64, 1934b: 50), Her II 104, Schubert (1982: 332–333) czy Gregor (1993: 4), por. także Wołosz (I 253–254).

Innego już jest zdania Vrabie 1980: 73, który, choć nie przekreśla możliwość węgierskiego pochodzenia postaci słowackich, a także słowackiego pośrednictwa przy zapożyczeniu wyrazu do południowych gwar polskich, to jednak uważa, że „[...] the Romanians also contributed to the spread and consolidation of this term in the southern Polish dialects”. Swe wywody Vrabie opiera o semantykę rum. *gázdă*, które oprócz ‘gospodarz’ posiada, jego zdaniem, także znaczenie ‘właściciel owiec’⁵³. To znaczenie odzwierciedlałoby notowane chociażby w Her I *ibid.*, II *ibid.* ‘właściciel owiec’ (dla węg. *gazda* nie znaleźliśmy takiego znaczenia, także w dialektach, zob. ÚMTSz II 615). Choć argument ten nie wydaje się być wystarczającym by przyjmować tu wyłącznie rumuńskie pośrednictwo, to myśli, że na semantykę polskich gwarowych form mogła oddziaływać także semantyka postaci rumuńskiej, nie można całkowicie odrzucić. Jednak daty poświadczeń w języku słowackim i polskim (Bubak I 114 notuje nazwisko *Gazda* z 1608 r.), a także sygnalizowana przez nas wątpliwość istnienia takiej semantyki w języku rumuńskim wskazują, że jest to mało prawdopodobne, by wyraz zawędrował na południe Polski szlakami początkowych fal osadnictwa wołoskiego.

golyr (J, LW) ~ **golyrz** (J, Lw, Pk, Pw) **1.** daw. ‘kołnierz; dawniej tylko przy marynarce, płaszczu, kurtce, przy koszuli’; **2.** ‘u krowy: część szyi od pyska po mostek’ (Kąś 2003: 209). Fitak (1997: 21) przytacza także postaci oraw. *goliyr* ~ *goliyrz* ‘kołnierz’. Wyraz znajdziemy oprócz tego w gwarze podhalańskiej jako *galer* ‘kołnierz’ (Hodorowicz 2005: 63) i spiskiej jako *galer* (Fitak 2004a: 18, 2004b: 75, Pawłowski 1956: 26, Kiss 1957: 206, Wołosz I 253) ~ *galir* ‘obszywka na kołnierzu’ (Sokołowska 2003: 119). Por. także Kowalczyk E./Kowalczyk R. (1997: 61).

Słownik języka słowackiego notuje wyraz w podobnym znaczeniu: *golier* (1629) ‘skrawek materiału przszyty do górnej części ubioru, płaszcz, koszula, obejmujący szyję’ (SSJ I 437, HSSJ I 381). Dla słowackich gwar SSN I 475, 500 przytacza postaci *galier* ~ *galir* ~ *golier* z bardziej złożoną semantyką: 1. ‘część męskiego lub kobiecego ubioru

53 Nie znaleźliśmy dla rum. *gázdă* tego znaczenia w słownikach języka rumuńskiego DELR 366, DLR II 359, a także w Tamás (1966: 370–372).

obejmujący szyję'; 2. 'luźno opadający na grzbiecie skrawek sukna sukmany używany jako kaptur'; 3. 'pasek podbicia górnej części kobiecej spódnicy'; 4. 'podwyższona część cholewy na przedniej części butów'. Poza tym znajdziemy jeszcze śl. dial. *galir* 'kołnier' (Schubert 1982: 203) ~ *galir* (Hauptová 1959: 525) ~ śl. oraw. *g^ol'yr* (GN 158) ~ wschśc. *galir* ~ *gal'ir* id. (Király 1964: 231, SV I 255).

Odnosnie wyżej wymienionych postaci słowackich możemy powiedzieć, że zostały one zapożyczone z węg. *gallér* (ok. 1395) 'kołnier', które (podobnie jak i pol. *kołnier*, zob. Boryś 2005: 245) pochodzi z śrwniem. *goller* ~ *koller* 'część zbroi osłaniająca szyję; kreza; chomąto' (TESz I 1020, EWU 443). Za przejściem słowackiej formy z węgierskiego, a nie z niemieckiego, przemawia przede wszystkim samogłoska drugiej sylaby: dyftongiczna realizacja węg. -é- w sylabie zamkniętej jest charakterystyczna dla dialektu środkowosłowackiego i części dialektu wschodniosłowackiego, w których czasem dyftong ten monoftongizuje się do -í- (Gregor 1993: 11), por. także oraw. *filer*. Znaczenia 1. i 2. poświadczone dla słowackich gwar znajdziemy także w języku węgierskim: (ok. 1518) 'kołnier', (1766) 'długi kawał sukna opadający w dół na tylnej części ubrań' (EWU *ibid.*), więc zostały one prawdopodobnie przejęte wraz z postacią węgierską. Reszta znaczeń powstała już zapewne na gruncie języka słowackiego.

Postaci gwarowe południowej Polski zostały przypuszczalnie zapożyczone z gwar słowackich, choć i węgierską postać *gallér* możnaby przyjąć jako przekazującą. Pośrednictwo słowackie przyjmuje także Pawłowski (1956: 26) dla spis. *galer*. Znaczenie drugie orawskiej postaci wskazuje już na późniejsze przejście dodatkowego znaczenia – por. węg. (1901) 'kołnier z piór lub futra wokół szyi zwierząt' (EWU *ibid.*) – przy czym brak takiego znaczenia w gwarach słowackich i stosunkowo późne (w czasach Monarchii Austro-Węgierskiej) pojawienie się tegoż znaczenia w samym języku węgierskim dopuszcza w tym przypadku myśl bezpośredniego wpływu języka węgierskiego. Zbliżone znaczenie i dziś można odnaleźć w gwarach węgierskich, por. węg. *gallér* 'część ciała owcy od szyi po mostek' (ÚMTsz II 590).

Postacią przejętą do gwary orawskiej było przypuszczalnie **goler* – ze śl. *golier* bądź węg. *gallér* – gdyż wiemy, że: (1) w gwarze orawskiej *a* jest zawsze zachowywane bez zmian (Karaś 1965: 109), a więc przejęta postać powinna była mieć -o- w pierwszej sylabie; (2) w gwarze orawskiej dochodzi do częstego podwyższenia *e* > *y* przed *r* (Karaś 1965 *ibid.*), a więc w świetle oraw. -*yr-* ~ -*ir-* > -*er-* > -*yr-* (Karaś 1965: 173) pierwotna postać orawska winna była mieć w omawianej sylabie -e-.

golyrz zob. **golyr**

gombik (LW, Pk, Pw; Pł, Rb) 'guzik' (Kąs 2003: 209). Wyraz jest w takiej postaci notowany dla gwary spiskiej (Her I 68, Wołosz I 254, Sokołowska 2003: 119, Fitak 2004b: 75) i podhalańskiej (Her I *ibid.*, Hodorowicz 2005: 76). Z wyrazem tym należy łączyć także spis. *gombicka* ~ *gombiczka* id. (Wołosz I *ibid.*, Sokołowska 2003 *ibid.*) i podh. *gombica*, co Dembowski 1894: 357 tłumaczy jako „[...] o naszymniku męskim, złożonym z kilku-nastu sznurków różnobarwnych szkiełek; spinał się pod brodą na sprzęgę mosiężną,

z pod której kilka łańcuszków mosiężnych spadało na piersi”, a notują go także Wrześniowski (1885: 8) i Malinowski (1893: 22). Znaczenie wyrazu podhalańskiego powstało zapewne w wyniku guzikowatego kształtu elementów ozdobnych *gombicy*.

Niewątpliwie mowa tu o zapożyczeniu słowackim w gwarach polskich, choć wielu autorów (por. Małecki 1938: 57) zalicza go do sztandarowych zapożyczeń węgierskich. Na słowackie pośrednictwo wskazuje morfologia postaci śl. *gombík* (1589) ‘guzik; kula, kulka’. Jest ona postacią deminutywną (Gregor 1993: 38, 40), utworzoną przy pomocy końcówki *-ík* od wyrazu śl. *gomb* (1588) ‘większego rozmiaru guzik, zazwyczaj z metalu’ (HSSJ I 381, Gregor 1993: 37–40) będącego zapożyczeniem z węg. *gomb* (1138/1227) ‘guzik’. Widzimy więc, że w języku słowackim forma zdrobniona z czasem utraciła swój deminutywny charakter, w skutek czego pierwotnie nienacechowana ekspresywnie postać *gomb* nabrała charakteru zgrubnienia. Szerokie rozpowszechnienie wyrazu i jego derywatów w języku słowackim⁵⁴ mógł wspomóc wygląd ubioru szlachty z charakterystycznymi dla niego guzikami (Gregor 1993: 38–39). Słownik gwar słowackich oprócz podstawowego znaczenia ‘guzik’ notuje jeszcze ‘okrągłe patentowe zapięcie ze zgłębieniem po środku, w które wciska się mały trzpień’ i ‘łebkowata rączka, uchwyt na meblach czy urządzeniach’ (SSN I 501–502). Na pośrednictwo słowackie wyraźnie wskazał już Reychman (1951: 205). Por. także śl. oraw. *gombik* ‘guzik’ (GN 161).

Węgierskie *gomb* nie ma według TESz I 1071, EWU 466 i Zaicz (2006: 255) pewnej etymologii, natomiast znajdziemy szereg wyrazów ze wspólnym semem ‘okrągły, zaokrąglony’, które wskazują na rodzimy rozwój węg. *gomb*, jak np. *gombolyag* ‘kłąb, kłębek’, *gombolyít* ‘związać w kłębek’, czy jego wariant palatalny *gömb* ‘kula’. Z naszego punktu widzenia ważniejszym od ustalenia szczegółowej etymologii wyrazu węgierskiego jest fakt, że wyżej wymienione postaci wskazują na rodzimy rozwój węg. *gomb*. Za węgierskością słowackiego wyrazu przemawia również fakt stosunkowo wczesnego jego poświadczenia w pisanym języku węgierskim, a także użycie całego szeregu terminów węgierskich związanych z wyrobem guzików w języku słowackim (zob. Gregor 1993: 39–40).

gomboce (ZG) ‘kluski krojone nożem’ (Kąś 2003: 209).

Słowackie postaci *gombóc* ~ *gombóca* 1. ‘gotowana mączna potrawa z nadzieniem owocowym, zwykle śliwkowym, knedel’; 2. ‘drożdżowy knedel podawany do mięsa’ (SSN I 502) pokazują jednoznacznie, że w przypadku postaci orawskiej musimy się liczyć z możliwością pośrednictwa słowackiego. Mówimy o pośrednictwie, gdyż z ko-

54 Por. śl. dial. *gomba* ~ *gombaz* ‘guzik dużego rozmiaru; przedmiot mający guzikowaty, okrągły kształt’, *gombiček* ~ *gombička* ‘guziczek’, *gombár* ‘guzikarz; szmuklerz; sprzedawca guzików’, *gombit* ~ (o-, za- itd.) *-gombat* ~ *-gombičkovat* ~ *-gombíkovat* ~ *-gombívát* ~ *-gombovat* ‘zapinać, ozdabiać metalowymi guziczkami’, *gomboda* ‘sprzedawca guzików’ (SSJ I 438, HSSJ I 381, Gregor 1993: 38–39, SSN I 500, 501–502, SV I 258), *gombačka* ~ *gomboška* ‘szpilka’ (Halász 1888: 302, Gregor 1993: 40–41; por. węg. *gombostű* ‘spinka do włosów, szpilka; dosł. igła z guzikiem’) itp.

lei słowacka postać pochodzi z węgierskiego *gombóc* (1671)⁵⁵ ‘knedel’, będącego derywatem na -óc (sufiks deminutywny) od wcześniej omawianego węg. *gomb* (SzófSz 95, TESz I 1072, EWU 467). Węgierskie pochodzenie zdradza także dyftongiczna realizacja węg. -ó- we wschłc. *gombouç* id. (Király 1964: 232); dla podobnego przykładu por. *fiják*. Liczba mnoga postaci orawskiej powstała drogą analogii do nazw podobnych dań mącznych, jak np. *kartacze*, *knedle*, *kopytka* itp.

hajduk 1. (Rb) ‘służący na dworze pana, pełniący funkcję żołnierza, nadzorcy nad poddanymi’; **2.** (Pk) ‘rezolutny kawaler’ (Kąś 2003: 226). Wyraz ten jest w takiej postaci znany także na Podhalu w znaczeniu ‘sługa dworski, policja dworska, nadzorca; gajowy, leśny’ (Wrześniowski 1885: 8, Złóża 1891: 344, Malinowski 1893: 22, Dembowski 1894: 359, Hodorowicz 2005: 74) i Żywiecczyźnie jako ‘wojak węgierski’ (Nowak 2000: 87). O wyrazie tym wspomina także Zaręba (1951: 115), podając jedynie pol. *hajduk* ‘sługa odziany na wzór piechoty węgierskiej’. W zarysie o postaci orawskiej wspomnieliśmy także w Németh (2005b: 334–335). Por. także KarSGP II 157–158.

Pierwsze poświadczenie wyrazu w języku polskim (1564) pojawiło się w dwóch źródłach, w znaczeniach ‘koczownik’ i ‘żołnierz piechoty zaciężnej, biorący udział w powstaniu przeciwko Turkom’ (SłPolXVI VIII 281, zob. także Wołosz I 255–256). Jest to termin historyczny, znany w większości języków Europy, pochodzący ostatecznie z węg. *hajdú* (1514) 1. ‘pastuch bydła; poganiacz bydła’; 2. ‘żołnierz piechoty’ (TESz II 23–24, EWU 512).⁵⁶ Choć w języku węgierskim istnieje także postać (nom. sg.) *hajduk* ‘powstaniec bałkański przeciwko Turkom’, to postać orawską i podhalańską należy wyprowadzać z węg. *hajdúk* jako nom. pl. od *hajdú*, gdyż znaczenie polskich gwarowych postaci nie odzwierciedla semantyki węg. *hajduk*. Węg. *hajduk* w tym znaczeniu jest powtórny zapożyczeniem z sch. *hàjdūk* (< węg. *hajdúk*, pl. od *hajdú*, zob. Hadrovics 1985: 250–251) w nowym znaczeniu ‘powstaniec bałkański [...]’. Ten argument semantyczny zresztą przemawia także przeciwko wyprowadzaniu pol. *hajduk* z postaci południowosłowiańskiej, jak to czyni Ivanics (1995: 402). Wygłosowe -k w postaci serbsko-chorwackiej może być oprócz węgierskiej liczby mnogiej (-k) tłumaczone także dostosowaniem węg. *hajdú* do serbsko-chorwackiego systemu deklinacyjnego, podobnie jak węg. *fattyú* ‘bękart’ > ch. *faćuk* id. (por. Skok I 502).

Rozwój semantyczny wyrazu węgierskiego pokazuje, w jaki sposób zmieniała się rola *hajduka* (*hajdú*) na terenie Królestwa Węgierskiego. Od początku XVIII wieku wyraz ten stopniowo tracił znaczenie ‘pastucha’ czy ‘żołnierza’ i nabierał znaczeń (1707) ‘służący na dworach szlacheckich ubrany z węgierska, podoficer’, (1900) ‘policjant (zwł. sprzed 1848 roku)’ (TESz *ibid.*, EWU *ibid.*). Znaczenie ‘sługa dworski’ form orawskiej i podhalańskiej pokazuje więc, że wyraz ten zadomowił się w tych gwa-

55 Zaicz (2006: 255) podaje o wiele wcześniejszą datę pierwszego poświadczenia: ?1296, 1577; pierwsze poświadczenie przypuszczalnie jako nazwa własna.

56 Zaicz (2006: 278–279) jako datę pierwszego poświadczenia wyrazu jako nazwy własnej w języku węgierskim podaje 1500–1510.

rach już po zmianie statusu społecznego węgierskiego *hajdú*, a więc w XVIII wieku.⁵⁷ Dalszy rozwój semantyczny mógł już się dokonać równolegle w gwarach polskich i w języku węgierskim.

W języku słowackim znajdziemy wyraz *hajdúch* 1. ‘uzbrojony sługa pański w dawnych Węgrzech, drab, strażnik’; 2. ‘żołnierz węgierski w XVI–XVII w.’ (SSJ I 453, SSN I 536), którą jednak postać, wobec *-ch*, raczej nie można uznać za pośredniczącą w przekazywaniu wyrazu do gwar polskich.⁵⁸ SV I 263 notuje wschłsc. *hajduk*, jest ono jednak tłumaczone *idem per idem*: ‘hajdúch’. Jego znaczenie poniekąd precyzuje Király (1964: 232), notując wschłsc. *hajduk* w niemieckim znaczeniu ‘Heiduck, Gerichtsheiduck’. Choć *-k* tej postaci wskazuje formalnie na możliwość pośrednictwa słowackiego, to dane te nie mogą być miarodajne, Király bowiem notuje tę postać na podstawie materiałów zebranych w jednej miejscowości słowackiej blisko węgierskiej granicy, gdzie ludność jest w przeważającej mierze dwujęzyczna, por. *sio-gor*. Słc. lit. *hajduk* ~ *hejduk* (z *-k*) jest używany w znaczeniu ‘uczestnik powstania na Bałkanach przeciwko Turkom w XVI–XVIII w.’ (SSJ I 453, Schubert 1982: 236) i jest już zapożyczeniem węg. *hajduk* id.

Pojawienie się wygłosowego *-k* w orawskiej postaci mogło być także wynikiem kontaminacji z wyrazem *hajduk*, polskim bądź słowackim, w wyżej wspomnianym już znaczeniu ‘powstańca’.

Węgierski wyraz jest według wszelkiego prawdopodobieństwa rodzimy, utworzony od imiesłowu czasu teraźniejszego *hajtó* czasownika *hajt* ‘popędzać, poganiać’.⁵⁹ O węgierskim pochodzeniu wyrazu w językach polskim i słowackim pisał już Halász (1888: 303–304).

hasen (LW) *pok. III* ‘korzyść, zysk, pożytek z czegoś lub kogoś’ (Kąs 2003: 230). Wyraz jest znany z terenów Podhala i Spiszu jako podh. *hasen* ‘pożytek, zysk, zarobek’ (Kosiński 1884: 281, Wrześniowski 1885: 9, Malinowski 1893: 22, Dembowski 1894: 360, Hodorowicz 2005: 75) i spis. *hasen* ~ *hosen* ‘zysk, dochód’ (Her I 48, Sokołowska 2003: 119). W gwarach tych znany jest także derywat *hasnować* w znaczeniu ‘zyskiwać, zarabiać, osiągać’. Por. także KarSGP II 172, Małecki (1938: 57).

W słowniku gwar słowackich znajdziemy następujące postaci omawianego wyrazu: *chasen* ~ *chasent* ~ *chašen* ~ (1610) *chosen* ‘korzyść, zysk’ (HSSJ I 474, SSN I 675), a z innych, krótszych przyczynków dowiadujemy się o dodatkowych postaciach: *chasoň* ~

57 Jakkolwiek dane źródłowe pokazują, że już wcześniej wyraz mógł być na Orawie znany, gdyż w rejestrze poborowym z 1609 r. osada Pogóra jest opisywana jako „per Polonum Komorowsky et haydones desolata” (Semkowicz 1936: 3), to zapis ten należy traktować ostrożnie: na zapożyczenie książkowe wskazuje użycie języka łacińskiego (jako urzędowego) i forma *haydones* bez *-k*, która została zapewne utworzona od węg. *hajdú* ~ *hajdó*, a nie pol. (dial.) *hajduk*.

58 Na temat zmiany *-k* > *-ch* por. np. Gregor (1993: 18): węg. *ibrik* ‘imbryk’ > słc. *ibrich* id.

59 Zmiana *-jt* > *-jd-*, a także *-ó* > *-ú* ma swe poparcie w kilku podobnych przykładach (TESz II 23–24, EWU 512, Zaicz 2006 *ibid.*). Dla bliższego zapoznania się ze szczegółami etymologii wyrazu węgierskiego, jego wędrowek, a także krytyki próby wyprowadzania go z kipczacko-tureckiego pnia por. Németh (2005a).

chašen ~ choseň ~ haseň ~ hosen (Menšík 1925: 14, Melich 1927: 241, Király 1964: 233, Schubert 1982: 359). Kniezsa (1934a: 64) odnośnie postaci z *h-* podaje, że są one postaciami wschodniosłowackimi.

Her II 96 informuje o przejściu wyrazu bezpośrednio z węg. *haszon* (?1193, 1265) ‘korzyść, zysk’. Jakkolwiek z takim scenariuszem należy się liczyć, to bardziej prawdopodobnym jest jednak pośrednictwo śl. *chasen* id. Wskazuje na to szerokie rozpowszechnienie postaci w gwarach słowackich, fonetyka (patrz niżej) i geografia językowa. O pochodzeniu węgierskim postaci słowackiej pisał już Halász (1888: 305), a spośród polskich etymologów powtórzył to także Wołosz (I 259).

Jak chodzi o śl. *chasen* itp., to niejasnym pozostaje, co wpłynęło na zmianę *-on > -en*, ma ona, zdaje się, raczej morfologiczny niż fonetyczny charakter. Zmiana ta jednak wskazuje jednoznacznie na słowackie pośrednictwo w przekazywaniu wyrazu na Orawę, gdzie mamy wyłącznie postać z *-en*. Hauptová (1960: 179), a także Gregor (1993: 7, 17) wspominają o istnieniu śl. *chasen ~ chosen*, jednak ograniczają się do stwierdzenia, że *ch-* wskazuje na wczesne, mające miejsce jeszcze przed wiekiem XIV zapożyczenie z węgierskiego; dla szczegółowej argumentacji por. *ciarcha*. Kwestia zgodności węg. *-a-* i śl. *-o-* została omówiona przy haśle *háldomas*; mamy tam do czynienia ze szczególnym przypadkiem tej odpowiedniości fonetycznej. Adaptacja śl. *ch-* jako *h-* w gwarze orawskiej nie budzi podejrzeń (Karaś 1965: 134); zob. *chabarka*.

Jeśli chodzi o pochodzenie węgierskiej postaci TESz II 69–70 i EWU 536–536 podają etymologię, według której omawiany wyraz możemy tłumaczyć jako derywat od rdzenia czasownikowego *hasz-*, które jednak nie zostało bliżej, a przede wszystkim z punktu widzenia semantycznego, przez etymologów węgierskich sprecyzowane. O końcowym *-n* podają skrótowo, że jest to sufix nominalny, i odsyłają do przykładów „→ *bizony*, → *vagyon* usw.”. Z tych przykładów jednak tylko *bizony*⁶⁰ ‘doprawdy; prawdziwa’ ← *bíz-* ‘ufać’ (EWU 100) mógłby służyć analogią, natomiast pod hasłem *vagyon* ‘majątek’ znajdziemy już uwagę, iż „Deutung, daß *vagyon* ein deverb[ales] Nomen mit NBSf [= Nominalbildungssuffix] *-n* aus dem Verb *vagy* sei, ist kaum wahr[scheinlich]” (EWU 1596). To, a także fakt, że dla samego węg. *haszon* w słownikach etymologicznych znajdziemy dwie niepewne etymologie – uralską, kwestionowaną z semantycznego punktu widzenia (TESz II 69–70, UEW I 111: s.v. **kaćz*, EWU 536) i ugrofińską ze znakiem zapytania odnośnie rozwoju fonetycznego (TESz *ibid.*, EWU *ibid.*) – pokazuje zakłopotanie autorów haseł. Omawianie w niniejszej pracy szczegółów zaproponowanych etymologii i zgodności wyrazu węgierskiego z podanymi przez etymologów postaciami uralskimi przekroczyłoby w znacznym stopniu zakres podjętych przez nas rozważań, toteż ograniczamy się w tym miejscu do ogólnej uwagi, że brak przekonującej innej etymologii wyrazu w chwili obecnej nie daje nam powodów do uznania węg. *haszon* za zapożyczenie do języka węgierskiego. Poza tym szerokie rozpowszechnienie dość

60 Wygłosowe *-ny* [-ń] w tym miejscu pochodzi z wcześniejszego *-n*. Taka palatalizacja była w języku węgierskim, przede wszystkim w okresie starowęgierskim, bardzo częsta, zob. np. Kiss/Pusztai (2003: 307).

licznych derywatów cytowanego rdzenia *hasz-* poświadczonych już w okresie staro-węgierskim (por. np. EWU 535–536) wspiera etymologię rodzimą.

háldomas (Ch, J, LW, O, Pk, Ps, Pw; Gł, Hd, Pł, Rb, SG) ~ **ałdamas** (LW) ‘poczęstunek wódką po zakończeniu dłuższej pracy zbiorowej (np. żniw, wykopów) lub po pomyślnym zakończeniu transakcji handlowej (np. kupna krowy, konia itp.)’ (Kaś 2003: 7, 232). Fitak (1997: 24) notuje także oraw. *holdómas* ‘oblewanie, litkup, uczczenie czegoś libacją’. Spośród gwar polskich znajdziemy także, podh. *chaldamas* ~ *chołdymas* ~ *haldamas* ‘dożynki, obżynki; po skończonej robocie zwyczajem uświęcony poczęstunek dla robotników’ (Kopernicki 1875: 371, Dembowski 1891: 302, Złóża 1891: 342, Malinowski 1893: 9, 18) ~ *hajdamasz* ‘hulanka, śpiewy, tańce’ (Malinowski 1893 *ibid.*). Por. także KarSGP II 163, Brückner (1915: 422).

Ostatecznym etymonem tych postaci gwarowych jest węg. *áldomás* 1. (ok. 1200) ‘ofiara, poświęcenie’; 2. (1310) ‘napicie się po dokonaniu transakcji, oblewanie transakcji’; 2. ‘biesiada, uczta’; 3. ‘toast’ (TESz I 131, EWU 24), które jednak zostało do języka polskiego, w świetle geografii językowej i niżej przytoczonych argumentów fonetycznych przejęte poprzez medium słowackie, por. słc. dial. *aldomáš* (1526) ~ *oldomáš* (1571) ‘zakrapianie zakończenia dłuższej pracy czy pomyślnego zakupu bądź sprzedaży’ (SSJ II 556, HSSJ I 84, III 288, Gregor 1993: 7, SV II 598), a także *haldamáš* ~ *haldomáš* *id.* (Schubert 1982: 240, Gregor 1993: 18, Wołosz I 256–257), czy dodatkowo wschłc. *odomaš* *id.*⁶¹ (Király 1965: 98). Podług HSSJ III 288 pisownia, a wobec tego sądzimy i wymowa, od XVI do końca XVIII wieku pokazywała dwie formy: z *o-* i *a-*.

Wokalizm pierwszej sylaby oraw. *háldomas* wskazuje na zapożyczenie ze słc. *oldomáš*, bowiem w gwarze orawskiej *o* przed *ł* ~ *l* alternuje z *á* (Karaś 1965: 109).⁶² Wiedząc, że fonem *á* w gwarze orawskiej nie może występować w nagłosie absolutnym (Karaś 1965: 92) pojawienie się w tej postaci protetycznego *h-* nie powinno dziwić.

Zapożyczenie poprzez rum. *adălmaș* ~ *aldămaș*, jak to proponuje Malinowski (1893: 9), Zaręba (1951: 123) czy DERDS-R 3–4, jest w świetle geografii językowej i wyżej wspomnianego argumentu fonetycznego (słc. *o* > oraw. *o* ~ *á*) mniej prawdopodobne.⁶³ Wyraz ten przedostał się do wspomnianych języków łuku Karpat (w świetle jego semantyki) zapewne poprzez kontakty handlowe. Kniezsa (1934a: 63, 1934b: 50) zalicza wyraz do terminologii pasterskiej, choć semantycznie takie przyporządkowanie jest niezbyt jasne.

61 Postać ta wyraźnie pokazuje pochodzenie węgierskie, gdyż częstym zjawiskiem już od drugiej połowy okresu staro-węgierskiego było wypadnięcie *-l-* w sylabie zamkniętej przed spółgłoską zębową ze wzdłużeniem poprzedzającej samogłoski (zob. MNyT 74–75). Tak też węg. **oldomáš* (zob. niżej) > węg. **ōdomáš* > wschłc. *odomaš* (węg. *ō-* > wschłc. *o-* jest systemowe – dialekt wschodniosłowacki nie zachował samogłosek długich).

62 Pojawienie się omawianego *á* nie możemy tłumaczyć alternacją *á* ~ *a* wewnątrz gwary orawskiej, gdyż taka ma miejsce tylko w sylabach końcowych zamkniętych spółgłoską bezdźwięczną (Karaś 1965: 93).

63 Malinowski (1893: 9) przytacza rum. postać *aldămașiū* ‘napicie się po dokonaniu transakcji; napiwek’. Tamás (1966: 63) rumuńską formę tłumaczy jako zapożyczenie węgierskie.

Z punktu widzenia fonetyki historycznej słowa komentarza wymaga nagłosowe *o-* w sł. *oldomáš*. Hauptová (1960: 179, 1966: 5–6) a także Gregor (1993: 7) objaśniają je przejściem stwęg. postaci **áldomāš* lub **oldomāš*, przesuując tym samym okres zapożyczeń najwcześniej na XIV wiek.⁶⁴ Naszym zdaniem jednak stwęg. **oldomāš* nie może być brane pod uwagę przy tłumaczeniu fonetyki etymonu.⁶⁵ Postacią bowiem wyjściową musiało być stwęg. *áldomāš* (z nielabialnym *á-*), ponieważ tylko taka forma może tłumaczyć tak późniejsze węgierskie *áldomás* (*á > ā* do XIII wieku) i sł. *aldomáš*, jak i węg. **áldomāš*, a poprzez nią postać słowacką z *o-* w nagłosie.⁶⁶ Dla wytłumaczenia więc podwójnych form słowackich należy przyjąć dwojaki rozwój nagłosu także w języku węgierskim. Sł. *aldomáš* nie budzi żadnych zastrzeżeń, bowiem sł. *a* mogło być odzwierciedleniem tak węg. *á*⁶⁷, jak i węg. *ā* czy *ā*. Sł. *oldomáš* natomiast mogło zostać przejęte bądź ze stwęg. **áldomāš*⁶⁸, bądź z **oldomāš*, przy czym zaznaczyć trzeba, iż obie formy wyszły z użycia w dalszym rozwoju języka węgierskiego, a nagłosowe *o-* w wymienionym przez nas **oldomāš* pochodzi z wcześniejszego *á*, zgodnie ze zmianą *á > o* przed *-l-* i spółgłoską zębową w sylabie akcentowanej.⁶⁹

hir zob. **hыр**

homák (J, Pk) ~ **homók** (LW) ‘pył na gliniastej drodze, tworzący się podczas długotrwałej bezdeszczowej pogody’ (Kąś 2003: 237). Fitak (1997: 24) notuje tylko oraw. *homók* w znaczeniu ‘kurz’.

W słownikach słowackich znajdziemy *homok* (1707) ‘(drobny) piasek’ (SSJ I 503, HSSJ I 426, SSN I 601), która to postać została prawdopodobnie przejęta także i do gwary orawskiej.

W postaci słowackiej widzimy zapożyczenie z węg. *homok* (1055) ‘piasek’, o czym pisze także Halász (1888: 306), Machek (1957: 137), czy Gregor (1993: 4), wymieniając wyraz jako przykład XVI–XVII-wiecznych zapożyczeń, przejętych w okresie migracji ludności węgierskiej uciekającej na północ z terenów zdobytych przez Imperium Osmańskie.

64 Do tego okresu bowiem zakończyła się labializacja stwęg. *á > ā* (MNYT 158).

65 W rozważaniach Hauptovej chodzi o stwęg. **oldomāš* z nagłosowym *o-* dającym późniejsze węg. *ā*. Natomiast taki nagłos nie mógłby w przyszłości dać węg. *áldomás*, ponieważ nie zachodziła w języku węgierskim zmiana (*o >*) *ā > ā*.

66 Węgierskie labialne *ā* bowiem na początku okresu stwęg. (koniec IX wieku) jeszcze nie istniało, rozwinęło się z *á* i *o* na przestrzeni wieków XI–XIV (zob. np. MNYT 158, 179).

67 Niekoniecznie świadcząc o zapożyczeniu sprzed XIV wieku, kiedy to fonem *á* zaniknął w języku węgierskim, ponieważ pozostał on po dzień dzisiejszy w użyciu m. in. w dialekcie *Palóców*, ludności węgierskiej zamieszkałej na Słowacji, por. MNYT 158.

68 Wiemy bowiem, że węgierskie labialne *ā*, obce dla słowiańskiego ucha, było (i jest nadal) często adaptowane jako *o* w języku słowackim (zob. np. Gregor 1993: 7).

69 Nie jest więc ono tożsame z **o-* postulowanym przez Hauptová (zob. wyżej). Dla *á > o* zob. MNYT 158 oraz Kiss/Pusztai (2003: 326), gdzie brak jednak przykładów na to, by spółgłoską zębową po *-l-* było *-d-*.

Słowo komentarza wymaga samogłoska drugiej sylaby w postaciach orawskich, mianowicie -á- i -ó-. Dla adaptacji śl. (lub węg.) -o- jako oraw. -á- znaleźć można i inne przykłady, takie jak w *bosárka* czy *fják*. Możemy więc tę zmianę nazwać charakterystyczną dla zapożyczeń tendencją obniżenia artykulacji nieakcentowanego o. Natomiast podwyższenie samogłoski -á- > -ó- ma w gwarze orawskiej miejsce tylko przed spółgłoskami nosowymi i płynnymi (Karaś 1965: 92–93, 174–175). Być może regułę tę (-om- > -óm-) dałoby się rozciągnąć także na segment -mo- > -mó-. Tej zmiany wokalizmu nie możemy tłumaczyć pośrednictwem słowackim w świetle faktu, że węg. -o- jest niemal bezwyjątkowo oddawane poprzez śl. -o- (Gregor 1993: 9).

Choć samo pochodzenie węgierskiego wyrazu nie jest do końca jasne (zaliczono go do najwcześniejszej grupy zapożyczeń tureckich – przejętych do V w.), jednak nowsze prace mówią już o tym wyrazie jako o zapożyczeniu nieco późniejszym, bułgarsko-tureckim (zob. np. Berta/Róna-Tas 2002: 50). Z pewnością natomiast możemy powiedzieć, że przynależy on do warstwy słownictwa węgierskiego jeszcze sprzed kontaktów z językami słowiańskimi, por. np. Bárcki (1958: 67), TESz II 139, EWU 572, Róna-Tas (1997: 53, 59).

Znaczenie oraw. *homák* powstało już na gruncie gwary orawskiej.

homók zob. **homák**

hotar (Lw, Pk) ~ **hotarz** (J, LW; Hd) ~ **kotarz** (Lw; Pł, Sh, W) ~ **kotárz** (Sh, W, Z) **1.** daw. ‘granica (zwykle szeroka miedza) między polami należącymi do sąsiednich wsi’ ~ **hotar** (B, Pw) ~ **hotárz** (Ch; Gł) **2.** daw. ‘cały obszar wsi’ (Kaś 2003: 240, 338). Por. także podh. *chotar* ~ *hotar* ~ *hotary* ‘duży kawał pola, łąki’ (Wrześniowski 1885: 9, Her I 50, Hodorowicz 2005: 77) ~ *hator* ~ *hotár* ‘pastwisko’ (Kosiński 1884: 281, Malinowski 1893: 9) ~ *hátárz* ~ *hotary* ‘duża przestrzeń ziemi’ (Dembowski 1894: 361) ~ *hotorz* ‘granica pomiędzy wioskami; obszar’ (Hodorowicz 2005 *ibid.*), sąd. *chotar* ‘duży kawał pola, łąki’ (Her I *ibid.*), spis. *chotór* ‘cały obszar gruntów użytkowych wsi’ (Her I *ibid.*) ~ *hotar* ~ *kotarz* **1.** ‘duże gospodarstwo i pastwisko’; **2.** ‘obszar wioski’ (Sokołowska 2003: 119). Por. także Fitak (1997: 24, 30).

W języku słowackim znajdziemy *chotár* **1.** ‘terytorium, obszar działki sąsiadującej z inną’; **2.** ‘granica między dwoma działkami; granica’ (SSJ I 569), którą słownik historyczny notuje od 1479 r. w znaczeniach: **1.** ‘obszar przynależący do danej gminy, wsi’; **2.** ‘granica między terytorium jednostek administracyjnych’; **3.** (1484) ‘część danego obszaru (np. pola, pastwiska)’; **4.** ‘znak (kamień, drzewo itp.) oznaczający granicę ziem, majątków itp.’ (HSSJ I 474). Oprócz *chotár* znajdziemy w tym miejscu także formy *chatár* ~ *chotor* i (raz poświadczone w 1595 r., cytowane także przez Schubert 1982: 364–365) *kotár* id. Wreszcie Menšík (1925: 14) notuje *chotár* ~ *hatar* ‘granica wsi, gminy’. Podobne znaczenia znają również gwary słowackie: **1.** ‘tereny należące do gminy; grunty rolne, pola, łąki poza wsią’; **2.** ‘granice obszarów gminy’; **3.** ‘granice administracyjne, państwowe’; **4.** ‘miedza oddzielająca grunty orne’ (SSN I 676, SV I 304: *chotar*).

Z pewnością wymienione postaci słowackie i polskie należy ostatecznie wyprowadzić z węg. *határ* (1086), dla którego poświadczono zostały wszystkie wyżej wymienione znaczenia (TESz II 73–74, EWU 537), przy czym do gwar polskich zostały przejęte raczej postaci słowackie (wobec szerokiego rozpowszechnienia i wczesnego poświadczenia), choć nie można całkiem wykluczyć przejęcia bezpośrednio z węgierskiego. Nie możemy wskazać na takie kryterium fonetyczne (lub inne), które by jednoznacznie pokazało rzeczywistą drogę zapożyczeń.

Za przyjęciem węgierskiego pochodzenia słowackich postaci przemawia przede wszystkim rodzimość węgierskiego wyrazu będącego jednym z wielu derywatów czasownika *hat* (por. TESz II 71, EWU 536). Pierwotnie czasownik *hat* był używany w znaczeniu ‘docierać, iść wprzód’⁷⁰. Utworzony więc za pomocą sufiksu *-ár*⁷¹ wyraz oznaczać musiał pierwotnie ‘miejsce, granica do której jest się w stanie, można dojść’ (TESz II 74). Związek semantyczny późniejszych znaczeń czasownika *hat*, mianowicie (po 1372) ‘móc’, (po 1372) ‘zachwycić, ować’, (po 1416) ‘posiadać’ (EWU 536, TESz II 71) i derywatu *határ* w znaczeniu 1. (1086) ‘granica posiadłości, miedza; przedmiot lub element przyrody służący do oznaczenia granicy’; 2. (1511) ‘skrajna część jakiegoś terenu, zwykle zagospodarowane okolice danej miejscowości’ nie powinno dziwić także w świetle zbliżonego semantycznie rozwoju psł. **volstb* ‘panowanie, władza; własność, włość’ < psł. **volsti* ‘panować, władać’ (Melich 1930: 165, Boryś 2005: 704), choć rozwój ten w języku węgierskim miał nieco inny przebieg. Pierwotnie bowiem wyraz węgierski był używany w będącym po dziś dzień najbardziej powszechnym znaczeniu 1., a dopiero potem, poprzez znaczenie 2., wykształciło się znaczenie ‘teren, obszar’ (TESz II 74) znane i dziś gwarom węgierskim (Melich 1930: 165).

Adaptacja węg. *h* (< stwęg. *χ*) jako *ch*- w języku słowackim świadczy o zapożyczeniu sprzed XIV wieku; dla szczegółowej argumentacji i odnośnej literatury por. *ciarcha*. Za pośrednictwem słowackim opowiadał się m. in. Reyhman (1951: 205), a o węgierskim pochodzeniu pisze także Her II 97. Wyprowadzanie węg. *határ* z niem. dial. *hatert* ~ *hotter*, jak to postulowano wcześniej (por. np. Halász 1888: 305), jest mało prawdopodobne wobec braku wyrazu w innych dialektach niemieckich poza terenem historycznych Węgier (Melich 1930: 161–162).⁷²

Malinowski (1893: 9, 17–18), a także Vrabie (1980: 73) podają, że wyraz ten został (lub mógł być) zapożyczony do gwar polskich poprzez rumuński. Malinowski (1893 *ibid.*) nie podaje argumentacji dla swej tezy, ogranicza się zaledwie do: „rum. *ho-*

70 Taką rekonstrukcję semantyki popierają refleksy w innych językach uralskich, jak np. ost. *χăt*- ‘poruszać się, ruszyć z miejsca’ itp. (UEW 130, EWU 536), a także znaczenia derywatów w języku węgierskim – por. TESz *ibid.*, EWU *ibid.* Wołosz (I 239) błędnie cytuje TESz, podając później powstałe znaczenie (1552) ‘działać, mieć wpływ’ czasownika *hat* jako podstawę słowotwórczą dla *határ*.

71 Sufiks *-ár* ~ *-ér* w przeważającej mierze tworzy nomina agentis, jednak istnieją w języku węgierskim paralele na utworzenie od rdzenia czasownikowego z pomocą tego sufiksu inne, podobne do *határ* derywaty, jak np. *tölcsér* ‘lejek’ ← *tölt* ‘nalewać, napełniać’ (TESz III 959, EWU 1539), czy *fűzér* ‘wianek’ ← *fűz* ‘nawlekać, nizać’ (TESz I 1007–1008, EWU 437).

72 Chodzi tu przede wszystkim o postaci saskie z Siedmiogrodu i ze Spiszu.

tar, węg. *határ* (granica, miedza, obszar, obręb)”, Vrabie zaś podaje argumenty semantyczne, mówiąc, że różnica znaczeń między podh. *hotar* ‘pastwisko’ a węg. *határ* wskazywałaby na (co najmniej) możliwość pośrednictwa rumuńskiego. Jednak nie przytacza on postaci rumuńskiej, jak również nie cytuje znaczenia ‘pastwisko’ dla rum. *hotár*. Poza tym, czym można tłumaczyć zgodność semantyczną całego szeregu innych znaczeń między południowymi gwarami polskimi a węgierskim, jeżeli nie pośrednictwem słowackim, w którym te pola semantyczne również występują? Oczywiście nie da się wykluczyć całkowicie pośrednictwa rumuńskiego, uważamy jednak, że pośrednictwo słowackie jest z punktu widzenia geografii językowej i wyżej wymienionych argumentów bardziej prawdopodobne.

Wytłumaczeniem nagłosowego *k-* w miejsce *χ-* może być ogólnoorawska tendencja do zastępowania *χ* przez zwarte fonemy spółgłoskowe (Karaś 1965: 135). Dla analogicznego przykładu *χ- > k-* por. np. oraw. *kochla* ‘chochla’ (Kąś 2003: 324), *kowac* ‘chować’ (Kąś 2003: 339) itp.

hotarz zob. **hotar**

hotárz zob. **hotar**

hurka (SG) ‘wyrób masarski: jelito świńskie nadziane zwykle parzoną kaszą (rzadziej ryżem) wymieszaną z gotowaną krwią’ (Kąś 2003: 244).

Wobec stł. *hurka* (1706–1707) 1. ‘wyrób masarski, kiszka kaszana z dodatkiem mięsa i bułki, jaternica’; 2. dial. ‘jelito zwierzęcia’ (SSJ I 541, HSSJ I 457, SSN I 642, SV I 294) można by wyraz orawski z uznać za przejście słowackiego, który z kolei wyprowadza się z węg. *hurka* (?1330)⁷³ 1. (1533) ‘potrawa przygotowywana poprzez nadziewanie jelita świńskiego krwią, podrobami itp.’; 2. (1577) ‘kiszka, jelito’ (TESz II 170–171, EWU 590). O węgierskim pochodzeniu wyrazu słowackiego pisała już Hauptová (1959: 526). Warto jednak do tego podejść z pewną dozą ostrożności, gdyż kwestia pośrednictwa słowackiego lub jego braku bez rozstrzygających argumentów fonetycznych czy semantycznych zdaje się być niemożliwa do ustalenia.

Węg. *hurka* jest derywatem mającym pewną i przejrzystą etymologię rodzimą (TESz *ibid.*, EWU *ibid.*).

hyr (LW, Pk, Pw; Gł, Pł) ~ **hir** (Gł) *pok. III* ‘rozgłos, dobra opinia, honor’ (Kąś 2003: 235, 245). Etymologiczne odpowiedniki orawskiego wyrazu zostały poświadczone także dla gwary podhalańskiej, spiskiej, cieszyńskiej i żywieckiej: *ciesz. hyrny* ‘znany; honorowy; dumny’ (Her II 111), *podh. hyr* ‘rozgłos; pogłoska, plotka’ (Wrześniowski 1885: 9, Dembowski 1894: 362, Brückner 1927: 175, Her I 77, Hodorowicz 2005: 78) i *hyrny* ‘znany, głośny; honorowy; zamożny’ (Wrześniowski 1885 *ibid.*, Her I *ibid.*, Hodorowicz 2005 *ibid.*), *spis. hyr* ‘sława, rozgłos’ (Sokołowska 2003: 119, Fitak 2004a: 20), a także *herny* ~ *hyrny* ‘znany; honorowy; dumny’ (Her I *ibid.*), *żyw. hyr* ‘duma, honor’ (Nowak 2000: 92). Por. też KarSGP II 201, Fitak (1997: 24).

73 Taką datację znajdziemy w słowniku etymologicznym Zaicza (2006: 320). Pierwsze pewne poświadczenie według tego słownika datuje się na rok 1490, jednak nie znajdziemy w haśle informacji, w jakim znaczeniu zostało ono zapisane. Autorzy TESz i EWU podają tu rok 1476 (?).

W języku słowackim znajdziemy odpowiednio: sł. *chýr* 1. (1571) ‘wieść, nowina szerząca się przede wszystkim poprzez przekaz ustny’; 2. (1676) ‘ogłoszenie, zawiadomienie o czymś; zgoda’; 3. (1755) ‘sława, dobre albo złe imię’ (SSJ I 582, HSSJ I 486, SSN I 696, SV I 307). Poza tym Hauptová (1959: 532) notuje sł. dial. *chír* id., Kírály (1964: 233) zaś wschł. *chir* 1. ‘wiadomość’; 2. ‘sławny’; 3. ‘nowina’.

Ostatecznym etymonem wyrazu słowackiego i orawskiego jest węg. *hír*, dla którego mamy poświadczone znaczenia: 1. (1325/1415) ‘powiadomienie o czymś, (świeża) wiadomość’; 2. (1511/1593/1681) ‘wiadomość’; 3. (1585) ‘sława’ (TESz II 116, EWU 561; słowniki te notują wyraz od 1211 r., natomiast przy tej dacie, podobnie jak Zaicz (2006: 304), podają jego źródło i znaczenie ze znakiem zapytania). Pochodzenie wyrazu węgierskiego jest nieznane, natomiast duża ilość wcześniej poświadczonych derywatów od wspólnego rdzenia *hír-* (por. TESz ibid., EWU ibid.) pokazuje, że należy on według wszelkiego prawdopodobieństwa do rodzimej warstwy słownictwa, co też przemawia za przyjęciem węgierskiej formy do języka słowackiego. Zapożyczenie to miało miejsce jeszcze przed XIV wiekiem, tj. przed przejściem sł. *g > γ > h*, por. *ciarcha*.

Pierwotną postacią orawską było zapewne *hir*, która w świetle tego, że w gwarze orawskiej rzadko występuje i przed *r* – złożenia takie przeszły przez rozwój *-ir- > -yr-* (zob. Karaś 1965: 173–174) – rozwinęła się później regularnie do *hyr*, dopasowując się do orawskiego systemu fonotaktycznego. Na pierwotność *hir* pośrednio wskazuje także jego użycie tylko wśród pokolenia najstarszego. Na temat adaptacji sł. *ch-*, czy też węg. *χ-* jako *h-* w gwarze orawskiej por. *hasen*. Choć Her II ibid. wyprowadza polskie gwarowe postaci bezpośrednio z języka węgierskiego, nie wspominając o możliwej roli medium języka słowackiego, to sądzimy, że wczesne poświadczenie wyrazu w tym języku daje podstawę do uznania słowackiego za możliwe medium w przekazywaniu wyrazu węgierskiego do południowych gwar polskich.

O węgierskim rodowodzie postaci słowackiej i o pośrednictwie słowackim pisali już wcześniej Halász (1888: 306), Kniezsa (1934a: 64), Reychman (1951: 205), Wołosz (I 261–262).

jazerny (Kąś 2003: 274). W gwarze orawskiej używane tylko we frazeologizmach, np. *kufa*⁷⁴ *jazerná* (J, Pk, ZG) ‘bardzo mocne wyzwisko, zwłaszcza w stosunku do kobiety, a także w odniesieniu do zwierzęcia lub rzeczy (tylko rodzaju żeńskiego)’ (Kąś 2003: 360). Por. podh. *jazerni* ‘gatunek diabłów’ (Dembowski 1894: 363). Zareba (1951: 115) i Wołosz (I 262) notują pol. dial. *jerer* ‘tysiąc’, które prawdopodobnie również należy łączyć z omawianym wyrazem.

Mowa tu o przejściu sł. *jazerný* ‘przeklęty, czarci (użyte jako przekleństwo)’ (Gregor 1993: 63), będącego derywatem utworzonym od sł. dial. *jazer* ~ *jezer* (1659) ‘tysiąc; tysiąc sztuk’ (HSSJ I 520, Gregor 1993: 63–64, SSN I 719; por. jeszcze SV I 245: *ezer* id., Schubert 1982: 24: *jazar* id.), a pochodzącego od węg. liczebnika *ezer* (po 1371)

74 *Kufa* 1. ‘pysk konia, psa, wilka’; 2. ‘z nacechowaniem emocjonalnym o twarzy człowieka’ (Kąś 2003: 360).

'tysiąc'. Rozwój semantyczny wyrazu jest wynikiem wpływu podobnego, intensyfikującego użycia węgierskiego liczebnika w zwrotach typu: *ezer ördög!* 'dosł. tysiąc diabłów!', *ezer átok!* 'dosł. tysiąc przekleństw, tysiąc klątw', *ezer mennykő!* 'dosł. tysiąc gromów!' (por. Gregor 1993: 64). Nagłosowe, protetyczne *j-* w języku słowackim jest nierzadkim zjawiskiem w zapożyczeniach (zob. Gregor 1993: 18). Dla zmiany węg. *e* > śl. *a* po spółgłosce palatalnej por. *ciarcha*.

Powszechnie przyjmuje się, że węg. *ezer* pochodzi z któregoś z języków irańskich, prawdopodobnie z alańskiego, por. alan. *ærzæ* 'nieprzebrana ilość; tysiąc' (Abaev 1958: 186–187), pers. هزار *hazār* 'a thousand' (Steingass 1892: 1497), stir. (aw.) *hazaŋra* 'tysiąc' (Bartholomae 1961: 1796), zob. także TESz I 819, EWU 346.

juhas (J, LW, Pk; SG) 'pomocnik bacy, pasterz owiec na szałasie'⁷⁵ (Kąś 2003: 283). Wyraz ten był powszechnie używany w gwarach południowej Małopolski i Górnego Śląska: ciesz. *juhas* 'młody parobek' (Malinowski 1893: 22), podh. *juchas* ~ *juhas* 1. 'pasterz owiec'; 2. 'pasterz pasący cudze owce samodzielnie lub pod kierunkiem bacy' (Kosiński 1884: 283, Kryński 1884: 215, Wrześniowski 1885: 10, Złóża 1891: 345, Malinowski 1893: 22, Her I 81, Hodorowicz 2005: 84), spis. *juhas* id. (Her I *ibid.*, Fitak 2004a: 21, 2004b: 82). Poza tym obszarem wyraz ten znany jest także w Beskidzie Sądeckim i na Żywiecczyźnie, gdzie według Her I 81–82 jest on uważany za dawny. W tym samym miejscu dowiadujemy się także, że w Cieszyńskim wyraz jest już nieznan, co w świetle danych przedstawionych w pracy Malinowskiego (1893: 22) pozwala nam określić, że wyszedł on tam z użycia dopiero w XX wieku. Nowak (2000: 96) notuje żyw. *juhas* id. z próbką krótkiego zdania gwarowego: „Juhasi paśli łowce na Łorawie”, co może wskazywać na to, że juhasami nazywano pasterzy od Orawy po Spisz. Na Orawie, Podhalu i Spiszu wyraz jest znany i używany do dziś. Bubak (I 152) notuje nazwisko *Juchas* z roku 1786, co pozwala nam założyć, że w przypadku gwar polskich mamy do czynienia z zapożyczeniem XVIII-wiecznym. Por. także KarSGP II 272–273, Fitak (1997: 27), Kowalczyk E./Kowalczyk R. (1997: 62).

W języku słowackim znajdziemy odpowiednio: *juhás* (1613) 'pasterz owiec' (SSJ I 653, HSSJ I 534, SSN I 727) ~ wschł. *juhas* (SV I 320).

Etymonem tych postaci jest węg. *juhász* (1332) id. Mowa tu o derywacie utworzonym od węg. *juh* 'owca' za pomocą sufiksu *-ász* tworzącego nazwy zawodów. Możemy więc z pewnością powiedzieć, że *juhász* powstał już na gruncie języka węgierskiego, choć pochodzenie samego węg. *juh* jest niejasne (TESz II 284–285, EWU 650–651).

Za pośrednictwem słowackim wyrazu do sąsiadujących z nim gwar polskich przemawia przede wszystkim chronologia poświadczeń. Pierwszy zapis wyrazu słowackiego z XVII wieku pokazuje, iż wyraz ten, choć należy do terminologii pasterskiej, nie został przejęty wraz ze słownictwem pierwszych osadników wołoskich, ale został na tereny Słowacji przyniesiony przez ludność migrującą wówczas z terenów objętych

75 *Baca* 'gospodarz szałasu i wypasu owiec, przełożony pasterzy owiec na hali' (Kąś 2003: 14). Wythłumaczenie składni *na szałasie*: zob. *salas*.

wojną z Turcją (o tym też Gregor 1993: 4). Sądzymy, że mechanizm zapożyczenia owego wyrazu, którego odpowiedniki semantyczne istniały przecież tak w języku słowackim, jak i polskim przed jego zapożyczeniem⁷⁶, był oparty o bezpośrednie kontakty ludności, gdzie początkowo pasterzy „obcych” nazywano *juhasami* po czym stopniowo wyraz rozszerzył swe znaczenie i na pasterza „rodzimego”. Wątpliwość co do bezpośrednich kontaktów węgiersko- i polskojęzycznej ludności pasterskiej przemawia za przyjęciem pośrednictwa słowackiego, o czym, zresztą, pisali już w przypadku tego słowa: Menšík (1925: 5), Reychman (1951: 209), Her II 112, Schubert (1982: 402) czy Wołosz (I 263). Zaręba (1951: 116) wymienia ten wyraz jako przykład bezpośredniego zapożyczenia do polskich gwar, co się później spotkało z krytyką w wyżej wspomnianym artykule Reychmana. Kniezsa (1934a: 63, 1934b: 50) również nie wspomina o możliwości pośrednictwa, zaś Hauptová (1959: 529, 1960: 175) zalicza wyraz do starszej warstwy zapożyczeń węgierskich w języku słowackim, nie podając jednak datacji – argumentując tylko jego szerokim rozpowszechnieniem w gwarach.

W gwarze orawskiej i podhalańskiej znany jest także derywat *juhasować* ‘pracować na szałasie jako juhas’ (Wrześniowski 1885 *ibid.*, Kaś 2003 *ibid.*).

kaniec (M) ‘dzik – samiec’ (Kaś 2003: 291). W południowych gwarach Polski znana jest także postać ciesz. *kaniec* ‘kiernoz; nie kastrowany samiec świni; knur’ (Bystroń 1887: 92, Her I 83). Por. także KarSGP II 302.

W języku słowackim znajdziemy postać *kanec* (1643) ‘samiec świni dzikiej lub domowej; dzik’ (SSJ I 670, HSSJ II 22), dialekty zaś notują *kan* ~ *kanec* *id.* (SSN I 743).

Szersza literatura omawiająca ten wyraz zmusza nas do dłuższej refleksji nad jego etymologią:

Her II 113 łączy pol. dial. *kaniec* z pol. *knur* i cz. *kanec* tudzież *kňour* ~ *kaňour* ‘dzik’ (wyprowadzając oba te wyrazy od dźwiękonaśladowczego rdzenia oddającego przenikliwy głos wrzasku, pisku, kwiku), tym samym proponując etymologię słowiańską. Jakie brzmienie miałyby mieć ów rdzeń dźwiękonaśladowczy, o tym autorka nie wspomina. Powołuje się na SEJP II 290, gdzie, choć Sławski pisze o pol. *knur* (< **kňnorzъ* < **kňrnorzъ* >) i *kiernoz*, to jednak brak tu wzmianki o pol. dial. *kaniec*. Herniczek-Morozowa łączy oprócz tego postaci *kaniec* i *knur* z pol. *kania* ‘ptak drapieżny z rodziny sokołów – *Milvus*’, opierając *tertium comparationis* na owym przenikliwym dźwięku wydawanym przez zwierzęta, choć żaden z etymologów polskich dotychczas nie łączył tych trzech wyrazów (Brückner 1927: 216, SEJP II 44, Boryś 2005: 221). Wątpliwości co do takiej etymologii dla cz. *kanec* i pol. dial. *kaniec* mogą budzić: 1. różny stopień palatalności *n* w postaciach czeskich, 2. wahanie się stopnia pełnego i zanikowego tematu (*a* : 0) oraz 3. trójkierunkowy rozwój prasłowiańskiej postaci do (1) *knur* ~ *kňour*, (2) *kiernoz* (ÉSSJa XIII 233–234) i (3) **kan* (> *kan(i)ec*), a więc trudna do wyobrażenia (bądź możliwa do opisania jedynie drogą wielu zmian fonetycznych

76 Por. słc. *valach*, *honélník*, *pastier*, cz. *birčar*, *pastýř*, *ovčor* (zob. np. Štika 1962: 419, 434), czy też pol. dial. *honielnik* ~ *hánielnik* (Malinowski 1893: 35), *owczar(ek)* ~ *owczarz* ~ *owczarczyk* (Kryński 1884: 215: s.v. *juhas*), *pasterz*, *pastuch*, *walach*.

i morfologicznych) ewolucja wyrazu i wreszcie brak formy **kan* w czeskim i polskim. Niepewności takiej etymologii dodaje też dźwiękonaśladowczy charakter rdzenia.

Her II 113 odsyła także do artykułu hasłowego *kanec* w Machek (1968: 239), w którym autor z jednej strony łączy cz. *kanec* ‘samiec świni domowej lub dzikiej’ z cz. *kňour* id. i wyprowadza go z **kabanec*, które miałyby pochodzić z „tureckiego albo tatarskiego” *kaban* ‘dzika świnia’.⁷⁷ Z drugiej strony odrzuca on jako mało prawdopodobną możliwość wyprowadzenia cz. *kanec* od węg. *kan* ‘samiec (dzikiej) świni’, a czyni to bez stosownego komentarza gramatycznego czy historycznego. Powoływanie się wyłącznie na Machka w haśle Her II jest tym bardziej osobliwe, że wcześniejsze słowniki etymologiczne języka czeskiego wskazują właśnie na węg. *kan* jako źródło formy czeskiej (zob. Holub/Kopečný 1952: 162, Holub/Lyer 1967: 230). W pracy Her II dane te zostały niefortunnie pominięte, a uważamy, że właśnie tej formie węgierskiej należy poświęcić kilka słów.

Na wstępie zaznaczymy: choć wspomiana przez Machka postać *kaban* ‘dzik, dzika świnia’ rzeczywiście istnieje w językach tureckich (zob. np. Radloff II 439: az., kazT., kir. itd.) i została zapożyczona również i do języka polskiego (zob. Brückner 1927: 211: *kaban* ‘wieprz’), to dziwnym się wydaje (albo co najmniej wymagającym słowa komentarza) wypadnięcie sylaby *-ba-* w śródgłosie. Dlaczego by miała zająć taka zmiana? Poza tym zdaje się, że oczekiwałoby się długiego *-ā-* w postaci czeskiej jako ślad po wypadnięciu owego segmentu.

Idąc dalej: węg. *kan* 1. ‘knur, kiernoz’; 2. ‘samiec’ jest poświadczony w języku węgierskim od 1138 roku (1138/1329 – zob. TESz II 338–339, EWU 676–677) w nieznanym znaczeniu, prawdopodobnie jako nazwa własna.⁷⁸ Pierwsze pewne poświadczenie pochodzi z ok. 1405 roku w znaczeniu ‘samiec świni dzikiej lub domowej’. Zapożyczenie tej formy pokazuje jednoznacznie śl. dial. *kan*, którego nie budzącym żadnych wątpliwości derywatem (*-ec*) jest mające to samo znaczenie śl. i cz. *kanec*.⁷⁹ Warto w tym miejscu zaznaczyć, że Sulán (1956: 313–314) zalicza cz. *kanec* do bezpośrednich zapożyczeń węgierskich przede wszystkim poprzez kontakty łowieckie szlachty. Następnie taka postać mogła zostać zapożyczona do południowych gwar polskich z systemową adaptacją *-nec > -niec*. Taką adaptację zresztą mogła ułatwić analogia do pol. *odyniec* ‘stary dzik, rzadziej żubr’ (od XVI w.) pochodzącego z ukr. *odyniec* ‘stare zwierzę żyjące

77 Machek w tym miejscu podtrzymuje swoje zdanie z Machek (1957: 190).

78 Pierwotnym znaczeniem było prawdopodobnie ‘świnia’, co zdaje się potwierdzać wczesne poświadczenie węg. *kanász* (1141/1161, 1589) ‘świniopas’ (pierwsze poświadczenie prawdopodobnie jako nazwa własna z sufiksem *-ász* tworzącym nazwy zawodów, zob. np. TESz *ibid.*, EWU *ibid.*, por. *juhas*), a także później poświadczony znaczenie dialektalne (1838) ‘świnia’ (TESz II *ibid.*). Takie znaczenie korespondowałoby także z węg. *vadkan* (ok. 1405) ‘dzik, odyniec’ (EWU 1594): pierwszy człon złożenia to węg. *vad* ‘dziki’ często występujące w wyrazach tego typu, np. *vadló* ‘dziki koń, tarpan’, *vaddisznó* ‘dzik, dzika świnia’, *vadrózsza* ‘dzika róża’ itp. Por. także oraw. *dziwy kaniec* ‘dzika świnia’ (Kąś 2003: 175).

79 Innym przykładem na zapożyczenie słownictwa związanego z wypasaniem świń jest chociażby wspomniane już wyżej śl. dial. *kanás* ‘świniopas’ < węg. *kanász* id. (Gregor 1993: 4).

samotnie' utworzonego z ukr. *odyn* 'jeden' (zob. Boryś 2005: 381) – a więc z morfologicznego punktu widzenia w ten sam sposób co śl. *kanec*. Tak nakreślona etymologia jest przejrzysta i nie budzi naszym zdaniem zastrzeżeń. Przyjmując taki scenariusz, oraw. *kaniec* należy uznać za słowacyzm (ew. bohemizm; por. dane cieszyńskie) pochodzenia węgierskiego (również w świetle poświadczenia go tylko w Mútnem).

Wreszcie należy wspomnieć o pewnej okoliczności, która może wyjaśnić kilka dalszych szczegółów wyżej przedstawionego obrazu. Węgierską formą, jak to pisze Sulán (1956: 314), można wytłumaczyć cz. *kaňour* ~ *kaňúr*, bowiem formy te można zinterpretować jako (węg. *kan* >) cz. *kan* z sufiksem augmentatywnym *-júr* ~ *-jour*. Tu dla porównania możemy podać chociażby cz. *kocour* 'kocur' < **kot-jurǫ* (Boryś 2005: 254). Taki podział morfologiczny tłumaczyłby dlaczego mamy w tej czeskiej postaci *-ń-*, jak również jego ekspresywne wobec *kanec* znaczenie (por. Sulán 1956 *ibid.*, Holub/Lyer 1967: 230, Machek 1968: 239: *kaňour* ~ *kaňúr* 'wielki dzik'). Za derywat od cz. *kaňour* uznaje Sulán także cz. *kaňúrek* 'mały dzik' i *kňour* 'dojrzały dzik', jednak nie wspomina on o tym, że postaci typu *kňour* możemy znaleźć również i w innych językach słowiańskich: pol. *knur*, ros. dial. *knur* 'wieprz', ukr. *knur* 'kiernoz', huc. *knur* 'knur', brus. *knur* 'kiernoz' (zob. np. SEJP II 44, Janów 2001: 98). Czy należałoby wówczas uznać je za zapożyczenia z cz. *kňour*? Choć użycie wyrazu w Cieszyńskim i na Orawie z punktu widzenia obszaru polskiego za tym przemawia, to jest to mało prawdopodobne. Z punktu widzenia geografii językowej dziwiłoby ograniczenie tych „zapożyczeń” wyłącznie do języków słowiańskich, a z punktu widzenia fonetycznego brakuje palatalnego *-ń-* w tych postaciach.

Należy więc, naszym zdaniem, uznać postaci słowiańskie typu *knur* (z *kn-*) za rodzime (por. nazwy samców innych zwierząt, jak np. *kaczor*, *kocur*, *gąsior*), podczas gdy postaci typu *kan(ec)* ~ *kaňúr* z samogłoską *-a-* w pierwszej sylabie za pochodzące z węgierskiego. Za tym przemawia również ograniczenie użycia postaci typu *kan(ec)* ~ *kaňúr* do terenów, na których można wykazać silniejszy wpływ węgierski. Wówczas cz. *kňour* powstałoby w wyniku rozwoju rodzimego (< **kn-jurǫ*), zaś współistniejąca z nim postać *kaňour* ~ *kaňúr* byłaby wynikiem wpływu, czy też kontaminacji, z węg. *kan* bądź pochodzącego od niego śl. *kan* ~ *kanec*.

karbac zob. **korbac**

kielcyk 1. (J, LW, Pk, Pw, ZG; Gł, Pł, Rb) daw. 'koszta, wydatek, zwłaszcza niepotrzebny'; 2. (LW) daw. 'rozrachunek wypasu owiec' (Kąs 2003: 305–306). Fitak (1997: 29) przytacza oraw. *kielcyk* w znaczeniu 'opłata skarbowa, wydatek', w Kowalczyk E./Kowalczyk R. (1997: 62) zaś znajdziemy orawski wyraz w postaci *kielczyk* [-cz-!] w znaczeniu 2. notowanym przez Kąsia (2003). Wyraz znany jest dla innych gwar Małopolski górzystej, zob.: podh. *kielcik* ~ *kielcyk* ~ *kielczyk* 1. 'wydatek, koszta (karmy dla konia)'; 2. 'zysk, zarobek; pieniądz'; 3. 'transakcje i rozliczenia pieniężne'; 3. 'łapówka' (Kopernicki 1875: 371, Wrześniowski 1885: 10, Malinowski 1893: 23, Dembowski 1894: 366, Her I 86, Hodorowicz 2005: 89), sąd. *kielcyk* 'koszta, wydatki; długi' (Her I *ibid.*), spis. *kielcyk* 1. id. (Her I *ibid.*); 2. 'kłopot' (Fitak 2004a: 22). Dla Ochotnicy Dolnej Her I *ibid.* podaje też postać *gielcyk*

'koszta, wydatki; długi'. Sokołowska (2003: 120) cytuje wszystkie wyżej wymienione postaci fonetyczne dla Spiszu, jednak jest to wynik mylnego odczytania zapisu w Her I *ibid.* Kąś (2003: 306) przytacza jeszcze czasownik *kielcykować się* 'robić zbędne wydatki, narażać się na niepotrzebne koszta', por. również KarSGP II 345.

W języku słowackim wyraz jest – podobnie jak w polszczyźnie – jedynie w dialektałnym użyciu, a mianowicie w dialektach środkowo- i wschodniosłowackim (Hauptová 1959: 522). W opracowaniach słownikowych znajdziemy: *kelčik ~ kel'čig ~ kel'čik ~ kevšik* 'wydatek, koszta, pieniądze wydane na coś' (SSJ I 691, HSSJ II 43, SSN I 763–764, SV I 334). HSSJ II *ibid.* notuje dalsze formy z *gel-*, *käl-* i sylabą końcową *-eg*. Pierwsze poświadczenie jako <kalczig> pochodzi z 1587 r., gdzie <a> zostało użyte prawdopodobnie do zapisu *ä* (Gregor 1993: 71).⁸⁰

Węgierskie pochodzenie wyrazu zdradza jego morfologia, bowiem węg. *költség* (po 1372/ok. 1448) 'wydatek pieniężny' jest derywatem utworzonym od węgierskiego czasownika *költ* 'wydawać pieniądze' (TESz II 607, EWU 815) przy pomocy sufiksu *-ség* tworzącego nomina abstracta. Gregor (1993: 13, 72) podaje, że postać słowacka została zapożyczona prawdopodobnie ze śrwęg. *keltség*, argumentując, że na początku okresu średniowęgierskiego jeszcze trwał proces labializacji *e* do *ö*. Musimy jednak zakwestionować taki pogląd. Choć wspomniany proces labializacyjny w okresie starowęgierskim obejmował przede wszystkim samogłoski nieakcentowane, a więc w mniejszym stopniu tyczył on samogłoski pierwszej sylaby (zob. np. Kiss/Pusztai 2003: 327, 601–602), to jednak już od XIII wieku mamy poświadczony proces labializacji *e* przed *-l-* i spółgłoską zębową (zob. np. Kiss/Pusztai 2003: 326), a z taką pozycją mamy także i tu do czynienia (węg. *költ* jest derywatem czasownika *kel* 'wyruszyć, ruszyć się, odchodzić' za pomocą sufiksu kauzatywnego *-t*, zob. np. TESz *ibid.*). Myślimy więc, że chodzi tu raczej o przejście postaci śrwęg. *költség* już ze zmianą labializacyjną *e* > *ö*, przy czym adaptacja węg. *ö* jako ślc. *e* jest częsta, por. węg. *ördög* 'diabeł' > ślc. dial. *erdeg* id., węg. *görög* 'grek; grecki' > ślc. dial. *gereg* id. itp., zob. np. Gregor (1975: 440, 1993: 12), Sándor (2004: 49).

O wyrazie tym piszą niemal wszyscy autorzy prac poruszających temat zapożyczeń węgierskich w polszczyźnie czy w języku słowackim, zob. Halász (1888: 446), Kniezsa (1934a: 64), Reychman (1951: 205), Gregor (1975: 440), Wołosz (I 266), Gregor (1993: 71–72). Warto zauważyć, że Kniezsa i Her II 115 zaliczają ten wyraz do terminologii pasterskiej, co w świetle orawskiego znaczenia 'rozhachunek wypasu owiec' wydaje się być uzasadnione. Większość autorów, z czym i my się zgadzamy, uznaje polskie postaci gwarowe za zapożyczenia ze słowackiego. Za takim scenariuszem przemawia wczesne poświadczenie i szerokie rozpowszechnienie wyrazu w języku słowackim, a także fonetyka podanej przez Her I 86 postaci *gielczyk* – odzwierciedla ona bowiem postać słowacką z nagłosowym *g-*, przy czym na udźwięcznienie w języku słowackim *k-* > *g-* w zapożyczeniach węgierskich można znaleźć wiele innych przy-

80 HSSJ II 43 podaje przestarzałe dane: pierwsze poświadczenie jako <gelczik> z 1594 r.

kładów, jak np. węg. *karika* ‘kółko, koło, obręcz’ > śl. dial. *gariga* id., węg. *kecele* ‘ornat, kobiece ubranie wierzchnie’ > śl. dial. *gecel’a* ‘spódnica’ (Gregor 1993: 17–18) itp.

Wobec znaczenia oraw. *przekieltować* ‘wydawać pieniądze na rzeczy zbędne, zwłaszcza na wódkę’ nie powinno dziwić znaczenie ‘kłopot’ spiskiej formy *kielcyk* (zob. wyżej). Przy powstaniu znaczenia podh. ‘zysk, zarobek’ doszło zapewne do uwypuklenia semu ‘pieniądze’ podstawowego znaczenia, por. *przekieltować*. Ubezdźwięczenie węg. -g nastąpiło przypuszczalnie jeszcze na gruncie języka słowackiego.

ki fras (Pk, ZG) ~ **kiz ta fras** (Pk, ZG) ‘wyrażenie będące formą emocjonalnego pytania o przyczynę dziwnej, niewytłumaczalnej sytuacji, o jej sprawcę itp.’ (Kąs 2003: 310). Zwrotu tego nie przytacza słownik gwar polskich, choć na Podhalu mamy podobnie *ki fras* w znaczeniu ‘co do licha’ (Hodorowicz 2005: 89), a na obecność zwrotu w gwarze spiskiej wskazuje pośrednio postać *fras* ‘diabeł’ (Fitak 2004a: 17). Przeniesienie znaczenia mogło być wynikiem synonimicznego użycia spis. **ki diaboł* i **ki fras* (por. niżej przykłady orawskie).

W języku słowackim w podstawowym znaczeniu *fras* ‘diabeł (w przekleństwach)’ (SSJ I 414, SSN I 159, SV I 251) jest używany gwarowo w zwrotach podobnych do tych w gwarze orawskiej: *Ký fras kopasný!*, *Kieho frasa!*, *Do frasa!*, *Bodaj ťa fras vzal!* (zob. SSJ ibid.).

Frazeologizm ten zdaje się być przejęciem podobnego, często używanego węgierskiego zwrotu *ki a frász?*, mającego znaczenie podobne do pol. ‘kto, do cholery?, ki diabeł?’. Węg. *frász* początkowo miało znaczenie (1806) ‘padaczka, konwulsje, lub temu podobna choroba’, a później wykształciły się kolejne znaczenia, które stopniowo wyparły wyżej wymienione (por. TESz I 974, EWU 422). Było więc ono używane w podobny sposób, jak i inne nazwy chorób w tym samym zwrocie, np. węg. *franc* (daw.) ‘syfiliś’, *nyavalya* ‘choroba’, *rosseb* ‘wrzód nowotworowy’ itp. (zob. EWU 420–421, 1038, 1283). Te znaczenie możemy znaleźć również w języku słowackim, gdzie poświadczono zostało *fras* ~ *frasa* (XVII wiek) ‘padaczka, epilepsja’ (HSSJ I 368).

Sprawę komplikuje niejako kwestia rodzimości lub też zapożyczenia owego oraw. *ki*. Z jednej strony mógłby on być przejęciem węgierskiego zaimka pytajnego *ki* ‘kto’, natomiast wobec obecności także w języku polskim zaimka pytajnego *ki* ‘jaki, który’ (por. np. Boryś 2005: 228) należy przyjąć, że i polska gwarowa postać jest właśnie jego odpowiednikiem. Postać *kiz* jest wobec tego mazurzącą formą *kiż* ‘jakiż’, por. np. spis. *kis* ‘jakiż’, *kisto* ‘cóż to’ (Fitak 2004a: 23). Niewątpliwie takie zwroty polskie, zawierające zaimek pytajny *jaki* w formach gwarowych typy *ki*, *kiego*, *kigo* itp. przyczyniły się do łatwiejszej adaptacji wspomnianego węgierskiego zwrotu. Kąs dla gwary orawskiej przytacza również inne zwroty powstałe według podobnego wzoru i znane w tym samym znaczeniu, co *ki fras*: *ki diabli* ~ *kiz ta diabli*, *ki diascy* ~ *kiz ta diascy*, *ki diasek* ~ *kiz ta diasek*, *ki diasi* ~ *kiz ta diasi*, *ki dziadzi* ~ *kiz ta dziadzi*, *ki dziasi* ~ *kiz ta dziasi* (Kąs 2003: 301), *ki hrom* ~ *kiz ta hrom* (Kąs 2003: 310).

Orawski zwrot został przejęty z węgierskiego lub słowackiego.

Dla pełności obrazu warto wspomnieć, że węg. *frász* pochodzi z baw.-austr. *frais*, *fraisen*, *frâs* ‘skurcze, stany skurczowe (szczególnie u dzieci)’ (Kobilarov-Götze 1972: 167, EWU 422), węg. *ki* zaś jest powszechnie uważany za zaimek pochodzenia uralskiego (por. np. EWU 748, Kiss/Pusztai 2003: 115).

kiz ta fras zob. ki fras

koc (Ch, J, LW, Pk, Pw, ZD; N, Rb, Z) ~ **kociar** (SG) *pok. III* ‘powóz na resorach, używany dawniej przez panów lub księży’ (Kąs 2003: 324). W południowych gwarach znane są też podh. *koć* id. (Dembowski 1894: 368: „*kocis* [...] bo powozi *na kociu*”) i spis. *koc* ‘powóz’ (Fitak 2004a: 23, 2004b: 76). Por. także KarSGP II 393, Fitak (1997: 29).

HSSJ II 66, SV I 344 notują postać *koć* (1541) w znaczeniu ‘lekki wóz do przewożenia osób’, natomiast oprócz tej postaci znajdziemy u Gregora (1970: 195) formę *koći* id. Poza tym słownik gwar słowackich przytacza ważną dla nas postać *koćiar* (z sufiksem śrdsł. *-iar* tworzącym nazwy przedmiotów, urządzeń) w znaczeniach 1. id.; 2. ‘wózek dla dzieci’, określając ją jako ogólnosłowacką (SSN I 795, por. Gregor (1970: 196): ‘lekki wóz, wóz półkryty’). Jest ona o tyle istotna, że wskazuje ona wyraźnie na to, że oraw. *kociar* jest zapożyczeniem słowackim⁸¹ – a więc, droga przekazywania słownictwa związanego z powożeniem mogła wieść przez język słowacki. Oraw. *koc* może być, oprócz słowackiej, również przejęciem ogólnopolskiej postaci *kocz* ‘rodzaj powozu’ notowanej już w 1500 roku (Linde II 466–467; Brückner 1927: 242 notuje także *koczyc*, *koczobryk*, SłStp III 363–364: *kotczy*).

Mowa tu o wyrazie wędrownym⁸² pochodzącym z węg. *kocsi* 1. (1493) ‘(woźnica) pochodzący z gminy Kocs’; 2. (1494) ‘lekki, szybkobieżny zaprzęg konny; kareta’; 3. (1494–1495) ‘woźnica’; 4. (1544) ‘zaprzęg konny używany do przewozu towarowego’ (TESz II 514–515, EWU 765, gdzie też dalsze znaczenia). Wyraz węgierski był pierwotnie używany jako przymiotnik w znaczeniu ‘pochodzący z Kocs’⁸³ w złożeniach typu *kocsi szekér* ‘wóz z Kocs’, który z biegiem czasu usamodzielniał się i nabrał znaczenia rzeczownikowego.⁸⁴ Postać *koć* bez wygłosowego *-i* powstała przypuszczalnie na gruncie języka słowackiego, gdzie w pożyczkach węgierskich wygłosowe *-i* ~ *-í* jest bardzo rzadko zachowywane (Gregor 1993: 16, 19). Pierwotnie w języku słowackim istniała postać *koći*, z wydłużoną samogłoską wygłosową, jednak wynikało to

81 Utworzona na gruncie polskim za pomocą podobnego sufiksu słowotwórczego postać brzmiała by **kociarz*, por. np. utworzona już na gruncie gwary orawskiej rzadka już postać *kocirz* ‘woźnica służący u pana, powożący kocem’ (Kąs 2003: 325).

82 Por. np. ang. *coach* ‘powóz...’, fr. *coche* id., niem. *Kutsche* id., wł. *cocchio* id. itp.

83 Miejscowość Kocs była w XV–XVI wieku z jednej strony ważnym przystankiem między Budą a Wiedniem, z drugiej zaś strony, według wszelkiego prawdopodobieństwa, była znana z produkcji powozów z resorami i woźniców wywodzących się z tej miejscowości (Kniezsa 1955: 859, Gregor 1970: 193–194).

84 Dla podobnego procesu por. np. wspomniane już wyżej węg. dial. *tengeri búza* ‘kukurydza; dosł. morska pszenica’ → *tengeri* id.

stąd, że i w tym języku pierwotnie funkcjonowała ona jako przymiotnik. Z czasem, gdy funkcja rzeczownikowa zdominowała semantykę wyrazu, wygłosowe *-í* uległo apokopie (Gregor 1970: 194).⁸⁵

W świetle powyższego pol. *kocz* można uznać za słowacyzm, choć Gregor 1970: 196 rozważa także możliwość zapożyczenia polskiego *kotczy* 1. ‘wóz’; 2. ‘woźnica’ (SEJP II 320, por. podh. *koczy* ‘woźnica’ Malinowski 1893: 23) od Austriaków (z niem. *Kutsche*) bądź Czechów (z cz. *kočít*, od 1457/1469 r.), argumentując wczesną pisownią polską i czeską, gdzie grafia *-tcz-*, *-tč-* miałyby odzwierciedlać *-t-* w niem. *Kutsche*. Osobiście uważamy argument ortograficzny za niewystarczający przy rozstrzyganiu dróg zapożyczeń. Pisownia wyrazu mogła być wzorowana również na zapisie pol. *kotczy* ~ *koczcy* ~ *ko-* czy ‘dotyczący kota, koci’ (SłStp III 313, SłPolXVI XI 77). Również niemiecka lub czeska grafia mogła ewentualnie wpłynąć na polską pisownię (choć nie mamy jednoznacznych wskazówek), ale w żadnym wypadku nie możemy przyjąć tego argumentu jako dowodzącego pośrednictwa tych języków.

Wreszcie z fonetycznego punktu widzenia pol. *kocz* możemy uznać również za hungaryzm, jeśli przyjmiemy, że wygłosowa samogłoska odpadła na gruncie języka polskiego. Można by to wytłumaczyć utworzeniem od używanego także przymiotnikowo pol. *kotczy*⁸⁶ (por. SEJP II 320: *kotczy wóz*, *kotczy koń*, Brückner 1927: 242: „z przymiotnikową odmianą”) tematu *kocz* (por. SEJP II 321)⁸⁷. O tym, że wymowa [kotčy] była rzadka, albo wręcz jej nie było, świadczy ta okoliczność, że nie wyabstrahowano postaci **kot wóz*. Na przymiotnikowe użycie wyrazu w języku polskim wskazują także zapożyczone z polskiego postaci brus. (1565) *koččij* ~ *koččij* ~ *koččyj* ‘rodzaj półkrytego powozu’ obok dzisiejszego brus. dial. *koč* (Zoltán 2006: 496).

FNESz I 765 nazwę miejscowości Kocs wyprowadza z nazwy własnej osoby o takim samym brzmieniu, choć samo istnienie takiej nazwy nie przesądza o poprawności takiego schematu, tym bardziej, że to zwykle nazwiska czy przezwiska są tworzone od nazw miejscowości. W przypadkach, gdy proces ten przebiega na odwrót (np. pol. *Tomaszów* < pol. *Tomasz*) takie nazwiska należą zwykle do właścicieli dóbr, a nazwa miejscowa jest derywatem od nazwiska a nie neosemantyzmem nazwiska, jak to przedstawia autor FNESz. Nazwę własną z kolei utożsamia on ze sttur. *qoč* ‘baran’, nie tłumacząc dlaczego miałyby być wówczas w węgierskiej postaci *-č* a nie *-š*, zwłaszcza że wiemy o innym refleksie ogtur. *qoč* ‘baran’, a mianowicie o węg. *kos* id. z regularnym w tym miejscu wygłosowym *-š*.⁸⁸ Oczywiście pewną ucieczką przed tłumaczeniem braku zmiany ogtur. *-č* > węg. *-š* w zapożyczeniach sprzed zajęcia przez

85 Dalsze derywaty, znaczenia oraz daty poświadczeń wyrazu zob. Gregor (1970: zwł. 193–199). W artykule tym znajdziemy cały szereg hungaryzmów w języku słowackim tworzących semantycznie spójną grupę wyrazów używanych dla oznaczenia pojazdów.

86 Przejęcie węg. *-i* jako pol. *-y* jest naturalne w pozycji po *-č-*.

87 Linde (II 466), SłPolXVI XI 77 notują pol. *kotczy* ‘koń, kareciany koń, woźnik’.

88 Oprócz węg. *kos*, dla ogtur. *č* > węg. *š* por. jeszcze np. etymologie: węg. *bors* ‘pieprz’ (TESz I 349, EWU 129), węg. *késik* ‘spóźnić się’ (TESz II 469, EWU 742) itp.

Węgrów Kotliny Karpackiej lub już w okresie starowęgierskim może być zaślania się osobiwym rozwojem fonetyki nazwy własnej, lecz nie ma to wartości dowodowej, za to dopuszcza dowolność fantazjowania. Możliwym tłumaczeniem węg. *Kocs* jest powiązanie go z ogtur. *köç* ‘obóz koczowników’, zob. Stachowski M. (2002: 48–19). Zob. *kocis*.

kociar zob. **koc**

kocis (Pw; Gł, Pł, Z) ~ **kociś** *pok. III* (Ch, J, LW, ZG) ‘woźnica służący u pana, powożący kocem’ (Kąś 2003: 325). Wyraz jest rozpowszechniony na prawie całym terenie górskim południowej Małopolski: podh. *kocis* ~ *kocisz* 1. ‘woźnica, pański furman’ (Kryński 1884: 216, Wrześniowski 1885: 11, Malinowski 1893: 23, Dembowski 1894: 368, Her I 92, Hodorowicz 2005: 93); 2. ‘wójt, starosta weselny’ (Her I *ibid.*), sąd. *kocisz* ‘woźnica’ (Her II 121), spis. *kocis* ‘woźnica, furman (dworski)’ (Her I *ibid.*, Sokołowska 2003: 120). Wołosz (I 266) przytacza *kocis* ‘woźnica dworski’ dla Podkarpacia. Her II *ibid.* notuje wyjątkowo ciesz. *kociosz* w znaczeniu ‘pasterz’. Por. też KarSGP II 392, 294, Małecki (1938: 57), Fitak (1997: 29).

W języku słowackim w użyciu jest postać *kočiš* (1653) ‘poganiający konie (zwykle za wodowo)’ (SSJ I 712, Gregor 1970: 197, SSN I 795, SV I 345).

Ostatecznym etymonem wymienionych powyżej postaci jest węg. *kocsis* (1524) ‘woźnica, stangret, furman’, będący derywatem utworzonym od węg. *kocsi* (1494) ‘wóz’ przy pomocy sufiksu denominalnego -s [-š]. Tak morfologia wyrazu *kocis*, jak i etymologia oraw. *koc* (zob. wyżej) przemawia za pochodzeniem węgierskim wymienionych tu form słowackich.

Jeśli chodzi o polskie postaci gwarowe, to mogą być one wynikiem przejścia form słowackich, ale również i pol. *koczysz* (1597) ‘woźnica, furman, stangret’ (SłPolXVI XI 77–78: <kotczysz>, SEJP II 321). Za przejściem polskiej formy bezpośrednio z węgierskiego, a nie za pośrednictwem słowackim przemawia chronologia poświadczeń, gdyż HSSJ II 66 notuje słc. *kočiš* ‘woźnica’ dopiero od 1629 r. – jesteśmy jednak świadomi hipotetyczności takiego argumentu.

Wcześniejsze polskie postaci typu *kotczy* (1500) *id.* (SEJP II 320–321; SłStp III 363–364: 1. ‘rodzaj półkrytego powozu wyrabianego na Węgrzech’; 2. ‘woźnica’) wskazują na dwukrotne zapożyczenie wyrazu w tym znaczeniu: (1) wcześniejsze z węg. *kocsi* (1493) ‘† woźnica z Kocs’ (TESZ II 514, EWU 765) poprzez słc. *koči* (1544) *id.* (zob. Gregor 1970: 196–197) jako stpol. *koczy* *id.* i (2) późniejsze, z węg. *kocsis* *id.* (> słc. *kočiš* (XVI–XVII w. *id.*), zob. Gregor 1970: 197) jako śrpol. *koczysz*. Zadomowienie się stpol. *kotczy* w znaczeniu ‘woźnica’ w języku polskim mogła wspomóc analogia do innych nazw zawodów typu *myśliwy*, *leśniczy*, *woźny* itp. Znaczenie ‘furman, woźnica’ zostało później wyparte odpowiednio przez słc. *kočiš*, pol. *koczysz* *id.* i zachowało się jedynie w pojedynczych polskich gwarach, co też widzimy na przykładzie materiału orawskiego.

Co do zmiany -š > oraw. -ś por. *dereś*, *pajtaś*. Zob. także *koc*.

kociś zob. **kocis**

korbac (J, LW, Pk, Ps; Gł, Rb, SG) ~ **karbac** (Gł) ~ **korbác** (Ch, Rb) **1.** ‘spiecione w warkocze wiązki nici lnianych służące jako narzędzie do bicia’; **2.** *tkac.* ‘zaplecione na wzór warkocza z włosów nici po ściągnięciu ze snowadeł w celu zabezpieczenia ich przed zmierzwiem przy przenoszeniu do warsztatu tkackiego’ (Kąś 2003: 334); **3.** (ogoraw.) ‘wyrób mleczny będący splotem nitek sera oscypkowego w kształcie warkocza’.⁸⁹ Fitak (1997: 30) także przytacza oraw. *korbac* ‘nahajka, bykowiec’. Wyraz znany jest na większym obszarze południowej Polski: ciesz. *karwacz* (Bystroń 1887: 20, 41: ‘pręcik ze „słodkiego drzewa” (lukrecji)’), podh. *korbac* ~ *corpác* ‘batóg skręcony ze szmaty, używany przez družbów’ (Dembowski 1894: 369, Hodorowicz 2005: 96), spis. *korbac* ~ *korboc* ‘bat, bicz, nahajka’ (Fitak 2004a: 23) i żyw. *korboc* ‘bicz, krótki bat’ (Nowak 2000: 106). Por. też KarSGP II 431.

Wołosz (I 270) przy omawianiu pol. *korbacz* (1590) ‘bicz rzemieenny, bykowiec’ (SłPolXVI X 628)⁹⁰ zadaje pytanie, czy polski wyraz został przejęty bezpośrednio z tureckiego, czy też za pośrednictwem węgierskim. Niefortunnie jednak pominięte zostały w tym miejscu postaci sł. *karabáč* ~ *karbáč* ~ (1556) *korbáč* ~ *k^uorbac* id. (SSJ I 745, HSSJ II 102, GN 171), szeroko rozpowszechnione w gwarach i z bogato rozbudowaną semantyką (SSN I 826: 1. ‘rodzaj rzemieennego bicza pasterskiego’; 2. ‘splot włókien konopnych’; 3. ‘rodzaj potrawy składającej się ze splecionych nitek sera’ itp.⁹¹), co też daje w cytowanym haśle zniekształcony obraz pochodzenia wyrazu. Wiedząc, że węg. *korbács* (1585) ‘pleciony gruby bicz przymocowany do trzonka’ (TESz II 570, EWU 796) pochodzi z osm. قرياح **kurbač*⁹² id. (Kakuk 1973: 238–239, 1996: 107–108; de Meynard II 506), którego dzisiejszą turecką formą jest *kirbaç*, opuszczenie danych słowackich prowadzi do przemilczenia kolejnego ogniwa zapożyczeń, tak jak i dla

89 To ostatnie, niedawno bo ok. 20 lat temu powstałe znaczenie nie zostało zawarte w korpusie słownika Kąsia (2003), natomiast uwzględniliśmy go po konsultacji z autorem tej pracy. Takie rozszerzenie znaczenia jest oczywiście wynikiem przejęcia słowackiego wyrobu mlecznego wraz z jego nazwą.

90 SłPolXVI X 133, 157 notuje też pol. *karbasz* ~ *karwasz* id. W chwili obecnej nie potrafimy jednoznacznie wytłumaczyć zmianę wygłosu z -č na -š, jednak możliwym wyjaśnieniem zdaje się być przyjęcie kontaminacji z wyrazem pol. *karwasz*, używanym, oprócz głównego znaczenia ‘naramiennik żelazny’, także jako ‘krótka szabla’ (Linde II 327) – zresztą również ostatecznie węgierskiego pochodzenia, bo mowa o zapożyczeniu z węg. *karvas* ‘naramiennik żelazny u zbroi’ (zob. Zaręba 1951: 114, Wołosz I 264), co także mogło wspomóc kontaminację. Myśl tę zdaje się potwierdzać postać „mieszana” *karwac* ‘bicz, bat’ (Ziemia 1889: 305) z Kielecczyny.

91 SV I 354 podaje *korbač*, tłumacząc wyraz – *idem per idem* – słowackim ‘korbáč’.

92 Rekonstruowana postać **kurbač* tłumaczyć może -u- w sch. *kùrbáč*, a także -y- w tur. *kirbaç* w świetle tego, że rozwój harmonii wokalicznej w osmańskim pokazuje zmianę u – a > y – a. Wokalizm -o- w sch. *kòrbáč* id. (Škaljić 1973: 416) i węg. *korbács* może być odzwierciedleniem wahania u ~ o w języku osmańskim (Kakuk 1996: 108). Mniej prawdopodobnym się wydaje, żeby zmiana u > o (jak to pisze Kakuk podając to jako inną możliwość wytłumaczenia węg. -o-) zaszła na gruncie języka węgierskiego, bowiem proces otwarcia u do o miał miejsce w wiekach XI–XIV, a więc jeszcze przed okresem kontaktów osmańsko-węgierskich (zob. np. Kiss/Pusztai 2003: 329).

węg. *korbács* zaznaczyć należy, że został on przejęty z możliwym serbsko-chorwackim pośrednictwem (choć Kniezsa 1955: 673 odrzuca taką ewentualność).

Pochodzenie południowe węg. *korbács* można uznać za argument geograficzny, dający podstawę do traktowania sł. *korbáč* jako hungaryzm (mimo późniejszego poświadczenia w języku węgierskim), czego już nie możemy z taką pewnością przyjąć dla gwar polskich. Uważamy, że za źródło polskich form gwarowych należy, co najmniej częściowo, uznać język słowacki, bowiem jedynie fonetyką niektórych form słowackich (*karbáč*) możemy wytłumaczyć -a- pierwszej sylaby postaci oraw. *karbac*⁹³; pamiętać należy, że w gwarze orawskiej o przed *r* zawsze się zachowuje (Karaś 1965: 109), toteż węg. *korbács* nie mogło dać oraw. *karbac*. Z drugiej strony, z fonetycznego punktu widzenia pol. dial. *korbac* można tłumaczyć tak postacią słowacką, jak i węgierską, choć możliwe jest – acz mniej prawdopodobne – także przejęcie bezpośrednio z osmańskiego poprzez język literacki.

Znaczenie 2. orawskiej postaci jest zapewne wtórne, powstałe już na gruncie orawskim.

korbáč zob. **korbac**

korchel (Ch, J, LW, Pk, Ps, Pw, ZG) ‘z potępieniem o nałogowym pijaku’ (Kąś 2003: 335).

Wyraz notowany jest też w gwarze podhalańskiej jako *korchel* ‘pijak’ ~ *korhel* ‘łotr, gałgan’ (Złóża 1891: 345, Malinowski 1893: 23, Dembowski 1894: 369, Hodorowicz 2005: 96) i cieszyńskiej w postaci *korhel* ‘marnotrawca, pijak’ (Malinowski 1893 *ibid.*). Por. też KarSGP II 432–433, Fitak (1997: 30).

Słowniki słowackie notują sł. *korhel’* (1694) ‘osoba nadużywająca alkoholu, alkoholik, pijak’ (SSJ I 747, HSSJ II 106, SSN I 829), Halász (1888: 446) przytacza sł. (dial.) *korhel* *id.*, GN 171 zaś *k^oorhel’* *id.*

Ostatecznym etymonem wyrazu jest wniem. *Chorherr* ‘kanonik’, która to postać została zapożyczona do języka węgierskiego, dając węg. *korhely* [-j] 1. (1578) ‘kompan do picia’; 2. (1633) ‘próżniak’; (1735) ‘człowiek skłonny do picia’ (TESz II 575, EWU 799). Adaptacja niemieckiego wygłosowego -r jako -l (z późniejszym rozwojem do -l’ > -j) dokonała się wewnątrz języka węgierskiego w wyniku dysymilacji, na co możemy znaleźć także kilka innych przykładów.⁹⁴ Palatalizacja -l > -l’ > j rozpoczęła się prawdopodobnie jeszcze przed okresem starowęgierskim (gdzie obejmowała przede wszystkim interwokaliczne -l z wyrównaniem paradygmatu i przeprowadzeniem zmiany także w wygłosie) i trwała aż po okres średniowęgierski. W okresie średniowęgier-

93 Sł. -a- w tym miejscu powstało prawdopodobnie pod wpływem niem. *Karbatsche* *id.*; nie znaleźliśmy przykładów na to, by węg. o > sł. a.

94 Dla adaptacji niem. -r jako węg. -l z rozwojem do -j por.: dawn. baw.-austr. *barbir* ‘balwierz, goli broda’ > węg. *borbély* *id.*, baw.-austr. *erker* ‘wykuszał’ > węg. *erkély* ‘balkon’, niem. *Quartier* ‘kwatery’ > węg. *kvártély* *id.* itp. (zob. np. Kobilarov-Götze 1972: 540). Ten proces dysymilacyjny wskazuje wyraźnie na przejęcie wyrazu do języka słowackiego (i dalej na Orawę) poprzez węgierski, a nie bezpośrednio z niemieckiego.

skim zaś utrwały się różnice dialektalne polegające na różnej realizacji *l'*, mianowicie: *l ~ l' ~ j* (zob. np. Kiss/Pusztai 2003: 307, 597, MNyT 119). Wymowa *l'* zachowała się między innymi w dialekcie węgierskim używanym przez Paloców, tj. w dialekcie używanym na terenie dzisiejszej Słowacji (Schubert 1982: 34, Kiss/Pusztai 2003: 598, Kiss J. 2003: 283–285, Sándor 2004: 53–54), co tłumaczy fonetykę wygłosu słc. *korhel'*.

W świetle powyższego należy przyjąć możliwość słowackiego pośrednictwa w przekazywaniu wyrazu na Orawę.

Zmianę semantyczną między niemiecką a węgierską postacią można tłumaczyć tym, że upadek zakonów monastycznych pod koniec średniowiecza spowodował także upadek moralności wśród mnichów, którzy często prowadzili frywolny tryb życia, zyskując tym samym rozgłos w okresie reformacji; por. niem. *chorherrish* 'w znaczeniu pejoratywnym zgodnie z moralnością, sposobem życia kanoników', czy niem. *chorherrische ehe* 'poligamia' (DW II 618: „[...] schon zu seiner zeit eine türkische oder chorherrische ehe hielt [...]”). To pejoratywne znaczenie zostało przejęte przez język węgierski.

Na węgierskie pochodzenie postaci słowackiej wskazał już Halász (1888: 446), a po nim pisali o tym Reychman (1951: 209) i Wołosz (I 271). W zarysie wspomnieliśmy o oraw. *korchel* w Németh (2005b: 337).

korcula 1. (J, Pk, Pw) 'przyrząd do ślizgania się po lodzie, wykonany z kawałka deski, okuty blachą i mocowany do butów rzemieniami; prymitywne łyżwy'; **2.** (J) 'mocowany do butów rzemieniami kawałek deski, zapobiegający zapadaniu się podczas chodzenia po głębokim, zmrożonym śniegu' (Kąś 2003: 335). Znajdziemy go także w gwarze podhalańskiej jako *korcule* 'drewniane łyżwy' (Hodorowicz 2005: 96).

Dla języka słowackiego notuje go SSJ I 745 jako *korčul'a* w znaczeniu 'żelazny przyrząd (starszy może być także z drewna) mocowany do podeszwy obuwia i umożliwiający gładkie ślizganie się po lodzie'. Dialekty słowackie pokazują już nieco szerzej rozbudowaną semantykę dla słc. dial. *korčul'a*: 1. 'żelazny klin, zwornik na pługu'; 2. 'przyrząd składający się z dwóch drągów i podstawy służący do załadowania i zdejmowania beczek na wóz i z wozu'; 3. 'zaokrąglona część płozów sań'; 4. 'przyrząd do ślizgania się po lodzie' (SSN I 827, SV I 354). Király (1964: 236) przytacza jeszcze wschśc. *korčali* 'łyżwa'.

Węg. *korcsolya*, obecnie znane jako 'łyżwa', było w użyciu w następujących znaczeniach: 1. (1339) '? konstrukcja drewniana używana do przetaczania beczek'⁹⁵; 2. (1758) 'sanki'; 3. (przed 1781) 'przyrząd do ślizgania się po lodzie' (TESz II 571–572, EWU 797, gdzie też dalsze znaczenia). O tym, że w znaczeniu 'łyżwy' wyraz już był wcześniej znany, świadczy poświadczony w 1708 roku czasownik *korcsolyázik* 'jeździć na łyżwach'. Jakkolwiek samo pochodzenie wyrazu węgierskiego zdaje się być wątpliwe (por. niżej), to postaci słowacka i orawska zostały według wszelkiego praw-

95 Przy poświadczeniu z 1510 roku mamy większą pewność, że wyraz był w użyciu w takim właśnie znaczeniu (TESz II 571, EWU 797).

dopodobieństwa przejęte z węgierskiego. Świadczy o tym przede wszystkim sł. *-l'*, które jest adaptacją węgierskiej dialektalnej realizacji dzisiejszego *-ly- [-j-]* (< *-l'* < *-l-*, dla szczegółowego opisu zjawiska zob. *korchel*) i wczesne poświadczenie znaczenia 'łyżwy' w węgierskim, innymi słowy semantyka postaci zachodniosłowiańskich.

Jednak ostrożności wymagają od nas takie postaci, jak np. pol. dial. *korczuha* 'sanki do wywozu drzewa ze zrębów' (KarSGP II 432: bez lokalizacji) czy huc. *korčjuhy* ~ *korčuha* ~ *korčuhy* 'krótkie, ale silne sanki do wożenia długiego drzewa, kłoców z lasu' (Janów 2001: 102). Analiza tych form prowadzi do następującej refleksji: wiemy, że pochodzenie postaci węgierskiej jest niepewne – Szófsz 171 podaje tylko sł. *krču-la* (?) ~ *krču'la* ~ *korču'la* zaznaczając, że relacja tych postaci do wyrazu węgierskiego jest niejasna. TESz II 572 uznaje go za wyraz nieznanego pochodzenia zaznaczając, że jego włoska etymologia (bez danych filologicznych) wymaga dalszych badań, zaś EWU *ibid.* i Zaicz (2006: 433) wyprowadzają węg. *korcsolya* z wł. daw. *chiocciola* 'muszla; ślimak; schody kręcone; koło wodne; itp.' dial. ~ *còcciula* 'muszla; ślimak' ~ *cocio-la* *id.*⁹⁶ Szczegółowy i w gruncie rzeczy przekonujący opis semantyczny znajdziemy w Hadrovics (1975: 82–86). Takie tłumaczenie budzić może pewne wątpliwości natury fonetycznej, bowiem dla dysymilacji *-čč-* > *-rč-* trudno znaleźć analogiczny przykład – EWU *ibid.* podaje tylko przykłady na dysymilację *-šš-* > *-rš-*.

Z drugiej strony Helimski (2000: 454) wspomina o słow. **kbrčidlo* 'san(ecz)ki; płoza' jako o etymonie postaci węgierskiej. Nie wspiera on swojej rekonstrukcji wspomnianymi przez nas polskimi i ukraińskimi danymi dialektalnymi, ale posiłkuje się innymi, podobnymi pod względem budowy wyrazu zapożyczeniami słowiańskimi w języku węgierskim, jak np. węg. dial. *mocsolya* (1138/1329) 'kałuża; miejsce służące do moczenia lnu czy konopii' < słow. **močidlo* czy węg. daw. *noszolya*, dziś znane jako *nyoszolya* (1452) 'łoże; nosze' < słow. **nosidlo* (por. TESz II 939, 1053, EWU 986, 1046, gdzie też dalsze poświadczone refleksy słowiańskie rekonstruowanych form). Słow. **kbrčidlo* z kolei Helimski wyprowadza z psł. **kbrčiti* 1. 'wyginać, zginać'; 2. 'karczować' (zob. ĘSSJa XIII 209–210).

Uważamy, że etymologia przedstawiona przez Helimskiego może się okazać również prawdopodobna – z jedną drobną korektą. Należy zwrócić bowiem uwagę na fakt, że w języku węgierskim znaczenie 'sanki', 'łyżwy' pojawia się dopiero w XVIII wieku, co osłabia twierdzenie, że słowiańska postać **kbrčidlo* została właśnie w takim znaczeniu zapożyczona. Natomiast przyjmując dla czasownikowej podstawy słowotwórczej (psł. **kbrčiti*) pochodne od 'wyginać, zginać' znaczenie 'skręcać, przekrecać', wówczas dla wspomnianej postaci słow. **kbrčidlo* moglibyśmy rekonstruować znaczenie **kręcido*, **toczydło*, a więc 'przyrząd, po którym się toczy' – podobnie jak dla **močidlo* podaje się na podstawie współczesnych refleksów znaczenie 'miejsce w którym się moczy'. Takie znaczenie korespondowałoby ze znaczeniem węgierskim

96 Postaci te pochodzą według EWU *ibid.* z łac. *clocea* ~ *cochlea* itp. 'muszla; ślimak; skorupa ślimaka' < gr. *χοχλία* 'muszla; ślimak; schody kręcone'; dla zbliżonej semantyki por. oraw. *cyga*.

pierwszych poświadczeń, a mianowicie z 'konstrukcja drewniana używana do przetwarzania beczek'.

Zaznaczmy, że w świetle -o- pierwszej sylaby jest to prawdopodobnie zapożyczenie wschodniosłowiańskie.

Należy jednak wspomnieć jeszcze o tym, w którym ze wspomnianych języków powstało znaczenie 'sanki', 'łyżwy'. Znaczenie pol. dial. *korczuha* i huc. *korčuha* ('sanki służące do przewozu drwa') pokazuje, iż należy je łączyć ze wschodniosłowiańskimi kontynuantami psł. **kərčb* 'pniak z korzeniami, po ściętym drzewie' będącym nota bene podstawą słowotwórczą także wspomnianego powyżej psł. **kərčiti*, por. np. ukr. *korč* 'pień, pniak; krzew; dial. kłoda; kloc, pniak' (ÉSSJa XIII 210–211, Boryś 2005: 223). Mowa tu więc o derywatach na -*uha*. Polską postać gwarową *korczuha* należałoby wówczas uznać za wschodniosłowiańską w świetle rozwoju z -o- w pierwszej (*korč-* < psł. **kərč-*) i -*h-* w drugiej sylabie. I tak, podobnym derywatem, lecz tym razem ze zdrabniającym -*ula* mogłaby być postać wschl.⁹⁷ **korčula*, którą mogli później zapożyczyć także i Węgrzy w postaci *korcsula* (o rozwoju -*l-* > -*l'* > -*ly-* [-*j-*] patrz wyżej) z późniejszą zmianą -*u-* > -*o-*; por. węg. dial. *korcsula* id. (ÚMTsz II 485)⁹⁸. Taki scenariusz ponownego zapożyczenia (obok psł. **kərčidlo* > węg. **korčola* 'przyrząd, po którym się toczy') tłumaczyłby powstanie znaczenia 'sanki'. Późniejsze znaczenie ('sanki' → 'łyżwy') mogło być już równie dobrze wynikiem rozwoju na gruncie języka węgierskiego. Jesteśmy jednak świadomi słabości takiej etymologii wynikającej z braku poświadczenia wschl. **korčula*.⁹⁹

Gdyby scenariusz słowiański okazał się realnym, wówczas oraw. *korcula* byłoby zapożyczeniem ostatecznie wschodniosłowiańskim, lecz prawdopodobnie poprzez pośrednictwo węgierskie i słowackie.

kotarz zob. **hotar**

kotárz zob. **hotar**

- 97 Kwalifikator *wschl.* w tym miejscu nie oznacza danego okresu w periodyzacji rozwoju języków słowiańskich, ale został użyty jako sygnał, że mowa tu o którymś z języków wschodniosłowiańskich (prawdopodobnie ukraiński).
- 98 Polák (1951: 188) wyprowadza węg. *korcsolya* ze sł. *korčul'a*, co po części jest zgodne z tym, o czym pisaliśmy powyżej, jednak takie uproszczenie etymologii nie tłumaczy palatalnego -*l'*- i wczesnych znaczeń węgierskich, podobnie zresztą jak cytowana przez nas myśl Helimskiego. O podobnym (jak u Poláka) scenariuszu wzmiankuje także SV I 354, gdzie węg. *korcsolya* jest wyprowadzane (bez żadnego komentarza) ze sł. *korčul'a*.
- 99 W takiej sytuacji można sobie wyobrazić, komplikujący nieco nakreślony obraz, scenariusz w myśl którego węg. *korcsula* 'sanki; łyżwy' mogło być zapożyczone do języków słowiańskich, a w tym i do ukraińskiego, gdzie poprzez wtórną interpretację morfologiczną wyrazu jako *korč-ula* mogło dojść do zamiany końcówki na -*uha* (dla uzyskania znaczenia dla sanek większych i służących do przewozu drewna). Za takim tłumaczeniem opowiedział się również Kniezsa (1955 *ibid.*), nie rozwiązując jednak kwestii pochodzenia węg. *korcsolya*. W tym samym miejscu Kniezsa podaje krytykę próby tłumaczenia wyrazu węgierskiego derywatem słowiańskim od psł. **kərč-*, jednak jego argument, głoszący że nigdzie nie ma poświadczonego znaczenia 'karcz, pniak' dla kontynuantów prasłowiańskiej formy, należy już dziś odrzucić.

łabda (Ch, J, LW, O, Pk, Ps, Pw) ~ **lobda** (Ch) ‘piłka – do gry’ (Kąś 2003: 386, 390). Znane na Spiszu jako *łabda* ~ *lobda* ‘piłka do zabawy’ (Pawłowski 1956: 26, Kiss 1957: 206, Sołowska 2003: 120, Fitak 2004a: 25, 2004b: 76) i Podhalu jako *lobda* ‘piłka’ (Hodorowicz 2005: 112). Por. też Fitak (1997: 33).

W języku słowackim wyraz jest notowany jako *labda* od 1633 r. w znaczeniu ‘kula armatnia’ (HSSJ II 180), jednak w gwarach znajdziemy dla tej postaci, a także dla form *lobda*, *logda*, *lopka* również znaczenie ‘piłka’ (SV I 384, SSN II 86).

Za etymon tych form należy przyjąć węg. *labda* 1. (ok. 1405) ‘piłka’; 2. (1493) ‘kula’ (TESz II 701, EWU 862, gdzie też dalsze znaczenia), które pochodzi z któregoś z języków słowiańskich, por. sch. *lopta* ‘piłka’, śl. *lopta* id. itp. (Kniezsa 1955: 299). Choć ostateczne pochodzenie słowiańskie wyrazu nie ulega wątpliwości, to segment *-bd-* (w miejsce *-pt-*) w śródgłosie postaci słowackiej i orawskiej wskazuje jednoznacznie na filtr węgierski. Za pochodzeniem węgierskim przemawia tu także znaczenie śl. ‘kula armatnia’, bowiem znaczenie ‘kula’ wykształciło się już na gruncie węgierskim (Kniezsa 1955 *ibid.*). Podobieństwo form słowiańskich i węgierskiej sprawiło, że Halász (1889: 214) omawia węg. *labda* jeszcze pośród wątpliwych pożyczek węgierskich w języku słowackim. Hauptová (1959: 523) przyjmuje, że wyraz słowacki został przejęty z węgierskiego drogą kontaktów szlachty, czego nie możemy całkiem wykluczyć, choć jednoznaczne ustalenie takich szczegółów jest zawsze trudne.

TESz II 701 zakłada, że zapożyczona słowiańska postać **lopta* miała znaczenie ‘przyrząd, rakietka służąca do odbijania piłki’, a znaczenie ‘piłka’ miała się już wykształcić na gruncie języka węgierskiego. Myśl tę przyjmuje także Wołosz (I 275). Argument ten jednak nie do końca nas przekonuje. Przede wszystkim należy zaznaczyć, że Węgrzy sąsiadują ze zdecydowaną większością Słowian; innymi słowy: to, że znaczenie ‘piłka’ występuje u Słowian graniczących z Węgrami nie może być wystarczającym argumentem za węgierskością tej zmiany semantycznej. Poza tym, taka zmiana semantyczna, jak to też autorzy TESz pod koniec hasła słusznie zaznaczają, mogła również zajść w dowolnym języku słowiańskim.

Etymologia zaproponowana przez Hadrovicsa (1975: 86–89) zakładająca wł. *bal(l)otta* ‘kula armatnia’ > węg. *labda* poprzez odpadnięcie pierwszej sylaby, dysymilację *-tt-* > *-pt-* i bez wytłumaczenia wł. *-o-* > węg. *-a-* zdaje się być mniej przekonująca.

Podobieństwo form orawskich i słowackich utrudnia nam ustalenie tego, czy mowa tu o bezpośrednim przejęciu z węgierskiego, czy też należy przyjąć pośrednictwo słowackich form gwarowych (labialne węg. *ǎ* jest często w językach słowiańskich oddawane właśnie jako *o* ~ *a*).

lobda zob. **łabda**

meru (Ch) daw. ‘czterdzieści’ (Kąś 2003: 404). W gwarze orawskiej wyraz jest używany w znaczeniu równoznacznym z oraw. *sterdzieści* ‘= ogpol. czterdzieści’ (Kąś 2003: 826–827), por. oraw. w *meru ósmym* ‘w 48 (roku)’. Her I 134 przytacza postać *miru* id. dla Podhala; o pol. dial. *miru* wspomina także Wołosz (I 282) jednak bez podania lokalizacji. Zob. jeszcze Her II 118.

W słowackim znajdziemy również daw. *meru* (1554) '40' (SSJ II 135, HSSJ II 287, SSN II 154).

Zarówno postać słowacka, jak i poprzez nią polskie postaci gwarowe pochodzą z daw. węg. *mérő* (1519) 'miarka; dawna jednostka objętości o różnej wartości w zależności od danego regionu Węgier, używana do określania ilości materiałów sypkich, np. pszenicy' (MNYÉS VII 1277–1279). Dla wzmocnienia tej etymologii warto przytoczyć paralełę semantyczną na podobne przejście rzeczownika w liczebnik podaną przez Stachowskiego M. (2002: 46) przy omawianiu pochodzenia pol. dial. *miru*, a mianowicie: jak. *möhök* '100' < ros. *mešok* 'worek, sakwa'.

Adaptacja węg. -é- jako śl. -e- nie budzi zastrzeżeń, por. np. węg. *dézsma* 'dziesięcina' > śl. *deżma* id., węg. *érsek* 'arcybiskup' > śl. *eršek* id. (Gregor 1993: 12). Większy problem sprawia wytłumaczenie zmiany węgierskiego wygłosowego -ő w śl. -u, wiemy bowiem, że wygłosowe -ő w przeważającej większości wypadków odpowiada słowackiemu -ov ~ -ou bądź -é ~ -e. Znajdziemy jednak ograniczoną ilość przykładów poświadczonych już w wiekach XVII–XVIII pokazujących, że węg. -ő bywało adaptowane również jako -u, np.: węg. *kettő* '2' > śl. *ketu* id., węg. *füstölő* 'komora do wędzenia' > śl. *fištelu* id. itp. (zob. Gregor 1975: 443–445, 448, 1993: 13–14, 15). Gregor w wymienionych pracach tłumaczył tę zmianę tym, że węg. ő, o dużym stopniu labialności, mogło być miejscami przez słowakofonów słyszane jako ũ, i jako takie regularnie adaptowane za pomocą śl. u.

Śl. -u świadczy więc o tym, że wyraz został do gwary orawskiej przejęty za pośrednictwem słowackim. Nie mamy przykładów na to, by węg. -ő było adaptowane w języku polskim jako -u.

Węg. *mérő* jest derywatem od węg. *mér* 'mierzyć' (SzófSz 203, 204), a dokładniej imiesłowem czasu teraźniejszego, który w języku węgierskim często ulega substancywizacji. Ze względów fonetycznych, a chodzi tu przede wszystkim o wygłos, mało prawdopodobnym jest wyprowadzanie go z któregoś z języków słowiańskich, por. psł. **měra* (Borys 2005: 321: s.v. *miara*).¹⁰⁰ Odnośnie czasownika *mér* autorzy TESZ

100 *Nota bene* sytuacja się komplikuje, jeżeli przyjrzymy się wyrazom o podobnym znaczeniu w językach Karpat: refleksy psł. **měra* znajdziemy także w gwarach południowej Małopolski, por. np. oraw. *miara* 1. 'przyjęta wielkość wyrażona w jednostkach określonego systemu, będąca punktem odniesienia w mierzeniu czegoś'; 2. 'próbny udój dokonywany przez bacę w obecności właściciela owcy w celu ustalenia jej młeczności'; 3. daw. 'jednostka długości płótna lub materiału, definiowana nieprecyzyjnie, około 60–68 cm'; 4. daw. 'jednostka objętości ciał sypkich, równa ok. 15 litrom' (Kąś 2003: 404–405, por. także Kąś 2003: 412: *mirowanie* 'dojenie owiec w obecności właściciela w celu określenia ilości dawanego przez owcę mleka'), podh. *mira* 'miara, określenie pewnej umownej ilości czegoś; mierzenie dojności owiec u górali' (Her I 117, II 68, 134, Hodorowicz 2005: 119), sąd. *mira* 'miara, określenie pewnej umownej ilości czegoś' (Her I *ibid.*, II *ibid.*). Także i Małecki (1938: 57) wymienia *miru* 'patyk do mierzenia mleka' jako zapożyczenie „ruskie” bez podania lokalizacji. Jego wschodniosłowiańskie pochodzenie zdradza -i- pierwszej sylaby. Natomiast w Sądeckiem znajdziemy również postać *mirtuk* 'miarka litrowa o pojemności jednego litra' (Her I 118), co według Her II 134 jest przejściem z ukr. *mirtúk* 'u pasterzy huculskich: rodzaj wiadra o pojemności

i EWU wyrażają się ostrożnie; jest to podług nich albo zapożyczenie z któregoś z języków słowiańskich, por. psł. **měriti* ‘mierzyć’ (Boryś 2005: 325–326) albo wyraz rodzimy (TESz II 897, EWU 965).

pajta 1. (B, Ch, J, LM, LW, O, Pk, Pw; N, Rb, Sh) ‘nie połączona z budynkiem gospodarczym szopa, obita deskami, wykorzystywana jako skład opału, narzędzi, słomy, siana gorszej jakości itp.’; **2.** (Ch, LW, Pk, Pw) ‘wolno stojąca konstrukcja z wbitych do ziemi pali, przykryta dachem, bez ścian, wykorzystywana głównie do suszenia świeżo zrobionej cegły, rzadziej do przechowywania siana’ (Kąś 2003: 562). W gwarze cieszyńskiej znajdziemy wyraz *pajta* ‘szopa; bróg’ (Kosiński 1891: 28, Malinowski 1893: 24). Ten ostatni jak i Hodorowicz (2005: 172) notują podh. *pajta* ‘trójboczna przybudówka szałas lub szopy; drewnitnia’. Por. żyw. *pajta* ~ *pańta* ‘buda, szałas’ (Nowak 2000: 152). Por. jeszcze Fitak (1997: 41).

Choć węg. *pajta* (1363) ‘szopa, stodoła’¹⁰¹ jest pochodzenia południowosłowiańskiego (por. np. Kiss 1958: 59, TESz III 60, EWU 1097: bułg. *pajata* ~ *pojata* ‘zagroda dla owiec, zagroda’, sch. *pojata* ‘domek; stajnia, szopa, stodoła’, słwn. *pojata* ‘chata, szopa, stodoła’ itp.), to postaci cz. dial. *pajta* ‘szopa, stodoła; daszek oparty na czterech filarach; szopa, dobudówka dla owiec przy kolibie pasterskiej’ (Sulán 1957a: 163), śl. *pajta* (1708) ‘stodoła, drewnitnia, szopa, skład, komora’ (SSJ III 11, HSSJ III 449, SV II 633, SSN II 699) i oczywiście postaci gwarowe polskie są już późniejszymi zapożyczeniami z języka węgierskiego – z czym się zgadza gros autorów (zob. np. Halász 1888: 449, Kniezsa 1934a: 63, 1934b: 50, Hauptová 1959: 527, Wołosz I 285–286). Pokazuje to przede wszystkim ich użycie ograniczone do gwar (oprócz formy słowackiej) i dwusylabowa struktura. Skrócenie wyrazu do dwóch sylab zaszło na gruncie języka węgierskiego w wyniku tzw. tendencji dwu otwartych sylab (*kétnyi/ltzótagos tendencia*), podług której, jeśli w danym wyrazie występują obok siebie dwie lub więcej sylaby otwar-

ok. 1 litra do mierzenia udoju’, por. huc. *mirtuk* ‘miara huculska ok. 1,5–2 litra’ (Janów 2001: 127). Choć z tą częścią etymologii się zgadzamy, nie jest ona bynajmniej pełna. Ostatecznym źródłem owego *mirtuk* jest bowiem węg. *mérték* (po 1416/ok. 1450) ‘miara, umiar’ (TESz II 897) zapożyczone także do śl. jako *mertuk* ~ *mertuch* ~ *mertuk* ‘miara, przyrząd do mierzenia’ (Gregor 1975: 442, 447–448, Schubert 1982: 482), prawdopodobnie z adaptacją fonetyczną polegającą na substytucji wygłosowego węg. *-ék* > śl., ukr. **-ek* przez słow. *-uk*. Węgierskie pochodzenie wyrazu zdradza jego morfologia, bowiem węg. *mérték* jest derywatem utworzonym za pomocą sufiksu *-ték* od wspomnianego już czasownika *mér*. Wyraz ten został zapożyczony do gwar ukraińskich (może przez słowacki), gdzie bądź poprzez kontaminację z rodzimym *mira*, bądź poprzez adaptację węg. *-é* zmieniła się samogłoska pierwszej sylaby. Taka forma została później zapożyczona i do gwar polskich. O możliwości kontaminacji może świadczyć także zmiana znaczenia śl. *mera* ‘miara; mierzenie’: pod wpływem śl. *meru* wyraz ten nabrał znaczenia ‘40’ (HSSJ II 287). Reasumując: w gwarach polskich mamy do czynienia z trzema wyrazami, które, jeśli etymologia słowiańska węg. *mér* okaże się prawdziwa, pochodzą ostatecznie od wspólnego słowiańskiego pnia: (1) *meru* < śl. < węg., (2) *mira* < ukr. i (3) *mirtuk* < ukr. (< śl.) < węg.

101 Dalsze znaczenia to: (ok. 1560) ‘chlew, stajnia’, (1584) ‘skład, pomieszczenie gospodarcze’, (1790) ‘chatka w winnicy’ (TESz III 60).

te, to zwykle samogłoska drugiej lub kolejnej otwartej sylaby może ulec synkopie (zob. np. MNyT 167).

Kniezsa (1934a *ibid.*, 1934b *ibid.*) wspomina o wyrazie *pajta* w ramach swego wykładu o karpackiej terminologii pasterskiej pochodzenia węgierskiego – semantyka wyrazu pozwala zakładać, że wyraz ten został zapożyczony wskutek migracji pasterskiej.

Język słowacki odegrał prawdopodobnie pośredniczącą rolę w przekazywaniu wyrazu do gwar polskich i czeskich (Sulán 1957a: 163).

pajtas (LM, Pk, ZG) ~ **pajtaś** (LW) ‘z sympatią o małym, żwawym dziecku’ (Kaś 2003: 562). W południowym paśmie gór Małopolski znajdziemy również *ciész. pajtasz* ‘towarzysz’ (Malinowski 1893: 24), *podh. pajtas* ‘małe dziecko; bobas’ (Hodorowicz 2005: 172) ~ *pajtaś* 1. ‘mały chłopak’; 2. ‘przezwisko mieszczanina; nicpoń’ (Kosiński 1884: 293, Wrześniowski 1885: 15, Malinowski 1893: 24, Świętek 1893: 708). Malinowski (1893: 24, 25): notuje utworzone od omawianego wyrazu czasowniki *ciész. pajtaszyć* ‘kolegować się’, *spajtaszyć* ‘skraćć’. Lubicz (1893: 228) i Malinowski (1893: 82) przytaczają dla Lubelszczyzny dodatkowo *pajtas* ‘z *pogardą*: dziecko mające krzywe nogi’¹⁰². Ograniczając się jedynie do najważniejszych informacji dotyczących oraw. *pajtas* wspomnieliśmy już o nim w Németh (2005b: 338). Por. Fitak (1997: 41).

Wyraz znajdziemy również w języku słowackim w postaci *pajtaś* (1745) 1. ‘przyjaciół, kolega, towarzysz’; 2. dial. ‘psotnik; leniwy człowiek’ jako wyraz w dialektalnym użyciu lub odczuwany jako dawny (HSSJ III 449, SSJ III 11, SV II 633, SSN II 699, GN 201: *pajtas*).

Węgierski wyraz *pajtás* (1552) ‘przyjaciół, kolega, koleżka’ jest poświadczony od XVI wieku, a więc – co ważne z punktu widzenia etymologii wyrazu – od okresu silnych wpływów osmańskich na język węgierski. Tak jego wczesne poświadczenie, jak i pochodzenie tureckie (patrz niżej, prawdopodobnie za pośrednictwem serbsko-chorwackim, por. Sulán 1957b: 481–482) świadczą o tym, że postaci słowacka i gwarowe polskie zostały zapożyczone poprzez medium węgierskie.

Pochodzenie węgierskie, albo raczej słowacko-węgierskie, polskich form gwarowych zwykle nie budziło wątpliwości etymologów (por. Halász 1888: 449, Brückner 1927: 391: s.v. *pajda*, Kniezsa 1934a: 64, Sulán 1957b: 483, Reychman 1959: 186, Schubert 1982: 209, Wołosz I 286, Stachowski M. 2002: 47). Reychman (1953: 408) wspomina jeszcze o możliwości pośrednictwa innego niż węgierskie, a mianowicie o zapożyczeniu z tureckiego przez rumuński, ale swe rozważania opiera za ledwie na obecności wyrazu w południowych gwarach polskich (gdzie miał miejsce silny ruch osadniczy pasterzy wołoskich) i na tym, że „ani Bernolak [-a-], ani żaden

102 Użycie wyrazu na Lubelszczyźnie w takim znaczeniu jest tym bardziej interesujące, że w języku tureckim możemy znaleźć wyraz *paytak* w znaczeniach: 1. ‘krzywonogi, koślawy’; 2. ‘pionek w szachach’ (por. pełną etymologię oraw. *pajtas*). Wyraz ten, zresztą notuje dla serbsko-chorwackiego Škaljić (1973: 508) jako zapożyczenie tureckie w postaci *pajtak* ‘koń, niemający odstepu między nogami, któremu wskutek tego nogi uderzają jedna o drugą podczas chodu’. Sądzymy jednak, że podobieństwo pol. dial. *pajtas* i tur. *paytak* jest zapewne czysto przypadkowe.

z dostępnych [...] tekstów wyrazu *pajtasz* w słowackim nie notują”. Jednak w artykule później wydanym (Reychman 1959) nie wspomina już o tych wątpliwościach.¹⁰³ Przeciwno takiej myśli przemawia fakt, że – jak już wyżej wspominaliśmy – wyraz w słowackim jest poświadczony, w przeciwieństwie do rumuńskiego, gdzie jest on notowany zaledwie w jednym źródle (Tamás 1966: 597: *păităș* ‘towarzysz’) i to prawdopodobnie jako późniejsze zapożyczenie.¹⁰⁴ Bakos (1982: 481) zalicza już węę. *pajtás* do wyrazów wcześniej mylnie opisywanych jako zapożyczenia rumuńskie.

Dłuższą jednak polemikę zrodziła kwestia pochodzenia wyrazu węgierskiego. Aby nie odchodzić zbytnio od głównego tematu naszej pracy, ograniczamy się w tym miejscu zaledwie do krótkiego przedstawienia problemu i kilku refleksji.

Źródłem dyskusji była pisownia wyrazu węgierskiego i oparcie na niej zbyt pochopnych wniosków. Wyraz został kolejno poświadczony jako: <paytars> (1552), <paytas> (1570) i <payktars> (1621). Na podstawie tego zakładano, że wyraz węgierski pochodzi od tur. *peyk* ‘dziecko; służa, giermek’, które miało dać węę. *pajk* i jest złożeniem tegoż wyrazu z węę. *társ* ‘towarzysz, współnik’ (por. SzófSz 232).¹⁰⁵ Jednak nie wiadomo, czym miała być tłumaczona zmiana tur. *-e-* > węę. *-a-*. Inną próbą tłumaczenia pochodzenia wyrazu jest wiązanie go z węę. *pajta* ‘stodoła, szopa’ (południowo-słowiańskiego pochodzenia, zob. *pajta*) z sufiksem *-s* [-š] tworzącym przymiotniki odimienne (por. SzófSz 232, Reychman 1951: 210). To z kolei jest nie do przyjęcia przede wszystkim ze względów semantycznych i chronologicznych (w serbsko-chorwackim wyraz *pajdaš* jest wcześniej poświadczony, por. Sulán 1957b: 481).

Z punktu widzenia rozwoju fonetycznego i semantyki najbardziej przekonujące jest wyprowadzanie wyrazu z osm. *pajdaš* ‘wspólnik, dzielący los’, które do języka węgierskiego zostało przejęte z kolei za pośrednictwem sch. *pajdaš* ‘kompan’ (za taką etymologią opowiedziały się także TESz III 60–61, Kakuk 1973: 322, EWU 1097–1098). Wyraz turecki składa się z osm. *پای* *paj* ‘część, porcja’ (de Meynard I 387) (< pers. *پای* *pay* ‘the hinder or latter part’, Steingass 1892: 234) i sufiksu osm. *-daš* ~ *-taš* ‘wspólnik w czymś’. Nota bene właśnie ta podobna semantyka osm. *-daš* i wspomnianego powyżej węę. *társ* ‘towarzysz’ używanego często w złożeniach (por. *bajtárs* ‘towarzysz broni’, *útitárs* ‘towarzysz podróży’ itp.) mogła być podłożem ludowej etymologii zmieniającej węę. *pajtás* > *pajtárs* (por. zapis <paytars>). Stachowski M. (2002: 47) zwraca uwagę na to, że odpowiedniość osm. *-d-* ~ węę. *-t-* może być sygnałem, że osm. *-d-* w sufiksie *-daš* było wymawiane półdźwięcznie (*pajdaš*). Sprawę tę jednak należy traktować nieco ostrożnie, bowiem zmiana ta mogła zajść również na gruncie języka węgierskiego właśnie pod wpływem wyżej wspomnianej kontaminacji

103 Podobnie zresztą jak i w artykule z 1953 r. nie wspomina o wcześniejszej próbie wyprowadzenia pol. dial. *pajtasz* z węę. *pajta* ‘stodoła’, por. niżej (Reychman 1951: 210).

104 Tamás (1966 *ibid.*) zalicza go do zapożyczeń węgierskich, choć akcent na ostatniej sylabie wskazywałby raczej na pochodzenie osmańsko-tureckie.

105 Nota bene osm. *pejk* znajdziemy także w takiej samej postaci w XVII-wiecznych źródłach polskich w znaczeniu ‘pokojowy, co ma czapkę ze szczerego złota’ (zob. Stachowski S. 2005: 218–219).

z węg. *társ*.¹⁰⁶ Śródgłosowe *-k-* w węg. *pajktárs* jest ponad wszelką wątpliwość wynikiem kontaminacji ze zbliżonym semantycznie węg. *pajkos* ‘figlarny, filuterski, swawolny, urwisowski’ – tym bardziej, że w źródle z 1621 r., gdzie *pajktárs* pojawia się po raz pierwszy, poprzedza go właśnie wyraz *pajkos* (por. Simon 1954: 171–172).

Jeśli chodzi o orawską postać, to warto nadmienić, że wobec semantycznie bliskich mu wyrazów polskich, takich jak *chłoptaş* czy *majtaş* ~ *majtas* ‘chłopak, który włożył za duże spodnie’, wyraz łatwo się zadomowił w polskim czy też w polskich gwarach, por. Reychman (1953: 409), Stachowski M. (2002: 47); *-š* > oraw. *-ś* por. *dereś*, *kociś*.

pajtaş zob. **pajtas**

palacinka zob. **pałacyńska**

pałacyńska zob. **pałacyńska**

pałacinek zob. **pałacyńska**

pałacinka zob. **pałacyńska**

pałacyńska (H, J, LW, Pk, ZD, ZG) ~ **palacinka** (Ch, ZG) ~ **palacyńska** (LW) ~ **pałacinek** (Pw) ~ **pałacinka** (LW, Pw; M) ‘naleśnik’ (Kąś 2003: 562–563). W Lipnicy Małej postać *pałacyńska* jest używana w nieco odmienionym znaczeniu *rzad.* ‘plasterek ziemniaka upieczony na blaszce pieca kuchennego’ (Kąś 2003: 562) prawdopodobnie jako wpływ oraw. *naleśnik*, który oprócz znaczenia nowszego ‘naleśnik’ ma też znaczenie *daw.* ‘placek ziemniaczany z tartych ziemniaków pieczony na płycie kuchennej na liściu kapusty’ (Kąś 2003: 469).

W słowackim znajdziemy podobne formy: *palacinka*, *palacinka*, *palačinka* – w takim samym znaczeniu ‘cienki placek z ciasta lanego, przyrządzony na patelni’ (SSJ III 12, SV II 633, SSN II 701–702); por. jeszcze wschłc. *palačinta* id. (Király 1965: 99). O węgierskim rodowodzie wyrazu wspominała już Hauptová (1959: 526).

Słowacka, a także (za jej możliwym pośrednictwem) orawskie postaci, pochodzą z węg. *palacsinta* (1577) 1. ‘placek’; 2. ‘naleśnik’ (TESz III 67–68, EWU 1101), którego użycie w znaczeniu ‘placek’ jest już dziś ograniczone zaledwie do nielicznych gwar.

Węg. *palacsinta* pochodzi z kolei z rum. *plăcintă* ‘przekładaniec; dial. placek, podpłomyk, naleśnik’ (Bakos 1982: 218–219). O węgierskim rodowodzie słowackich i polskich form świadczy przede wszystkim epentetyczne *-a-* pierwszej sylaby wstawione na gruncie języka węgierskiego dla ułatwienia wymowy nagłosu; por. np. węg. *palást* ‘płaszcz’ < pldsl. *plašt* id., węg. *palánk* ‘palisada, płot’ < niem. *Planke* ‘gruba deska, belka’ itp. (por. np. TESz *ibid.*).

106 Wahanie form sch. *pajdaš* (1538) ~ *pajtaş* zdaje się być słabym dowodem na przejęcie owej alternacji *-d-* ~ *-t-* już z osmańskiego, ponieważ postać *pajtaş* jest o wiele młodsza i obecna tylko w serbsko-chorwackim, (nie ma jej w słoweńskim, macedońskim czy bułgarskim), co może sugerować, że została ona później powtórnice zapożyczona z węgierskiego (Sulán 1957: 481). Škaljić (1973: 507–508) jej nie notuje, RHSJ IX 562, 563 podaje, że postać *pajtaş* jest notowana tylko w słowniku Vuka, a Skok (II 587) wręcz pisze: „prema Vuka tako se govori po Madžarskoj” [tłum. = wg Vuka tak się mówi na Węgrzech], podczas gdy hasło *pajdaš* jest podparte wieloma źródłami.

paplán (Ch, O, Pw) ‘kołdra’ (Kąś 2003: 565).

Słowniki słowackie notują postaci *paplan* ~ *paplón* (1564) ~ *paplún* ~ *papl'on* ‘kołdra puchowa, grubsza przepikowana kołdra, kołdra’ (SSJ III 24, HSSJ III 470–471, SSN II 725), przy czym HSSJ przytacza także warianty z -o- w pierwszej i -ô-, -u- w końcowej sylabie. W pracy Hauptovej (1959: 526) znajdziemy dodatkowo *paplón* (bez lokalizacji). SV II 638 zaś podaje wschśc. *paplan* ‘kołdra’.

Węgierskie *paplan* jest poświadczony od ok. 1395 roku w znaczeniach 1. ‘podszyta, pikowana kołdra’; 2. ‘poduszka; piernat’ i pochodzi z gr. *πάπλωμα* ‘okrycie łóżka, kołdra’ (okres Bizancjum). Taka etymologia przedstawiona w TESz III 92 i powtórzona w EWU 1112 nie budzi naszym zdaniem wątpliwości, a w świetle chronologii i geografii językowej słowacką postać należy tłumaczyć właśnie węg. *paplan*.

Jeśli chodzi o oraw. *paplán* to za jego przejściem bezpośrednio z węgierskiego przemawia wokalizm drugiej sylaby – pochylone -á- jest bliższe węgierskiemu -â-, a w świetle tego, że gwara orawska rozróżnia o i â nie widzimy powodów zamienienia śl. *ō* na oraw. *á*. Co do możliwości zastąpienia śl. *o* poprzez oraw. *á* por. jednak *bosárka*, *fiják*, *homák*.

pipas zob. **piposar**

pipesor zob. **piposar**

piporas zob. **piposar**

piposar pok. III (Gł) ~ pok. III **pipas** (B, Ch, J, LW, Pk, ZG; Pł, Rb, Sh) ~ daw. **pipesor** (LW) ~ pok. III **piporas** (O, Pk, Ps, Pw) ‘cybuch w fajce, zwłaszcza porcelanowej lub wypalanej z gliny’ (Kąś 2003: 584). Możemy znaleźć inne, podobne gwarowe postaci: ciesz. *pipazur* ‘cybuszek’ (Malinowski 1893: 24), podh. *piparek* ~ *piparos* ~ *pipasar* ~ *pipasur* ~ *pipazur* ~ *piporas* ~ *piposor* ‘(drewniany) cybuch, cybuszek’ (Kosiński 1884: 295, Wrześniowski 1885: 16, Malinowski 1893: 24, Wołosz I 291–292, Hodorowicz 2005: 177). Reychman (1951: 209) przytacza pol. dial. *piposur* id. bez lokalizacji. Warto w tym miejscu przytoczyć także spis. *pipka* ‘fajka’ (Her I 142, Fitak 2004a: 30, 2004b: 76). Por. też Fitak (1997: 42). Wyraz orawski uważamy za pożyczkę węgierskiego lub słowackiego:

W słowackim znajdziemy jako najczęstszą postać *pipasár* (1710), a także formy typu: *papisár* ~ *pipacar* ~ *pipasára*¹⁰⁷ ~ *pipesár* ~ *piposar* ~ *pípsár* ~ *pípsára* ~ *pípsára* ‘ustnik, cybuch fajki’ (SSJ IV 29, HSSJ III 526, SSN II 799) ~ *pipasárik* id. (SSN II *ibid.*) i wschśc. *pipasar* id. SV II 658.

Wymienione formy słowackie wywodzą się z węg. *pipasár* id., które jest złożeniem węg. *pípa* (1672) ‘fajka’ i węg. *szár* ‘trzonek, podłużna część, rączka, ogonek’. Choć węg. *pípa* pochodzi (prawdopodobnie) z wł. dial. *pípa* ‘fajka; dziób; beczułka’ (EWU 1162; TESz III 201 podaje jeszcze niepewnie z łac. *pípa* ‘rurka’), to rodzimość

107 Przy zapożyczaniu niektórych wyrazów węgierskich do języka słowackiego wytworzyły się postaci tak rodzaju męskiego, jak i żeńskiego, por. np. *papuč* ~ *papuča* ‘kapeć’ (Hauptová 1960: 181), zob. *papuč*, choć można by tu również wyobrazić sobie przejście węgierskiej konstrukcji *pípa szára* ‘dośł. trzonek (cybuch) fajki’.

węg. *szár* (EWU 1395), jak również częste złożenia na gruncie języka węgierskiego przy jego użyciu (por. *nadrágszár* ‘nogawka’, *virágszár* ‘szypułka’ itp.) przesądzają o węgierskości postaci słowackiej.

Her I 142 i Wołosz (I 292) zaliczają wyraz do terminologii pasterskiej, choć nie tłumaczą dlaczego, por. także Halász (1888: 495). Oczywiście wyraz mógł zostać zapożyczony poprzez pasterstwo, lecz nie widzimy podstaw do takiego założenia. Kniezsa (1936: 117) pisze o możliwości wyprowadzenia pol. dial. *pipasur* z jakiegoś żartobliwego *pipaszúrkáló* (węg. *szúrkáló* ‘kłujący’), co powtarza za nim także i Wołosz (I 292) (ze znakiem zapytania). Natomiast naszym zdaniem myśl tę należy odrzucić – czym wówczas należy tłumaczyć postaci takie jak: *pipazur*, *piporas* czy *pipesor*? Dorabianie żartobliwych form węgierskich do każdej z tych postaci może, co prawda, przysporzyć wiele przyjemności tak piszącemu, jak i czytelnikowi, jednak mija się to z poważnym objaśnieniem form. Różnorodność polskich i słowackich form gwarowych, a więc także różny wokalizm końcowej sylaby, można uznać za wynikającą z niezrozumienia drugiego członu złożenia przy jednoczesnym odczuciu bardziej żartobliwego odcienia znaczenia wyrazu używanego obok oraw. *cybuch* ‘ogpol. *cybuch*’ (Kąś 2003: 98).¹⁰⁸

przekieltować (Gł, Pł) daw. ‘wydawać pieniądze na rzeczy zbędne, zwłaszcza na wódkę’ (Kąś 2003: 686). Na Podtatrzu znajdziemy czasownik podh. *kieltować* ‘wydawać pieniądze, ponosić kosztą’ (Dembowski 1891: 305, Malinowski 1893: 9, 23, Dembowski 1894: 366, Hodorowicz 2005: 89). Por. KarSGP II 346.

Czasownik orawski jest, przede wszystkim wobec śl. *-ovať*, przejściem śl. *kel-tovať* (1647) ‘marnować pieniądze; lekkomyślnie wydawać pieniądze, mieć wydatki’ (HSSJ II 403–404, SSN I 764) – por. też wschśl. *kieltovac* ‘trwonić pieniądze’ (SV I 335) – pochodzącego od węgierskiego czasownika *költ* (po 1372/ok. 1448) ‘wydawać pieniądze’ (TESz II 607, EWU 815), o czym wcześniej już pisali Schubert (1982: 440) czy Gregor (1993: 72–73), zob. *kielcyk*. Nie można jednak całkiem odrzucić zapożyczenia bezpośredniego z węgierskiego. O adaptacji węg. *-ö-* jako śl. *-e-* wspominaliśmy przy omawianiu oraw. *kielcyk*.

Postać orawska *przekieltować* powstała zapewne od *kieltować* pod wpływem zwrotów polskich typu *przepić*, *przehulać* (itp.) *pieniądze*.

sałas 1. (ogoraw.) *past.* ‘gospodarstwo pasterskie prowadzone sezonowo przez bacę’; **2.** (LW, Pk) ‘prymitywna budowla z bardzo skromnym wyposażeniem, wykorzystywana latem podczas zorganizowanego wypasu owiec przez bacę i juhasów na sałasie’¹⁰⁹ (Kąś 2003: 755). Oprócz Orawy wyraz ten znany jest również gwarom południowej Małopolski, a także wszedł w obieg języka ogólnopolskiego w postaci *szalas*, por. *ciesz. sałas* 1. ‘chata pasterska na halach’; 2. ‘całokształt gospodarki pasterskiej wraz z zabudowaniami’ (Malinowski 1893: 13, Her I 178), podh. *sałas* ~ *szalas* 1. ‘szopa

108 Oczywiście w gwarach węgierskich tej różnorodności form już nie ma; w ÚMTsz IV 491 znajdziemy tylko *pipaszár* ~ *pipaszár* id.

109 Wyraz *sałas* ‘gospodarstwo pasterskie...’ jest w znaczeniu tym używany w składni *na sałas*. Znaczenie ‘prymitywna budowla...’ wymaga już składni *do sałas*.

w górach, zbudowana z okrągłaków; schronisko, mieszkanie, w którym juhasi nocują, warzą żętycę i wyrabiają sery'; 2. 'całokształt gospodarki pasterskiej wraz z zabudowaniami'; 3. 'zabudowanie dla ludzi i dla bydła na polanie' (Kryński 1884: 220, Wrześniowski 1885: 22, Złóża 1891: 349, Malinowski 1893 *ibid.*, Her I *ibid.*, Hodorowicz 2005: 229), sąd. *sałas* 1. 'budynek, schron pasterski'; 2. 'całokształt gospodarki pasterskiej wraz z zabudowaniami' (Her I *ibid.*), spis. *sałas* ~ *sałas* 'gospodarstwo owczarskie' (Fitak 2004a: 34), żyw. *sałas* ~ *sałas* 1. 'budynek, schron pasterski'; 2. 'całokształt gospodarki pasterskiej wraz z zabudowaniami' (Her I *ibid.*). Por. także Fitak (1997: 49); Kowalczyk E./Kowalczyk R. (1997: 62): *szalas* *id.*

Słc. *salaš* (1582) jest notowane w znaczeniach 1. 'drewniane ogrodzenie dla owiec albo dla innych zwierząt podczas pobytu na pastwiskach górskich, koszar'¹¹⁰; 2. 'chata, koliba należąca do bacy i pasterzy' (SSJ IV 15, HSSJ V 212–213, SV II 898); 3. 'kwatery nocna' (Király 1965: 101). Dla pełnej semantyki wyrazu należy w tym miejscu również przytoczyć: wschłc. *salašene* 'całosezonowe wypasanie w górach z ciągłym przeniesieniem koszar; szałasnictwo' (SV II 898), słc. dial. *salašník* 1. 'hodowca owiec na szałasie; właściciel albo najważniejsza osoba szałasów'; 2. 'baca albo pasterz przebywający na szałasie' (SSJ *ibid.*), wschłc. *salašovac* 'pozostawiać owce i jałowiznę na wypasaniu przez cały sezon' (SV *ibid.*). Por. też GN 212: *salas* tłumaczone jako *sálaš*.

Wyraz ostatecznie pochodzi z węg. *szállás* (1211?, 1251) będącego derywatem na *-ás* [-*āš*] (sufiks dewerbalny tworzący rzeczowniki) od czasownika węg. *száll* 1. (po 1372/ok. 1448) 'osiąść' (TESz III 660–661, EWU 1387, gdzie też dalsze znaczenia). Jeśli chodzi o semantykę węg. *szállás*, to słowniki historyczno-etymologiczne notują między innymi: 1. (1211?, 1251) 'miejsce, gdzie ktoś się (tymczasowo) osiedla'; 2. (1285/1334) 'miejsce zamieszkania; zagroda położona z dala od wsi; samotne, odległe gospodarstwo'; 3. (1389) 'osada, obozowisko ludu koczującego (np. Połowców, Jazów)'; 4. (po 1416/ok. 1450) 'obóz wojskowy'; 5. (ok. 1456) 'gospoda, zajazd'; 6. (1514) 'miejsce utrzymywania zwierząt w okresie zimowym, przede wszystkim bydła'; 7. (1514) 'chata, koliba pasterzy przybyłych z obcych ziem na pastwiska' (TESz *ibid.*, EWU *ibid.*, gdzie też dalsze znaczenia).

Ostatecznie węgierskie pochodzenie wyrazu zdaje się być w świetle jego wczesnego poświadczenia, a przede wszystkim przejrzystej struktury morfologicznej przesądzone. Mniej jasne są jednak drogi zapożyczeń wyrazu do polszczyzny ogólnej i gwar polskich. We wczesnych publikacjach dialektologicznych pisano o nim jako wyrazie rumuńskim, por. Malinowski (1893: 13, 88), Brückner (1915: 422, 1917: 244). Później już Brückner (1927: 540) i Boryś (2005: 592) piszą o węgierskim pochodzeniu pol. *szalas* 'tymczasowe schronienie z gałęzi, chrustu; prymitywny domek pasterzy w górach', jednak nie znajdziemy w hasłach poświęconych temu wyrazowi szczegółowych informacji dotyczących jego wędrówki. Kniezsa (1934a: 63, 1934b: 50) i Zaręba (1951: 116) zaliczają

110 Koszar: 1. 'odkryta, przenośna zagroda dla owiec'; 2. 'przen. nazwa całego gospodarstwa pasterskiego na hali' (Her I 97).

go do węgierskiej warstwy terminologii pasterskiej, tak w języku słowackim, jak i w polszczyźnie. Reychman (1951: 205–206, 209) wspomina o możliwym pośrednictwie słowackim lub rumuńskim, co też jego zdaniem „wskazuje na nikły udział węgierski w organizacji pasterstwa karpackiego [...] wbrew twierdzeniom Kniezsy” (Reychman 1951: 209). Hauptová (1959: 529, 1960: 175) wspomina tylko o słowackiej postaci, etymologizując ją z węgierskiego. O omawianym wyrazie pisał także Vrabie (1980: 73–74, 78), opowiadając się za pośrednictwem rumuńskim przy przekazywaniu wyrazu do gwar polskich Karpat. Argumentację swoją opiera przede wszystkim na semantyce polskich form dialektalnych, które są związane przede wszystkim z pasterstwem, a więc „linked to pastoral activities, in which Romanians were prominent” (Vrabie 1980: 74). Tamás (1966: 687), a za nim i Schubert (1982: 592) wspominają o znaczącej roli rumuńskiego pasterstwa wędrownego w rozpowszechnieniu owego wyrazu w znaczeniu ‘chata, koliba pasterza’.¹¹¹ W Balogh/Bañcerowski/Posgay (2000: 30) wyraz jest określony jako pochodzenia węgierskiego bez podania szczegółów jego wędrowki.

Gdy porównamy znaczenia węg. *szállás* i rum. *sălăs* 1. ‘gospoda, zajazd, mieszkanie’; 2. ‘chata, koliba pasterza’; 3. ‘przybudówka’; 5. ‘zagroda położona z dala od wsi, samotne gospodarstwo’ [...] (Tamás 1966: 686–688, gdzie też dalsze znaczenia), to brak znaczeń związanych z pasterstwem w języku węgierskim jest tym elementem semantycznym, które je różni. To, a także węgierskie znaczenie ‘chata, koliba pasterzy przybyłych z obcych ziem na pastwiska’ wskazuje na to, że znaczenie ‘chata pasterska’ mogło się wykształcić już na gruncie języka rumuńskiego, a właściwie, że to na gruncie języka rumuńskiego doszło do zawężenia znaczenia węgierskiego. Jednak na podstawie tych danych nie możemy rozstrzygnąć, czy do południowych gwar polskich wyraz został przejęty z rumuńskiego czy ze słowackiego. Zważywszy, że tzw. osadnictwo wołoskie było etnicznie i językowo zróżnicowane, możemy przyjąć oba scenariusze.¹¹² Wykluczyć natomiast należy bezpośrednie przejście z węgierskiego. Tyczy to się zarówno postaci słowackich, choć dane przytaczane przez Halász (1888: 497), a więc słc. *salaš* ~ *sálaš* ‘samotne, odległe gospodarstwo; kwatery’ pokazują, że istniał pewien – zapewne lokalny – bezpośredni wpływ węgierski na język słowacki. Wytworzenie się znaczeń związanych z pasterstwem na gruncie języka słowackiego i następnie zapożyczenie tego wyrazu dalej do rumuńskiego wydaje się wobec faktów kulturowych mało prawdopodobne.

111 Wspomniane w tym miejscu dwie publikacje powołują się przy tym wyrazie między innymi na artykuł Kniezsy (1934b). Fakt ten dziwi, ponieważ autor ten starał się dowieść, że pol. dial. *szalas* jest właśnie węgierskiego pochodzenia (Kniezsa 1934b: 50).

112 Za pośrednictwem pasterstwa wołoskiego przemawiają zresztą także fakty historyczne, bowiem opisując proces osiedlania się pasterzy wołoskich mówimy początkowo o okresie tzw. osadnictwa szałasowego; szałas, będący schronieniem pierwotnie tylko na pobyt zimowy, stawał się stopniowo ośrodkiem życia gospodarczego i rodzinnego. Tę ważną rolę szałasów potwierdzają nazwy osad wołoskich *Polski Szalas* (istniejącej już w 1585 r.) i *Słowacki Szalas* (XVI w.). Świadczą one tak o obecności polskiego elementu pasterskiego na tych terenach, jak i o istnieniu wyrazu *sałas* w wołoskiej terminologii pasterskiej, zob. Semkowicz (1931a: 10, 1936: 2).

Polska postać *szalas* jest zapewne wynikiem odmazurzenia postaci gwarowych typu *sałas(z)* (Kniezsa 1936: 116, Wołosz I 303). Taka interpretacja jest tym bardziej możliwa, że wyraz ten został zapożyczony początkowo do polskich gwar południowych. Pierwsze poświadczenia typu *szalasz ~ sałas* (1471) potwierdzają fakt, że w polszczyźnie pierwotnie powstała postać *szalasz* z późniejszą dysymilacją do *szalas*, zob. SłStp VIII 533.

siogor (ZG) ‘z negatywnym nacechowaniem emocjonalnym: człowiek złośliwy’ (Kąś 2003: 775). W zarysie wspomnieliśmy o omawianym wyrazie także w Németh (2005b: 338).

Nie znaleźliśmy wyrazu w cytowanych przez nas słownikach słowackich.

Etymonem wyrazu jest zapewne węg. *sógor* (1450) ‘szwagier’, dla którego mamy poświadczone (między innymi) także znaczenie (1662/1853) ‘przyjaciół, koleżka’ (zob. TESz III 567, EWU 1342), a więc już na gruncie języka węgierskiego zyskał nasz wyraz ekspresywne znaczenie, które zostało później nieco zmienione w gwarze orawskiej, dokąd został przejęty bezpośrednio z węgierskiego.¹¹³

Węg. *sógor* jest, podobnie jak i pol. *szwagier*, slc. *švavor* czy wschslc. *švoger* (SV II 1030), pochodzenia niemieckiego, przejęte prawdopodobnie z baw.-austr. *schwogher* ‘szwagier’ (TESz ibid., EWU ibid.). Co do odpadnięcia -v- w celu uproszczenia zbitki spółgłoskowej por. np. pldsl. **svěť* ‘święty’ > węg. *szent* id. (zob. np. MNyT 135, Kiss/Pusztai 2003: 310). Przejęcie wyrazu niemieckiego bezpośrednio do gwary orawskiej jest niemożliwe w świetle jęgo fonetyki.

siuhaj (LW, O, Pk, Pw, ZG; Gł, Pł, Z) ‘przystojny, dorodny chłopak; młodzieniec’ (Kąś 2003: 776). Kąś notuje także *siuhajek* (N) ~ *siuhajicek* (J, Pk; W) ‘z nacechowaniem emocjonalnym *siuhaj*’. W polskich źródłach dialektologicznych znajdziemy dodatkowo: ciesz. *szuhaj* ‘pachołek, junak, przystojny parobek; młody człowiek, młodzieniec, kawaler’ (Malinowski 1893: 25, Her I 182), podh. *siuhaj* ~ *suhaj* ‘parobek; zwinny chłopak, młody człowiek, młodzieniec, kawaler’ (Malinowski 1893 ibid., Dembowski 1894: 414, Her I ibid., Hodorowicz 2005: 234), sąd. *suhaj* ~ *szuhaj* ~ *szuhaj* 1. ‘młody człowiek, młodzieniec, kawaler’; 2. ‘dawny strażnik; lokaj u pana’ (Her I ibid.), spis. *siuhaj* ~ *szuhaj* ‘młody człowiek, młodzieniec, kawaler’ (Her I ibid., Sokołowska 2003: 121), żyw. *siuhaj* ~ *siuhajicek* ‘parobek’ (Nowak 2000: 179). Małecki (1938: 57) zalicza wyraz *siuhaj* (bez lokalizacji) do najczęstszych zapożyczeń węgierskich. Ograniczając się do najważniejszych informacji dotyczących etymologii orawskiej postaci wspomnieliśmy o niej już w Németh (2005b: 338). Por. Fitak (1997: 49).

W języku słowackim wyraz jest używany w podobnym znaczeniu, por. slc. *šuhaj* (1702) ~ *šuhajec* (1730) ‘młody mężczyzna, zwykle wolny, wyrosnięty, młodzieniec’, ale znajdziemy także dalsze postaci nacechowane emocjonalnie: *šuhajicek* ~ *šuhajiček* ~

113 Király (1965: 103) notuje wschslc. *šougor*, jednak mając na uwadze, że Király swój materiał gwarowy zbierał tylko w miejscowości Malčice nieopodal węgierskiej granicy, tej postaci nie można uznać za pośredniczącą. Dyftong -ou- zresztą świadczyć może o przejściu wyrazu w wyniku lokalnych kontaktów ludności – odzwierciedla on bowiem węgierską gwarową, dyftongizowaną wymowę ó (zob. Gregor 1993: 9).

šuhajičko ~ *šuhajík* ~ *šuhajko* (SSJ IV 469, HSSJ V 686), wschłc. *šuhaj* ~ *šuhaječek* ~ *šuhajik* 'parobek' (SV II 1026–1027).

Słowacka postać *šuhaj* jest przejęciem węgierskiego *suhanc* (1681) 'młodzieniec' z substytucją morfemów *-(V)nc > -aj* na wzór semantycznie mu podobnych słowackich określeń, takich jak: słc. *chumaj* 'dureń', *mamaj* 'głupiec; gamoń', *pobehaj* 'lekkoduch' itp. Takie tłumaczenie przyjmuje Machek (1968: 629), a za nim Her II 165–166 i Wołosz (I 307). Taka substytucja końcówek jest zdaniem Sulána (1963b: 259, 1963c: 10) – według nas słusznie – sygnałem przejścia wyrazu w otoczeniu dwujęzycznym.

TESz III 612, EWU 1365 i Zaicz (2006: 756) tłumaczą pochodzenie węg. *suhanc* dwojako: (1) jako derywat na *-(V)nc* od dźwiękonaśladowczego rdzenia będącego tematem czasowników takich, jak: *suhan* 'mknąć', *suhog* 'szeleszczeć', por. także *suhint* 'zaciąć batem; śmignąć; świsnąć', *suharc* 'draż, pała' itp., bądź też (2) jako wyraz utworzony drogą derywacji wstecznej od *suhancár* (1491: <Swaynczar>) 'żołnierz gwardii przybocznej; Szwajcar' < niem., baw.-austr. *schwei(n)zer* 'najemnik szwajcarski; lejbgwardzista; Szwajcar' (zob. także Szily 1912: 364) wzorem takich par wyrazowych jak *kulcs* 'klucz' : *kulcsár* 'klucznik', czy *kád* 'wanna, kadź' : *kádár* 'bednarz'.

Osobiście jesteśmy zdania, że wyprowadzenie węg. *suhanc* od pnia czasownikowego jest bardziej prawdopodobne; dla podobnych derywatów na *-(V)nc* por. np. *ribanc* (1767) 'ulicznica' < daw. węg. *ribál* 'szarpać, trząść, drzeć' (EWU 1266) itp. Możemy więc wyobrazić sobie rozwój semantyczny: 'mknąć' → 'mknący młodzieniec' → 'wyrośnięty młodzieniec'. Tłumaczenie węg. *suhanc* derywacją wsteczną jest mało przekonujące, bowiem przykłady podane dla poparcia takiej tezy są wynikiem derywacji na *-ár*, a więc powstały one za pomocą sufiksu tworzącego nazwy zawodów (por. np. wyżej omówione oraw. *bojtar*), gdzie użytkownicy języka wyraźnie czuli związek między derywatem a podstawą słowotwórczą, czego nie można powiedzieć o *suhancár* : *suhanc*.

somar (ogoraw.) ~ **sumar** (J, LW, O, Pk, Pw, ZD, ZG; Pł, Rb, Z) 1. 'osioł – zwierzę'; 2. 'ironicznie o człowieku, któremu przypisuje się brak wiedzy i umiejętności, głupotę; głupiec, dureń' (Kaś 2003: 804, 843). W polskich gwarach podkarpackich znane są także: ciesz. *sumar* 1. 'osioł; zwierzę juczne; leniwy koń'; 2. 'przezwisko (osioł, głupiec)' (Her I 164), podh. *samar* ~ *sumar* 'osioł, zwierzę juczne'; 2. 'pogardliwe przezwisko' (Kosiński 1884: 304, Wrześniowski 1885: 22, Malinowski 1893: 14, Dembowski 1894: 423, Hodorowicz 2005: 250), sąd. *somar* 'przezwisko' (Her I *ibid.*), spis. *somar* ~ *sumar* 1. 'osioł'; 2. 'przezwisko' (Fitak 2004a: 35, 2004b: 77, Her I *ibid.*). Her I *ibid.* dla Ochotnicy Dolnej notuje także *somar* ~ *sumar* 'natrętny owad'. Znaczenie tej ostatniej formy rozwinęło się zapewne w wyniku kontaminacji z pol. dial. *bugar* 'owad tnący, gryzący zwłaszcza bydło; komar; trzmiel; bąk bydlęcy', notowanym m.in. na Spiszu, Żywiecczyźnie i Podhalu, zob. SGP III 60, gdzie też dalsze znaczenia. Wyraz ten jest zresztą, co ciekawe, również węgierskiego pochodzenia – pochodzi mianowicie z węg. *bogár* 'owad' (por. KarSGP V 262, Fitak 1997: 50).

Omawiany wyraz znajdziemy także i w języku słowackim w postaci *samar* ~ *somár* 1. (1652) ‘osioł’; 2. ‘głupi, prosty człowiek; głupiec’ (SSJ IV 140, HSSJ V 332, SV II 943: wschłsc. *somar*, GN 220: *sumar*). Oprócz tego utworzone zostały na gruncie języka słowackiego takie derywaty, jak: *somarica* 1. ‘oslika’; 2. ‘głupia kobieta’ (SSJ *ibid.*, SV *ibid.*), wschłsc. *somarina* ~ *somarstvo* ‘głupota’ (SV II 943–944) itp.

Etymonem słowackiej postaci, za pośrednictwem której zostały też naszym zdaniem przejęte polskie formy gwarowe, jest węg. *szamár* 1. (1138/1329) ‘osioł’; 2. (1381) ‘głupi, głupiec’, pochodzące prawdopodobnie z wł. *somaro* ‘osioł’ (<< łac. *sagmārius*, Glat VII 268), a właściwie z północnych dialektalnych form typu *somār* ~ *sumár*, zob. TESz III 668 oraz EWU 1390 (długie *á* w drugiej sylabie formy węgierskiej jest przypuszczalnie wynikiem akcentu padającego na tę głoskę w postaciach włoskich, zob. Kiss/Pusztai 2003: 135). Ostatecznym źródłem wyrazu jest stgr. *σάγμα* ‘ciężar (noszony przez zwierzęta juczne)’ (TGL VII 16, DELI V 1225), a właściwie jego derywowana postać *σαγμαῖρι(ov)* ‘siodło juczne (konia lub osła)’ (TGL 1848–54: 17). Od tego wyrazu, *nota bene*, a właściwie od jego nowogreckiego kontynuantu *σα(γ)μαῖρι* id. pochodzi poprzez osm. (1790) *semer*¹¹⁴ ‘juk, juki’ (Stachowski S. 2002: 246) także pol. *semer* (1874) ‘siodło lub juczny łęk’ (Stachowski S. 2005: 236).

Gr. *σα(γ)μαῖρι* jest zresztą również źródłem strus. *samar* ‘wór, siodło’ (zob. ĘSRJa III 552, s.v. *samára*) i pol. *samary* (1649) ‘juk, juki’ (Stachowski S. 1995: 168). A więc, gdy Wołosz (I 301) przytacza obok pol. dial. *somar* ~ *sumar* ‘osioł’ także postać *samar* ‘juk, wór’ (czyni to cytując postać za Brücknerem 1927: 480), to wówczas popełnia błąd stawiając znak równości między tymi dwoma, pochodzącymi co prawda ostatecznie – ale właśnie tylko ostatecznie – z jednego źródła, lecz w polszczyźnie już całkowicie różnymi wyrazami. W podobny sposób doszło w pracach Balogh/Bañcerowski/Posgay (2000: 31–32) i Her II 155, 193 do przemieszania tych dwóch form. Wreszcie Brückner (1927: 526) również przytacza pol. *sumar*, jednak lakoniczność hasła, a także osobliwe formułowanie myśli nie pozwala nam w pełni zrozumieć intencji autora.

Malinowski (1893: 14) i Małecki (1938: 57) wyprowadzają polskie postaci gwarowe z rumuńskiego, nie podając jednak żadnego komentarza etymologicznego. Nie udało nam się znaleźć w języku rumuńskim postaci, którą można by było tłumaczyć polskie formy; odnaleźliśmy tylko rum. *samár* ‘juk; duże siodło na ładunki’ (DELR 825, DLR IV 8–9).

SV II 943 podaje skrótowo, że słowacka postać została zapożyczona do węgierskiego, lecz w świetle chronologii (węgierska postać poświadczona przeszło pięć wieków wcześniej) i geografii językowej wydaje się to wręcz niemożliwe. Ponadto, najbardziej rozpowszechniona postać ślc. *somár* dałaby wówczas zapewne węg. **szomár*. W świetle powyższego sądzimy więc, że postaci orawskie mogły zostać przejęte bezpośrednio z języka węgierskiego bądź za pośrednictwem słowackim.

114 Z regularną zmianą wokalizmu (gr. *a-a-i* >) osm. *a-e-i* > *e-e-i* > *e-e-0*, gdzie temat *semer* został wtórnie wyderwowany poprzez zinterpretowanie *-i* jako sufiksu posesywnego 3 os. sg.

O węgierskim pochodzeniu postaci słowackich czy polskich pisali między innymi: Wrześniowski (1885 *ibid.*), Halász (1888: 498), Reychman (1951: 209), Machek (1957: 465, 1968: 293), Wołosz (I 300–301) czy – w zarysie – Németh (2005b: 338–339).

Wokalizm *-u-* pierwszej sylaby postaci oraw. *sumar* jest wynikiem szeroko rozpowszechnionej tendencji podwyższania *-o-* > *-u-* przed spółgłoskami nosowymi (zob. Karaś 1965: 174–175).

sumar zob. **somar**

taniárek (Ch, J, Pk; Hd, M, N, Rb, Sh) ~ **tanirz** (SG) ~ **taniyrek** (Gł) ~ **taniyrz** (Pł) ‘talerz, dawniej też blaszany’ (Kąs 2003: 886–887). Wyraz znajdziemy także na Spiszu w postaci *taniyrek* ‘talerzyk’ (Fitak 2004a: 38) ~ *taniorek* ‘talerz’ (Pawłowski 1956: 26, Sokółowska 2003: 121). Tę ostatnią postać przytacza także Wołosz (I 311), odnotowując jej istnienie tylko na Spiszu.

SSJ IV 492 przytacza dla języka słowackiego *tanier* (1613) ‘okrągłe, lekko wgłębione naczynie służące do podawania w nim pokarmu’ (datacja wg. Hauptová 1959: 526). Oprócz tego SV II 1035 podaje wschłc. *tanir* ‘talerz’ i *tanireček* ~ *tanirek* ~ *tanirik* ‘talerzyk’. Te postaci mogły pośredniczyć między gwarami polskimi a węgierskim.

Według TESz III 842, EWU 1479–1480 i Zaicz (2006: 825) węgierski wyraz *tányér* (1395) ‘talerz’ pochodzi z północnowłoskich form dialektalnych wł. daw. *tagliere* ‘deska do krojenia’. Postacią przekazującą winna była być według autorów hasel jakaś forma **tal'er*, która później w języku węgierskim rozwinęła się poprzez zmianę *-l' -> -ń-*. Jednak przykłady przytoczone na poparcie takiej zmiany są mało reprezentatywne; dotyczą one przede wszystkim innej pozycji, bo wygłosu – oprócz jednej postaci gwarowej *lasponya* ‘niesplik’, która jest postacią gwarową węg. lit. *naspolya*. Zresztą postać *lasponya* można także tłumaczyć metatezą *l* i *n* na odległość z zachowaniem palatalności spółgłoski sylaby końcowej. Poza tym poświadczenia wyrazu nie pokazują palatalnego *l'* lub *ly*, które by w wyniku wspomnianej zmiany mogło dać późniejsze *-ny-* (zob. Kniezsa 1955: 959–960, TESz *ibid.*, EWU *ibid.*).¹¹⁵

Niedawno Ritter (1999 *ibid.*) zaproponował kolejne rozwiązanie, a mianowicie próbę tłumaczenia formy węgierskiej postacią niem. dial. **talner* rekonstruowaną na podstawie innych, nadreńskich postaci dialektalnych niem. *Teller* ‘talerz’: *taller* (1418) i *telner* (1475), zob. także Stachowski M. (2002: 46). Taka propozycja tłumaczyłaby zapis węgierski z ok. 1405 roku <talner>. Jedyną słabością takiej propozycji jest fakt, że „die deutsche *n*-haltige Form viel später belegbar ist als die ungarische Wort, was auch für die normale deutsche Variante gilt” (Ritter 1999 *ibid.*).¹¹⁶

115 Kniezsa (1955 *ibid.*) wyprowadza wyraz z lit. wł. *tagliere* i pisze o dysymilacji *-l' -> -ń-* (włoskie interwokaliczne *-gl- = [-l' -]*). Przeciwno takiej etymologii przemawia fakt, że – jak pisze Ritter (1999: 308) – „nach 1200 [...] die norditalienische Degeminierung im wesentlichen abgeschlossen war.”

116 Nie możemy także całkowicie odrzucić myśli przytoczonej w hasle TESz *ibid.*, według której pojawienie się *-l-* mogło być także wsparte lub wynikało z kontaminacji z węg. *tál* (?1171, po 1372) ‘mis(k)a, półmisek’; por. postaci *tálnyer* (XV wiek) ~ *tálnyír* (1533), zob. także Kniezsa (1955: 959).

Z naszego punktu widzenia ważnym jest to, że postać z *-ń-* nie mogła powstać na gruncie języka słowackiego, bowiem węgierskie pochodzenie formy słowackiej zdradza dyftongiczna realizacja węg. *-é-* (*taniér*), które się często później monoftongizuje do *-i-* (zob. Gregor 1993: 11). O przejęciu słowackich (a nie węgierskich) form do gwary orawskiej (i spiskiej) świadczyć może sposób adaptacji wokalizmu drugiej sylaby: *-iy-* < *-ie-* (zmiana *-y-* > *-e-* przed *r*, *rz* częsta, por. Karaś 1965: 173, por. *golyr*) < śl. *-ie-* i *-i-* < śl. *-i-*.

Umyślnie nie wspomnieliśmy dotąd o postaci *talárek* (Ch, H, J, LW, O, Pk, Ps, Pw, ZG; Rb) ‘talerz, dawniej też blaszany’ (Kaś 2003: 884–885), która jest najbardziej rozpowszechnioną formą omawianego wyrazu w gwarze orawskiej. Postać *ta*, z *-l-*, jest zapewne wynikiem kontaminacji *taniyrek* z ogp. *talerz*, *nota bene* etymologicznie z nim tożsamym, lecz zapożyczonym innymi drogami (przez niemiecki, zob. Kluge 1960: 776–777, Boryś 2005: 626). Za taką kontaminacją przemawia fakt, że postaci z *-l-* są używane po polskiej stronie Orawy (z wyjątkiem postaci z Rabczyc tuż za polską granicą), podczas gdy te z *-n-* znane są w przeważającej mierze miejscowościom po słowackiej i tylko w trzech miejscowościach po polskiej stronie (Chyżne, Jabłonka i Piekielnik).

tanirz zob. **taniárek**

taniyrek zob. **taniárek**

taniyrz zob. **taniárek**

tiawa zob. **ciawa**

ziwań (J) ‘z pogardą lub złośliwie o człowieku leniwym do pracy, ale skorym do jedzenia’ (Kaś 2003: 1068). Etymologia omawianego wyrazu została w zarysie omówiona w Németh 2005b: 339.

Językowi słowackiemu znane są postaci *živáň* 1. ‘łobuz, psotnik’; 2. dial. ‘zbójnik’ (SSJ VI 809). Oprócz tego w SV II 1373 znajdziemy wschśl. *živán* ‘pejor. złośliwiec, podstępny człowiek, łobuz’, a także utworzone od tego derywaty *živáňče* ‘spryciarz, łobuz’, *živánisko* ‘wredny złośliwiec, łobuz’, *živán-baba* ‘podstępna kobieta’ i *živáňstvo* ‘przebiegłość, spryt, urwisostwo’.

O węgierskim pochodzeniu śl. *živáň* pisał już wcześniej Halász (1888: 500), podając dla słowackiej postaci znaczenia ‘rozbójnik, kłusownik; biedak, włóczęga’. Basara (2002: 208) podaje dla wschśl. *živán* znaczenie ‘złodziej’ (zob. niżej podane znaczenia węg. *zsvány*), tłumacząc słowacką postać dialektalną również jako zapożyczenie węgierskie. Tę postać słowacką – a właściwie śrdśl. *živáň* – można uznać za pośredniczącą między gwarą orawską a językiem węgierskim.

SzófSz 347 i TESz III 1222 podają dwa możliwe tłumaczenia węg. *zsvány* 1. (1569) ‘podły, nikczemny’; 2. (1775) ‘złodziej’; 3. (1780) ‘człowiek przebiegły, podstępny’; 4. (1881) ‘filuterny, figlarny’. Pierwsze polega na wyprowadzeniu go z węg. *silány* ~ dial. *sivány* ‘marny; nikczemny’ poprzez późniejszy rozwój do ‘osoba niczego nie warta, nikczemna’ → ‘złodziej, rabuś’. Taka etymologia budzi jednak wątpliwości przede wszystkim natury fonetycznej: dlaczego miałyby w nagłosie zajść zmia-

na š- > ž-? Słabością takiego schematu jest także rzadkie występowanie postaci dial. *sivány* z śródgłosowym -v-. EWU 1678 i Zaicz (2006: 939) powtarzają już tylko drugie wytłumaczenie, za którym i my się opowiadamy, według którego węg. *zsvány* należy interpretować jako zapożyczenie z osm. جوان *živan* ‘przystojny młodzieniec’ (de Meynard I 541, Kakuk 1973: 95), pochodzącego ostatecznie z perskiego, por. klas. pers. (rzad.) جوان *živvān* ‘a youth’ (Steingass 1892: 379, Räsänen 1969: 125). Taką etymologię potwierdza również data poświadczenia wyrazu w źródłach węgierskich, bowiem wiek XVI to okres silnego wpływu osmańskiego na język i kulturę węgierską. Poza tym wiemy, że jeszcze w XVI wieku zapożyczenia osmańskie z nagłosowym ž- były adaptowane jako węg. ž- (por. węg. *zseb* (1549) ‘kieszeń’ < osm. جب *žeb* id., de Meynard I 522, Kakuk 1973: 89), ponieważ dopiero od drugiej połowy XVI wieku wykształca się w średniowęgierskim systemie spółgłoskowym fonem ž (zob. np. Kiss/Pusztai 2003: 597), por. już węg. daw. (1604) *findzsa* ‘filiżanka’ < osm. فنجان *finžan* id. (de Meynard II 430, Kakuk 1973: 155–156, EWU 391). Wątpliwości semantyczne dotyczące takiego przejścia przytaczane przez EWU ibid. i Zaicz (2006 ibid.) są naszym zdaniem chybione, ponieważ tego typu zmiany semantyczne przy zapożyczaniu wyrazów obcych nacechowanych emocjonowanie są nierzadkie, por. chociażby wspomniane niżej przez nas niem. *Hundsfutt* ‘nikczemnik, tchórz’ > węg. *huncut* ‘huncwot, figlarz’, zob. *huncut*. Zmiana pejoratywizująca była tym bardziej możliwa, że stosunki węgiersko-osmańskie nie zawsze należały do przyjaznych.

3. PRZYPADKI DYSKUSYJNE

duchan (LW) ‘tytoń’ (Kaś 2003: 157). W południowych gwarach polskich znaleźliśmy także podh. *duchan* ‘tytoń (u dawniejszych przemytników)’ (Wrześniowski 1885: 6) oraz spis. *duhan* ‘tytoń’ (Fitak 2004a: 15). Warto w tym miejscu wspomnieć o notowanym przez Her I 59, II 101 spis. *duchandziak* ‘woreczek na tytoń’ (por. KarSGP I 386).

W języku słowackim formą notowaną przez SSJ I 283 jest *dohán* ‘tytoń’. Jednak w gwarach znajdziemy także *doháň* ~ *duhan* ~ *duhaň* id. (SSN I 333) ~ wschśl. *dohan* (Király 1964: 229, SV I 206). Wyraz poświadczono w tym języku pierwszy raz w postaci *dúhan* (XVII w.) id. (HSSJ I 275). W użyciu było także śl. *dohánžackov* (1742) ‘woreczek na tytoń’ [< węg. *dohányzacskó* id.] (HSSJ ibid.).

Największą wątpliwość w nakreśleniu etymologii wyrazu budzi alternacja o ~ u w pierwszej sylabie. Machek (1957: 91, 1968: 122) tłumaczy to dwukrotnym przejściem: raz bezpośrednio z osm. دخان *duhan* ‘dym; tytoń’ (de Meynard I 732) (stąd -u-) i drugi raz już z węg. *dohány* (1647) ‘tytoń’ z -o- (por. także Gregor 1993: 4). Gdyby tak rzeczywiście było, wówczas pol. dial. *duchan* również można by było uznać za refleks jakiejś formy tureckiej, poprzez np. pośrednictwo ukraińskie czy też słowackie. Jednak uważamy, że taki obraz wymaga drobnej korekty.

Przede wszystkim powody, dla których Kniezsa (1955: 628) odrzuca możliwość serbsko-chorwackiego pośrednictwa przy przekazywaniu wyrazu tureckiego do węgierskiego (w języku węgierskim wyraz jest również turcyzmem, por. Kakuk 1973: 133, 1996: 302–304) należy też odnieść do realiów słowackich: otóż Kniezsa, naszym zdaniem słusznie, zaznacza, że palenie tytoniu było początkowo przywilejem wyższych warstw społecznych, które mogły przejąć jego nazwę także bezpośrednio od Turków (np. dostojników tureckich). Natomiast takie kontakty ludności słowackiej z Turkami były już mniej prawdopodobne, tym bardziej, że warstwa szlachecka na Słowacji była wówczas w przeważającej mierze węgierska, tak też na tereny słowackie wyraz mógł być przeniesiony przez szlachtę węgierską. Wreszcie, co się tyczy samogłoski pierwszej sylaby, to również w języku węgierskim możemy znaleźć postaci dialektalne lub starsze z -u- (zob. TESz I 653–654, EWU 270: *duhán*). Przepuszczalnie wahanie u ~ o w postaciach węgierskich odzwierciedla taką właśnie alternację zachodzącą w języku osmańskim (Kakuk 1973: 448–449), zob. *korbac*, gdzie zachodzi podobna sytuacja. A więc sł. *duhan* ~ *dúhan* ~ *duhaň* mogą być też odzwierciedleniem węg. daw. *duhán* ~ **duhány*. Takiego zdania jest również Reychman (1951: 209).

Zmiana -n > -ń jest węgierska, zgodna z tendencją palatalizacji (stwęg. i) śrwęg. -n (zob. np. Kiss/Pusztai 2003: 598–599).

Za pośrednictwem węgierskim przemawia pośrednio fakt, że w języku słowackim istnieje także kilka innych wyrazów związanych z wyrobami tytoniowymi, których pochodzenie węgierskie jest pewne, np.: sł. *bašák* ‘tytoń’ < węg. *basadohány* ‘drobno krajany tytoń turecki’ (zapożyczone także do podh. *basiak* ‘tytoń węgierski’ – Malinowski 1893: 20), sł. *pipa* ‘fajka’ < węg. *pipa* id., sł. *pipasára* ‘fifka, cybuch’ < węg. *pipaszár* ‘cybuch fajki’ (por. wspomniane już wcześniej *piposar*), wspomniane już wyżej sł. *dohánžačkov* ‘woreczek na tytoń’ itp. (zob. Hauptová 1959: 528). Poza tym o węgierskiej proveniencji może świadczyć także długie *ú* pierwszej sylaby najstarszej postaci słowackiej. Zdaje się ono być odzwierciedleniem węgierskiego akcentu inicjalnego i wynikiem chęci zachowania podobnego czasu artykulacji wyrazu.

Przeciwko pośrednictwu węgierskiemu z kolei przemawia krótkie -a- drugiej sylaby w postaciach słowackich z *du-*; przy zapożyczeniu węg. *duhán* spodziewalibyśmy się raczej sł. **duhán*.

Postaci orawska, podhalańska i spiska są zapewne refleksem słowackiej.

Warto zaznaczyć, że wyraz osmański pochodzi z ar. دخان *duḥān* ~ *duḥḥān* ‘fumée, brouillard; tabac à fumes’ (Zenker II 424).

fujac (J, LW, O, Pk, ZD, ZG) ‘o śniegu: padać gęsto z silnym wiatrem; dać’ (Kąś 2003: 190). Wyraz jest notowany również dla innych południowych gwar polskich: ciesz. *fujac* ‘wiać; rozpraszać, trwonić’ (Bystroń 1893: 283), *zafujac* ‘zasypać śniegiem’ (Malinowski 1893: 31, 71), żyw. *fujac* ‘sypać śniegiem, wiać’ (Nowak 2000: 76). Por. także KarSGP II 33.

Dla gwar języka słowackiego znane są czasowniki *fujacit'* 'sypać (o śniegu)', *fujdat'* 'wiać, dąć (o wietrze)', *fujdovať* 'czyścić zboże na ręcznej wialni' (SSN I 465).

SEJP I 240 i Brückner (1927: 129) podają, że czasownik gwarowy *fujac* pochodzi od dźwiękonaśladowczego *fu!* i dla porównania zestawione zostały w hasłach również czasowniki *fuczeć* i *fukać* (SEJP ibid., Brückner 1927 ibid.).¹¹⁷ Uważamy natomiast, że, podczas gdy od podstawy dźwiękonaśladowczej *fu* w języku polskim dwa ostatnie wymienione czasowniki mogły powstać w sposób regularny¹¹⁸, to postać *fujac* (z *-j-*) od takiej podstawy słowotwórczej jest mniej prawdopodobna, choć możliwa. Morfologicznie bardziej przejrzystym byłoby przyjęcie dla wytłumaczenia polskich dialektalnych form zapożyczenia słowackiej postaci pochodzącej od węg. czasownika *fúj* 'wiać, dąć'. Etymologię polską osłabia także rozłożenie geograficzne wyrazu: znany jest na całym węgierskim i słowackim obszarze językowym, podczas gdy w języku polskim jego użycie jest ograniczone tylko do gwar górskich Małopolski.

Pochodzenie ugrofińskie czasownika węgierskiego wydaje się być pewnym (zob. TESz, UEW I 411: s.v. *puβ3-*, Ewu 426); nie jest więc on zapożyczeniem z któregoś z języków słowiańskich (chociażby ze słowackiego). Taką drogę zapożyczeń, a więc z węgierskiego poprzez słowacki do gwar polskich, potwierdzić mogą postaci śl. *fujas* ~ *fuvas* 'zaspas śnieżna' (SSN I 465), które są oczywistymi dla hungarysty zapożyczeniami węgierskich rzeczowników odczasownikowych *fújás* ~ *fúvás* 'dęcie, wianie', przy czym druga z wymienionych postaci wymaga nieco bardziej szczegółowego komentarza. Otóż węgierski czasownik *fúj* należy do grupy czasowników, których temat do początku okresu starowęgierskiego kończył się na dwuwargowe *-β*. Na przełomie okresu prawęgierskiego i starowęgierskiego (zgodnie z ogólną tendencją wokalizowania się wygłosowego *-β*) postać *fuβ* > *fū*. Natomiast krótko po tej zmianie, w przypadku, gdy do tej postaci dochodził sufix z nagłosem samogłoskowym (między innymi w formach osobowych), pojawiało się – dla uniknięcia hiatu – epentetyczne *-j-* lub też ponownie *-v-* (tzw. *visszatöltődő v*) – również w tym miejscu już epentetyczne.¹¹⁹ Śródgłosowe *-v-* w słowackiej postaci potwierdza więc kierunek zapożyczeń wyrazu będącego derywatem od węg. *fúj* i semantycznie związanego z omawianymi czasownikami słowackimi i orawskim. Dziś w języku węgierskim postaci z *-j-* wypierają przez dłuższy czas z nimi współistniejące postaci z *-v-*.

Postaci oraw. *dofujac* ~ *zafujac* 'nawiać bardzo dużo śniegu' (Kąs 2003: 126, 1019) są już wynikiem słowotwórstwa orawskiego.

117 Znajdziemy także oraw. *fuceć* 'o powietrzu: wydostawać się z czegoś silnym strumieniem, wydając przy tym odgłos przypominający świst' (Kąs 2003: 189), *fukać* 'powodować powstanie silnego strumienia powietrza, zwykle zmieszanego z jakąś substancją' (Kąs 2003: 190).

118 Przyrostek *-k-* jest częsty w tego rodzaju czasownikach (zob. np. Boryś 2005: 151). Czasowniki *mruć*, *miauczeć* itp. pokazują możliwość utworzenia *per analogiam* czasownika *fuczeć*.

119 Zob. np. Kiss/Pusztai (2003: 334, 354). Pojawienie się ponownie *-v-* w miejsce wcześniejszego *-β* mogło być wzmocnione pozostałym *-v-* (< *-β-*) tam, gdzie nie stało ono w czasie wokalizacji *-β* w wygłosie wyrazu.

huncut (ogoraw.) ~ **huńcut** (LW) ‘z negatywnym nacechowaniem emocjonalnym: młody lub dorosły człowiek źle postępujący, robiący coś komuś na złość; łobuz, huncwot, drań’ (Kąś 2003: 243–244). W tych postaciach notuje wyraz także Fitak (1997: 24, 49) (s.v. *sinter*), w znaczeniach ‘drań, nicpoń, huncwot; hycel’. Oprócz postaci orawskich zanotowano także spis. *huńcut* ‘figlarz, gałgan, psotnik’ (Fitak 2004a: 20).

W niektórych gwarach południowych polszczyzny znajdziemy etymologicznie tożsamą postać *huncfut*: ciesz. *huncfut* (Cinciała 1885: 201, bez podanego znaczenia¹²⁰), podh. *hucfut* ~ *huncfut* ~ *huncwot* (Kosiński 1884: 241, bez podanego znaczenia, Hodorowicz 2005: 78: ‘wisus, urwis, nicpoń, gałgan’). Zob. jeszcze Doroszewski (1961: 125–126): *huncwot* ‘łobuz, nicpoń, szelma (z czasem z odcieniem poufale-żartobliwym)’. Obok wymienionego znaczenia możemy się spotkać także z mazowieckim *huncfaty* ‘obuwie znane pospolicie trepkami’ (Lubicz 1893: 275) czy z lubelskim *huncfot* ‘gwoździak ze świecącym łebkiem z tyłu buta, dla łatwiejszego zdejmowania’ (KarSGP II 197); podobne znaczenie przytacza słownik Lindego: *huncfoty* ‘u butów, skórki w tyle na pięcie, na podparcie ostrogi’ (Linde II 191). Tę dwoistość znaczeń możemy objaśnić następującą etymologią:

Ostatecznym etymonem omawianego wyrazu jest wniem. *hundsfut* ‘tchórz, nikczemnik’ (TESz II 167, EWU 588; DW X 1934–1935: *Hundsfoft*, daw. *Hundsfoft*, od XVI wieku jako przekleństwo, wyzwisko), będący złożeniem *Hunds* i *Fut* ‘wulg. organy płciowe kobiety lub samicy’.¹²¹ Znaczenie to przeszło przez stopniową depejoratywizację na gruncie języka węgierskiego, co można prześledzić na przykładzie poświadczonych znaczeń: 1. (1642–1660) ‘przew. łobuz, drań’; 2. (1759–1767) ‘podstępny, obłudny człowiek’; 3. (1851) ‘szelmowskie dziecko lub młoda kobieta’; 4. (1885) ‘pojedynek’¹²²; 5. (1914) ‘nieślubne dziecko’ (zob. Barsi 1916: 332–333, TESz *ibid.*, EWU *ibid.*). Taka stopniowa depejoratywizacja dotyczyła także form słowackich, gdzie wyraz dziś oznacza ‘przebiegły człowiek, figlarz, łobuz’ a dialektalnie ‘sznurowana ozdoba na nogawkach męskich spodni ubioru ludowego’ (SSJ I 539, SSN I 640–641: *huncút*, SV I 293).

Pochodzenie (ostatecznie) niemieckie węg. *huncut* ~ dial. *huncfut* ‘huncwot, szelma, figlarz’ nie budzi wątpliwości. Choć dziś tylko w postaciach dialektalnych znajdziemy *-f* lub *-v-* w śródgłosie (ÚMTsz III 1025–1026: *huncfik*, *huncfut*, *huncfút*, *huncvut*; Halász 1888: 306: *huncút*¹²³), to rozwój zapisu wyrazu pokazuje, że pierwsze poświad-

120 Z kontekstu wynika, że wyraz został użyty w znaczeniu zbliżonym do znaczenia podanego dla gwary orawskiej: „[...] Niedej-że mi Panie Boże / Za huncfuta iść.”

121 To pejoratywne znaczenie zresztą odzwierciedla także język polski, por. *huncfot* ‘kiep’ (Linde *ibid.*).

122 Znaczenie to według autorów TESz miało powstać w związku z tym, że wśród żołnierzy i arystokracji na Węgrzech użycie tego wyrazu było ubliżające i równoznaczne z prowokacją do pojedynkowania się. Kobilarov-Götze (1972: 205) uważa, że wyraz niemiecki rozpowszechnił się w węgierskim (w świetle owego znaczenia) poprzez język żołnierzy, jednak jest to wątpliwe wobec wcześniejszych, XVII-wiecznych poświadczeń w niezwiązanych ściśle z wojskiem znaczeniach.

123 Samogłoska drugiej sylaby tak węgierskiej, jak i słowackiej postaci (*huncút*) wzdłużyła się prawdopodobnie w wyniku wypadnięcia *-f-*, co potwierdza, że forma *huncfut* była starsza (patrz niżej).

czenia były zawsze z *-f*: 1642/1660: <huntzfut[...]>¹²⁴, 1708/1710: <húndsfoft[...]> a dopiero od 1793: <Hunczut> (EWU *ibid.*). W języku słowackim i w jego gwarach znajdziemy postaci *huncfut* ~ *huncút* ~ *huncvut*, a HSSJ I 457 notuje znaczenie ‘nikczemnik, podlec, łajdak’ dla form poświadczonych po raz pierwszy w XVII wieku. Także i w przypadku języka słowackiego piśmiennictwo pokazuje śródgłosowe *-f* we wcześniejszych postaciach, a od 1779 roku (a więc wcześniej niż w źródłach węgierskich) pojawia się postać bez *-f*: 1662: <hunczffut>, 1779: <huncwut>, <hunczuty> (HSSJ *ibid.*). Postaci słowackie z śródgłosowym *-f* mogą więc być w świetle braku rozstrzygających argumentów chronologicznych, fonetycznych czy semantycznych tak niemieckiego, jak i węgierskiego pochodzenia. Taką myśl dopuszcza tak geografia językowa, jak i fakt częstej znajomości języka niemieckiego i węgierskiego na terenach dzisiejszej Słowacji w omawianym okresie. Do uwzględnienia jednak możliwości węgierskiego pośrednictwa skłania nas wcześniejsze poświadczenie wyrazu w węgierskim i charakterystyczna dla języka węgierskiego tendencja do upraszczania zbitkę spółgłoskowych¹²⁵. Są to jednak argumenty, które przesadą by było traktować jako rozstrzygające. Za węgierskością wyrazu w języku słowackim opowiedział się (Halász 1888: 306).

Za umiejscowieniem zmiany w języku słowackim zaś przemawiałby fakt, że węg. dial. *huncfik*, wobec deminutywnego sł. *-ík* (por. omawiane już wcześniej *gombik*) pokazuje wyraźnie słowackie pochodzenie niektórych węgierskich postaci gwarowych. Jednak argument ten również nie może być rozstrzygający. Forma *huncfik* mogła być przejściem „lokalnym” wyrazu, a więc wynikiem codziennego kontaktu lokalnej ludności, nieświadczącym zupełnie o kierunkach pierwszych zapożyczeń.¹²⁶ Wreszcie wobec małej różnicy czasowej pojawienia się form słowackich i węgierskich nie może nam zbytnio pomóc także datacja poświadczeń.

Uważamy stąd, że kwestii tej nie można, na podstawie przedstawionego materiału, jednoznacznie rozstrzygnąć metodami językoznawczymi.

Reasumując: wyraz został zapożyczony do języka polskiego dwoma drogami: z jednej strony do południowych gwar polskich poprzez język węgierski bądź słowacki z niemieckiego (z śródgłosowym *-nc-*), a z drugiej strony bezpośrednio z niemieckiego do polszczyzny literackiej i gwar polskich w postaci *huncfut* ~ *huncfat* ~ *huncfoft*. Różnorodność znaczeń w języku polskim wynika z polisemii niem. *Hundsfoft*, który oprócz swego pierwotnego obraźliwego zabarwienia znaczył także: ‘krótka lina na statku używana w bloku, kołowrocie’, ‘u intrologatora: zagięcie na dwóch

124 Dla przejrzystości obrazu postaci te cytujemy tu bez sufiksów przypadków.

125 Do takiego uproszczenia prawdopodobnie nie doszło na gruncie języka polskiego (lub jego gwar). Zbitkę taką w języku polskim znajdziemy chociażby w potocznej formie wyrazu *bęcwał* ‘człowiek ciężki, leniwy (szczególnie o dzieciach)’ (Lubicz 1893: 183), co znów, nie jest niezbitym dowodem na „niepolskość” zmiany, ale pokazuje mniejsze prawdopodobieństwo jej zajścia.

126 Wspomniana węgierska postać gwarowa jest w słowniku dialektów węgierskich notowana dla miejscowości Nové Zámky na terenie Słowacji (ÚMTsz III 1025–1026).

końcach grzbietu książek w oprawie pergaminowej' (DW X 1935). Wspólnym semem było tu zapewne 'skrawek liny, materiału służący do łatwiejszego poruszania, trzymania czegoś', skąd też wspomniane znaczenie notowane przez Lindego 'gwoździak ze świecącym łebkiem z tyłu buta, dla łatwiejszego zdejmowania', a następnie nazwa ta została przeniesiona na całe obuwie.

Orawskie dwie postaci, z *-nc-* i *-ńc-*, można tłumaczyć wtórnym utworzeniem postaci z *-ńc-* w świetle częstego zastępowania *-ń-* przez *-n-* przed *c*, np. w oraw. *lancusek, sluncce* itp. (zob. Karaś 1965: 123, 126).

huńcut zob. **huncut**

lawor (ZG) ~ **lawór** (B, Ch, H, J, LW, O, Pk, Pw, ZD, ZG; SG, Z) 'miednica' (Kąś 2003: 372–373).

W południowych gwarach Małopolski znajdziemy także spis. *lawor* id. (Pawłowski 1956: 23, 26, Kiss 1957: 206, Sokołowska 2003: 120) i żyw. *lawor* 'blaszana miednica' (Nowak 2000: 115: s.v. *lavōr*) (por. także KarSGP III 16: 'umywalnia', jednak źródło i lokalizacja podana przez autora słownika są niepewne).

W słowackim znajdziemy *lavór* 'naczynie o kształcie miski, używane do mycia się' (SSJ II 23) ~ wschłc. *lavor* 'miednica' (SV I 390) ~ słc. oraw. *lavor* (GN 178) objaśnione *idem per idem* jako słc. *lavór*.

Wołosz (I 275) podaje, że spis. *lawor* 'miednica' pochodzi z węg. *lavór* (1809) id. (TESZ II 729–730, EWU 877). Choć takiej możliwości nie sposób całkowicie odrzucić, to jednak równie prawdopodobne może być w tej sytuacji pośrednictwo słowackie, o czym zresztą pisze także Pawłowski (1956 *ibid.*). Oprócz tego równie możliwym zdaje się być przejście niem. czy baw.-austr. (1669) *lavoir* ~ *lavor* 'miednica, umywalka' (Kluge 1960: 427) – skąd też wywodzi się postać węgierska (Kobilarov-Götze 1972: 260–261) – do gwar polskich za pośrednictwem słowackim (lub bezpośrednio z niemieckiego). Wreszcie TESZ *ibid.* notuje śląskie niem. *lavor* id., które również można by było uznać za etymon polskich gwarowych form; por. SEJP IV 79 (s.v. *lawaterz*), gdzie Sławski wyprowadza pol. dial. *lawor*, podobnie jak i węg. *lavór*, słc. *lavór* i cz. *lavor* ~ *lavór* id. z niemieckiej postaci dialektalnej.

Nie jesteśmy w stanie w chwili obecnej wskazać na takie kryteria fonetyczne, chronologiczne lub semantyczne, które pozwoliłyby tę kwestię jednoznacznie rozstrzygnąć.

Niemiecki wyraz pochodzi z fr. *lavoir* 'pralnia, miejsce przeznaczone na pranie, mycie', a ostatecznie z łac. *lavatorium* 'miednica' (Kluge *ibid.*, TESZ *ibid.*).

Zmiana oraw. *-o-* > *-ó-* przed *r* jest częsta, zob. Karaś (1965: 99–100).

lawór zob. **lawor**

pant (Pł, W, Z) ~ **panto** (J, O) 'krótka poprzeczka między belkami krokwi, spinająca je w górnej części' (Kąś 2003: 564). Oprócz tego w gwarze orawskiej używane jest także *bont* ~ *bońt* id., przy czym dla *bońt* Kąś (2003: 36) notuje dodatkowo znaczenie 'żelazna obręczka na głowie koła drewnianego, tuż koło szprych, po ich stronach' (por. słc. *bońt* id. (GN 145)). Wyraz jest w postaci *bant* ~ *bańt* ~ *bont* ~ *bońt* notowany dla gwar większej części polskiego obszaru językowego (Basara 1964: 35),

w tym także dla całej Małopolski, w znaczeniach ‘rozpora, belka poprzeczna łącząca krokwie dachu’ (i w znaczeniach od niego pochodnych), zob. KarSGP I 46–47, SGP I 357–361, por. np. podh. *bant* ~ *bont* ~ *bonty* ‘żerdki w budynku wiążące krokwie dachu’ (Dembowski 1891: 302, 1894: 344, SGP I 358, Hodorowicz 2005: 15), spis. *bańt* ‘rozpora, belka poprzeczna łącząca krokwie dachu’ (SGP *ibid.*), żyw. *bant* ‘belka łącząca, krokiew’ (SGP *ibid.*, Nowak 2000: 39) itp. Poza Orawą, co ważne, SGP I 358–359 z nagłosowym *p*- notuje jeszcze *pant* ‘zawias’ dla Czadeckiego (Słowacja).

W języku słowackim znajdziemy *pánt* 1. (1580) ‘metalowy przyrząd, na którym zawieszają się drzwi, okna; zawias’; 2. (1648) ‘żerdź; *techn.* bidło’; 3. ‘tyczka, na której można coś zawiesić’; 4. ‘żerdź w kurniku, na której przesiadują kury; grzędą’ (SSJ III 22, HSSJ III 467, SV II 637: *pant*, SSN II 720).

Przy ustalaniu etymologii wyrazu ważnym jest rozróżnienie form polskich z *p*- i *b*- w nagłosie. Wiemy bowiem, że węg. *pánt* (1470) 1. ‘płytką, taśmą wykonaną z metalu, skóry, drewna itp. służącą do powiązania różnych przedmiotów lub części składowych czegoś’; 2. ‘wiązanina, bandaż’ pochodzi z niem. *Band*, a właściwie z postaci baw.-aust. *pand* ~ *pant* ‘taśma; wiązanie; obręcz; listwa nośna’ (TESz III 85, EWU 1109, gdzie też dalsze znaczenia). Tak więc polskie postaci gwarowe z *b*- są zapewne przejęciem niem. *Band* (por. np. Basara 1964 *ibid.*), podczas gdy formy z *p*- są zapożyczeniem ich słowackich odpowiedników. Przemawia za tym użycie polskich gwarowych form z *p*- tylko na obszarze słowackim (oprócz *panto*¹²⁷).

Choć postaci słowackie mogą być również przejęciem wspomnianego wyrazu bawarsko-austriackiego, to długość samogłoski w sł. *á* wskazuje na prawdopodobne pośrednictwo węgierskie.

Przeciwko węgierskiemu pośrednictwu przemawia jedynie fakt, że słownictwo związane z budownictwem i w ogólności z wszelkim rzemiosłem – o czym już wspominaliśmy we wstępie naszej pracy – rzadko było przejmowane od Węgrów, ale raczej od Niemców czy też osadników saskich, por. np. oraw. *sindel* ‘gont’ (Kąś 2003: 774) < sł. *šindel*’ id. (SSJ IV 409) < niem. *Schindel* id. > węg. *zszindely* id. (Kobilarov-Götze 1972: 475, 558, Siatkowski 1997: 80–81).

panto zob. **pant**

papuc (J, LW, Pk, Pw, ZG; SG) ‘pantofel domowy, dawniej sukienny’ (Kąś 2003: 565–566). Spośród gwar południowej Małopolski znajdziemy także ciesz. *papucie* ‘butki z sukna noszone zimą po domu i koło domu’ (Her I 136), podh. *papuc* ‘pantofel domowy’ (Hodorowicz 2005: 173), sąd. *papucie* id. (Her I *ibid.*), spis. *papucie* 1. id.; 2. ‘pantofle’ (Her I *ibid.*, Fitak 2004a: 30), żyw. *papuc* ‘kapec’ (Nowak 2000: 152).

127 Co do utworzenia postaci obocznej rodzaju nijakiego por. np. pol. dial. *as* ~ *aso* ‘as (w kartach)’ itp. (SGP I 174).

Wyraz w języku słowackim jest używany w postaci *papuča* (1630) ‘miękkie, wygodne (domowe) obuwie wykonane zwykle z pilśni’ (SSJ III 25, HSSJ III 471, SV II 638) ~ *papuč* id. (Hauptová 1960: 181).¹²⁸

Wspomniane postaci pochodzą ostatecznie z pers. پاپوش *pā-pūš* ‘obuwie, but’ (por. Steingass 1892: 228: klas. pers. *pā-pōš* ‘(foot-cover) – a shoe, slipper’.¹²⁹), które zostało przejęte kolejno jako osm. پابوچ ~ پابوش *pabuč* (1430) ‘miękkie obuwie’ (de Meynard I 368–369) i przedostało się także (może poprzez sch. *papuča*, zob. Kniezsa 1955: 705–706, choć Kakuk 1973: 317, 1966: 284–286 mówi o bezpośrednim przejściu) do języka węgierskiego w postaci *papucs* (1559) ‘wygodne, szerokie obuwie, bez sztorca, kaptie’ (TESz III 95, EWU 1113), zob. Eren (1999: 321).

Trudne jest jednak ustalenie drogi zapożyczenia do języka gwary orawskiej. Mogła ona wieść z jednej strony poprzez węgierski i słowacki, z drugiej strony zaś – co uważamy za równie, jeśli nie bardziej prawdopodobne – poprzez polski język literacki do gwar polskich – w obu przypadkach z osmańskiego. Brückner (1927: 395) opowiedział się za pochodzeniem tureckim, nie wspominając o możliwości pośrednictwa węgierskiego, Reychman (1951: 209) mówi o pośrednictwie węgierskim i słowackim, Wołosz (I 290) stawia hasło pod znakiem zapytania, wspominając o możliwościach dwóch dróg zapożyczeń, Stachowski S. (1997: 184) zaś pisze o przejściu polskiego wyrazu z osmańskiego. W słowniku Borysia (2005: 412) znajdziemy, że pol. *papuć* jest turcyzmem „prawdopodobnie za pośrednictwem węg. *papucs*”.

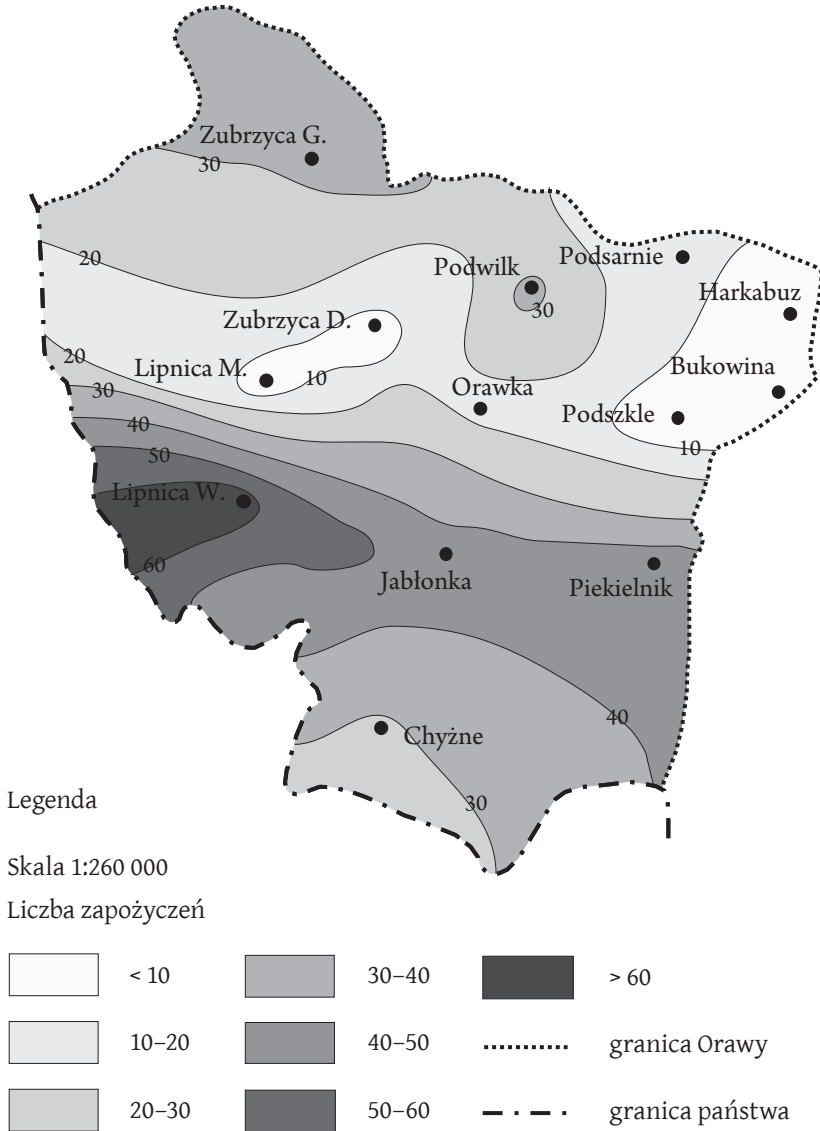
Wobec braku odpowiednich argumentów fonetycznych nie możemy w tym miejscu jednoznacznie rozstrzygnąć tej kwestii. Poniekąd za pośrednictwem węgierskim do gwar polskich przemawia jego wcześniejsze niż w języku polskim (1611 r., zob. Stachowski S. 1997 *ibid.*) poświadczenie w źródłach tak węgierskich, jak i słowackich, jednak ten argument chronologiczny nie może nam służyć jako rozstrzygający, a jedynie jako pomocniczy.

128 Wygłosowe *-a* w *papuča* zostało dołączone do formy *papuč* w celu adaptacji wyrazu do słowackiego systemu deklinacyjnego (zob. Gregor 1993: 20), por. np. słc. *bačkor* ~ *bačkora* ‘zwykle skórzane obuwie’ (zob. *bačkory*).

129 Dla podwyższenia klas. pers. *ō* > (średniowieczne) pers. *ū* w tym wyrazie zob. Bodrogligeti (1971: 47), 180–181. Adaptacja pers. *-š* jako osm. *-č* jest regularna.

MAPY

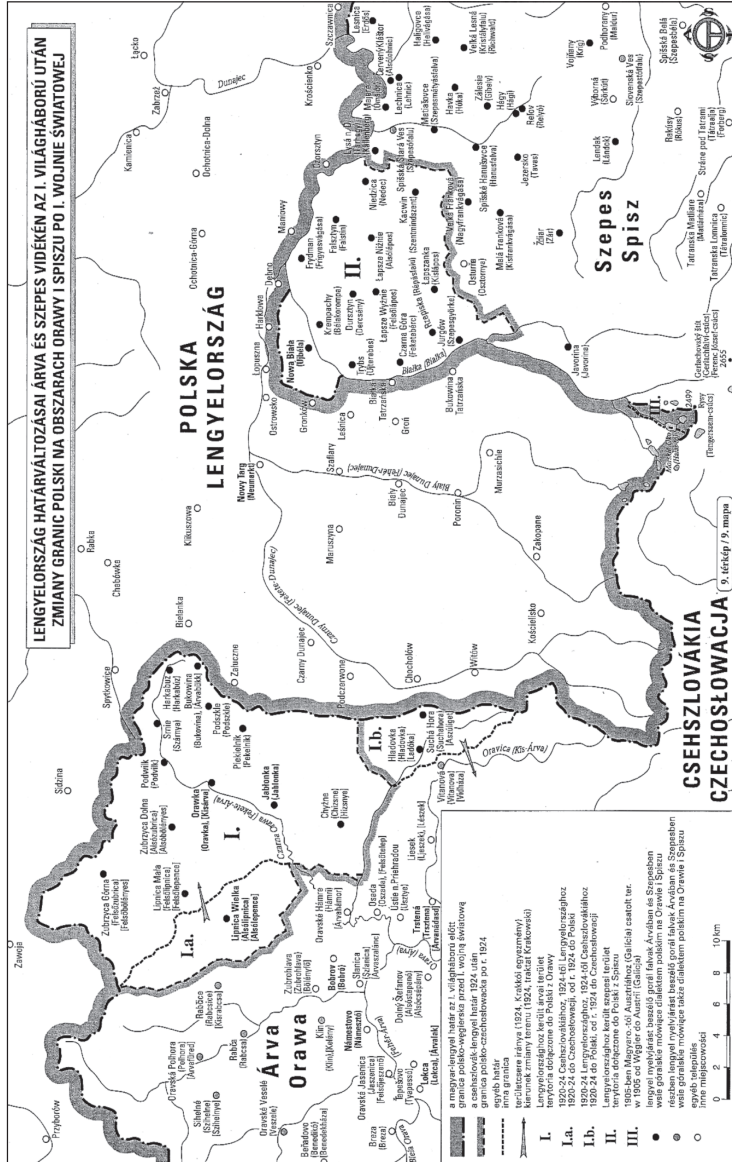
Mapa nr 1.
Rozkład przestrzenny omawianego słownictwa orawskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ze słownika Kąsia (2003)

Mapa nr 2.

Zmiany granic Polski na obszarach Orawy i Spiszu po pierwszej wojnie światowej

Źródło: Sallai 1997: 60 (mapa nr 9.)

BIBLIOGRAFIA

1. SKRÓTY BIBLIOGRAFICZNE

- DELI = Cortelazzo, M. / Zolli, P., 1990–1991, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, t. 5, Bologna.
- DELR = Coteanu, I. / Seche, L. / Seche, M. et al. (red.), 1975, *Dicționarul explicativ al limbii române*, București.
- DERDS-R = Bolocan, Gh. et al. (red.), 1981, *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române (1374-1600)*, București.
- DLR = Rosetti, A. et al. (red.), 1957, *Dicționarul limbii române literare contemporane*, t. 4, București.
- DW = Grimm, J. / Grimm, W., 1854–1954, *Deutsches Wörterbuch*, t. 1–32, Leipzig.
- EWU = Benkő, L. et al. (red.), 1993–1994, *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*, Budapest.
- ÉSRJa = Vasmer, M., 1964–1973, *Étimologičeskij slovar' russkogo jazyka*, t. 1–4, Moskva [prze-druk 2004].
- ÉSSJa = Trubačev, O.N. (red.), 1987, *Étimologičeskij slovar' slavjanskich jazykov*, t. 13, Moskva.
- FGS = Cipo, K. et al. (red.), 1954, *Fjalor i gjuhës shqipe*, Tiranë.
- FNESz = Kiss, L., 1988, *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, t. 1–2, Budapest [przedruk 1997].
- Glat = du Cange, Ch. du Fresne, 1883–1887, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, vol. 1–10, Paris [pierwsze wydanie: 1678; wydanie wznowił Léopold Favre].
- GN = [Praca zbiorowa], 2003, *Goralské nářečie. Slovník*, Námestovo.
- GWD = Drosdowski, G. et al. (red.), 1977, *Das große Wörterbuch der deutschen Sprache*, t. 3, Mannheim.
- Her I = Herniczek-Morozowa, W., 1975, *Terminologia polskiego pasterstwa górskiego*, t. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Her II = Herniczek-Morozowa, W., 1976, *Terminologia polskiego pasterstwa górskiego*, t. 2–3, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- HSSJ = Majtán, M. et al. (red.), 1991–, *Historický slovník slovenského jazyka*, t. 1–5 [A–Š], Bratislava.
- IndeksSGP = Reichan, J. (red.), 1999, *Indeks alfabetyczny wyrazów z kartoteki „Słownika gwar polskich”*, t. 1–2, Kraków.
- KarSGP = Karłowicz, J., 1900–1911, *Słownik gwar polskich*, t. 1–6, Kraków.
- MNyÉSz = Bárczi, G. / Országh, L. et al. (red.), 1965–1966, *A magyar nyelv értelmező szótára*, t. 1–7, Budapest.

- MNYT = Bárczi, G. / Benkő, L. / Berrár, J., 1967, *A magyar nyelv története*, Budapest.
- OED = Murray, J.A.H. / Bradley, H. / Craigie, W.A. / Onions, T.C. (red.), 1933, *The Oxford English Dictionary*, t. 2, Oxford [wznowione wydanie 1970].
- RHSJ = Maretić, T. et al. (red.), 1924–1927, *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, t. 9, Zagreb.
- SEJP = Sławski, F., 1952–1975, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 1–5 [A–Ł], Kraków.
- SGP = Karaś, M. / Reichan, J. (red.), 1982–, *Słownik gwar polskich*, t. 1–6 [A–D], Kraków.
- SłPolXVI = Mayenowa, M.R. et al. (red.), 1966–, *Słownik polszczyzny XVI wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- SłPrasł = Sławski, F. (red.), 2001, *Słownik prasłowiański*, t. 8, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- SłStp = Urbańczyk, S. et al. (red.), 1953–, *Słownik staropolski*, Warszawa.
- SSJ = Peciar, Š. (red.), 1959–1968, *Slovník slovenského jazyka*, t. 1–6, Bratislava.
- SSN = Ripka, I. (red.), 1994–, *Slovník slovenských nářečí*, t. 1–2 [A–Pov], Trenčín–Bratislava.
- SUM = Bilodid, I.K. et al. (red.), 1970, *Slovník ukrajínskoji movy*, t. 1, Kyjiv.
- SV = Halaga, O.R. (red.), 2002, *Východoslovenský slovník*, t. 1–2, Košice–Prešov.
- SW = Karłowicz, J. / Kryński, A. / Niedźwiedzki, W., 1900–1927, *Słownik języka polskiego*, t. 1–8, Warszawa.
- SzófSz = Bárczi, G., 1941, *Magyar szófejtő szótár*, Budapest [wznowione wydanie 1994].
- TDW = Göbe, A. (red.), 1937, *Trübners Deutsches Wörterbuch*, t. 3, Leipzig.
- TESz = Benkő, L. et al. (red.), 1964–1984, *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, t. 1–4, Budapest.
- TGL = Stephano, H., 1831–1865, *Thesaurus Graecae Linguae*, t. 1–8, Paris.
- TLL = [Editus auctoritate et consilio academiarum quinque Germanicarum Berolinensis Gottingensis Lipsiensis Monacensis Vindobonensis], 1912–1926, *Thesaurus linguae latinae*, t. 4/1, Leipzig [redaktorem naczelnym t. 4. był Georg Dittmann].
- UEW = Rédei, K. et al. (red.), 1988, *Uralisches Etymologisches Wörterbuch*, t. 1, Budapest.
- ÚMTsz = B. Lőrinczy, É. (red.), 1979–, *Új magyar tájszótár*, t. 1–4 [A–S], Budapest.
- WbM = Bauer, N. / Regling, K. / Suhle, A. / Vasmer, R. / Wilcke, J., 1930, *Wörterbuch der Münzkunde*, Berlin–Leipzig.
- WDU = Küpper, H., 1963–1967, *Wörterbuch der deutschen Umgangssprache*, t. 1–5, Hamburg.

2. DALSZE ŹRÓDŁA

- ABAEV, V.I., 1958, *Istoriko-étimologičeskij slovar' osetinskogo jazyka*, t. 1, Moskwa–Leningrad [wznowione wydanie 1996].
- ÁCS, Z., 1996, *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*, Szekszárd.
- BAKOS, F., 1982, *A magyar szókészlet román elemeinek története*, Budapest.
- BALOGH, L. / BAŃCZEROWSKI, J. / POSGAY, I., 2000, *Węgierskie elementy leksykalne w językach regionu karpackiego (w świetle danych Karpackiego atlasu dialektologicznego)*. – *Prace Filologiczne* 45: 27–34.

- BARCHUDAROV, S.G. et al. (red.), 1975, *Slovar' russkogo jazyka XI-XVII vv.*, t. 1, Moskwa.
- BARSI, F., 1916, Hunczut. – *Magyar Nyelv* 12: 332–333.
- BARTHOLOMAE, CH., 1961, *Altiranisches Wörterbuch*, Berlin.
- BASARA, A., 2002, Zróżnicowanie leksykalne i słotwórcze nazw złodzieja we współczesnych gwarach słowiańskich. – Okoniowa, J. / Dunaj, B. (red.): *Studia Dialektologiczne II* (= *Prace Instytutu Języka Polskiego PAN* 114), Kraków: 205–210.
- BASARA, J., 1964, *Terminologia budownictwa wiejskiego w dialektach polskich. Część 1. Dom mieszkalny* (= *Prace Językoznawcze* 43/1), Wrocław–Warszawa–Kraków.
- , 1965, *Terminologia budownictwa wiejskiego w dialektach polskich. Część 2. Pomieszczenia gospodarcze, ogrodzenia, zamknięcia* (= *Prace Językoznawcze* 43/2), Wrocław–Warszawa–Kraków.
- BÁRCZI, G., 1958, *A magyar szókincs eredete*, Budapest [wydanie wznowione 2001].
- BERECZKI, G., 1995, A román nyelv legrégebbszű magyar jövevényszavainak társadalmi és kulturális hátteréről. – Keszler, B. (red.): *Emlékkönyv Szathmári István hetvenedik születésnapjára*, Budapest: 70–74.
- BERTA, Á., 2001, Új perspektívák a turkológiában: a magyar nyelv korai török jövevényszavai. – Pusztay, J. (red.): *Vade mecum! A huszonötödik óra*, Szombathely: 31–43.
- BERTA, Á. / RÓNA-TAS, A., 2002, Old Turkic Loan Words in Hungarian. – *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 55/1–3: 43–67.
- BIELA, J., 1882, Gwara Zebrzydowska. Studyjum dyjalektologiczne. – *Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności* 9: 149–217.
- , 1891, Spis wyrazów zebranych we wsi Żarnówce nad Skawą. – *Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności* 4: 374–384.
- BODROGLIGETI, A., 1971, *The Persian Vocabulary of the Codex Cumanicus*, Budapest.
- BORYŚ, W., 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- BRÜCKNER, A., 1907, Wyrazy obce w języku polskim. – *Prace Filologiczne* 6: 1–55, 602–636.
- , 1915, Wpływy języków obcych na język polski. § 11. Wpływy węgierskie. – Karaś, M. (red.): *Początki i rozwój języka polskiego* [przedruk z *Encyklopedia polska*, t. 2, cz. 1], Warszawa 1974: 419–422.
- , 1917, *Walka o język*, Lwów [zwł. 237–245].
- , 1927, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- BUBAK, J., 1970, *Nazwiska ludności dawnego starostwa nowotarskiego*, t. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- , 1970–1971, *Nazwiska ludności dawnego starostwa nowotarskiego*, t. 2, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- BYSTROŃ, J., 1887, O mowie polskiej w dorzeczu Stonawki i Łucyny w Księstwie Cieszyńskim. – *Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności* 12: 1–110.
- , 1893, Przyczynek do dyjalektologii polskiej. – *Prace Filologiczne* 4: 280–292.
- CHALOUPECKÝ, V., 1947, *Valaši na Slovensku*, Praha.
- CINCIALA, A., 1885, Pieśni ludu śląskiego z okolic Cieszyna. – *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej* 9: 173–299.

- DEMBOWSKI, B., 1891, Spis wyrazów i wyrażeń używanych na Podhalu, jako uzupełnienie poprzednich zbiorów. – *Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności* 4: 301–317.
- , 1894, Słownik gwary podhalańskiej. – *Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności* 5: 339–444.
- DEZSÓ, L., 1889, *A XVI-XVIII. századi kárpátukrán nyelvemlékek magyar jövevényszavai*, Budapest.
- DÉCSY, GY., 1955, A cseh szókincs magyar elemeiből. – *Magyar Nyelv* 51: 453–463.
- DOROSZEWSKI, W. et al. (red.), 1961, *Słownik języka polskiego*, t. 3, Warszawa.
- EREN, H., 1999, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara.
- FITAK, F., 1997, *Słownik gwary orawskiej*, Gliwice.
- , 2004a, *Słownik gwary spiskiej*, Szczawnica.
- , 2004b, Słownictwo gwary ludności Zamagurza Spiskiego. – *Prace Pienińskie* 14: 73–84.
- GAWROŃSKI, A., 1918, Megaj batiar! – *Rocznik Slawistyczny* 8: 150–151.
- GEBAUER, J., 1903, *Slovník staročeský*, t. 1, Praha [wznowione wydanie 1970].
- GREGOR, F., 1970, Ung. *kocsi* ‘Wagen’ und die Namen ähnlicher Fahrzeuge sowie einiger Bestandteile im Slowakischen. – *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 16: 193–218.
- , 1975, A magyar labiális ö, ő, ü, ú hangok megfelelései a szlovákban. – *Magyar Nyelv* 71: 438–448.
- , 1990, Magyar eredetű szavak a szlovák szókincsben. – *Magyar Nyelv* 86/1–3: 180–192.
- , 1993, *A szlovák nyelv magyar elemeiből*, Budapest.
- HABOVŠTIK, A., 1957, Dve štúdie z oravskej dialektológie. – Štolc, J. (red.): *Jazykovedné štúdie II. Dialektológia*, Bratislava: 139–177.
- , 1962, Vplyv valašskej kolonizácie na stredoslovenské nárečia. – *Jazykovedný Časopis* 13: 8–27.
- HADROVICS, L., 1975, *Szavak és szólások* (= *Nyelvtudományi Értekezések* 88), Budapest.
- , 1985, *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*, Budapest.
- HALÁSZ, I., 1888, Magyar elemek az északi szláv nyelvekben. – *Magyar Nyelvőr* 17: 250–255, 300–307, 444–449, 495–500, 532–536.
- , 1889, Magyar elemek az északi szláv nyelvekben. – *Magyar Nyelvőr* 18: 212–216.
- HAUPTOVÁ, Z., 1959, Významové skupiny maďarských slov prejatých do slovenštiny. – *Slavia* 28: 519–532.
- , 1960, A szlovák nyelv magyar jövevényszavainak néhány problémája. – *Magyar Nyelv* 56: 172–181.
- , 1966, Die Lautprobleme der ungarischen Lehnwörter im Slowakischen. – *Slavica* 6: 3–21.
- HELIMSKI, E., 2000, Leksiko-semantičeskie raritety v rannich slavjanskich zaimstvovanijach vengerskogo jazyka. – Helimski, E.: *Komparativistika, uralistika. Lekcii i statii*, Moskva: 452–455.
- HODOROWICZ, S.A., 2005, *Słownik gwary Górali skalnego Podhala*, Nowy Targ.

- HOLUB, J. / KOPEČNÝ, F., 1952, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha.
- HOLUB, J. / LYER, S., 1967, *Stručný etymologický slovník jazyka českého*, Praha.
- IVANICS, M., 1995, Anmerkungen zur Etymologie hajdú 'Heiduck'. – *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 48: 391–403.
- JANÓW, J., 2001, *Słownik huculski*, Kraków [opracował i przygotował do druku Janusz Rieger].
- JANŠÁK, Š., 1932, *Slovensko v dobe uhorského feudalizmu*, Bratislava.
- KAKUK, Zs., 1973, *Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie des XVIe et XVIIe siècles. Les éléments osmanlis de la langue hongroise*, Budapest.
- , 1996, *A török kor emléke a magyar szókincsben*, Budapest.
- KARAŚ, M., 1965, *Polskie dialekty Orawy. Cz. 1. Fonologia i fonetyka* (= *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Językoznawcze* 121/16, *Studia Orawskie* 4), Kraków.
- KAŚ, J., 2002a, Gwary orawskie w pracach Profesora Alfreda Zaręby. – Cygan, S. (red.): *Gwary dawniej i dziś*, Kielce: 105–113.
- , 2002b, Nazwy miar powierzchni pola w gwarze orawskiej. – Okoniowa, J. / Dunaj, B. (red.): *Studia Dialektologiczne II* (= *Prace Instytutu Języka Polskiego PAN* 114), Kraków: 193–204.
- , 2003, *Słownik gwary orawskiej*, Kraków.
- KIRÁLY, P., 1964, Die ungarischen Lehnwörter einer ostslowakischen Gemeinde. – *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 10: 221–236.
- , 1965, Die ungarischen Lehnwörter einer ostslowakischen Gemeinde. II Teil. – *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 11: 95–107.
- KISS, J. (red.), 2003, *Magyar dialektológia*, Budapest.
- KISS, J. / PUSZTAI, F. (red.), 2003, *Magyar nyelvtörténet*, Budapest.
- KISS, L., 1957, Jeszcze raz o elementach obcych w słownictwie Łapsz Niżnych. – *Język Polski* 37/3: 206.
- , 1958, Rec.: Kniezsa, I.: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*, t. I/1–2, Budapest 1955. – *Rocznik Sławistyczny* 20: 53–65.
- KLICH, E., 1915, Megaj bařar = stój włóczęgo (?). – *Język Polski* 3: 139–140.
- KLUGE, F., 1960, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlin.
- KNIEZSA, I., 1934a, A tót és lengyel költözködő pásztorkodás magyar kapcsolatai. – *Ethnográfia-Népélet* 45: 62–73.
- , 1934b, Pochodzenie hungaryzmów karpackiej terminologii pasterskiej. – *Księga referatów. II Międzynarodowy Zjazd Sławistów (Filologów Słowiańskich). Sekcja I – Językoznawstwo*, Warszawa: 49–53.
- , 1936, Wpływ węgierski na język polski. – Huszár, K. (red.): *Polska i Węgry. Stosunki polsko-węgierskie w historii, kulturze i gospodarstwie*, Budapest–Warszawa: 115–117.
- , 1941, Zur Geschichte der ungarisch-slowakischen ethnischen Grenze. – *Archivum Europae Centro-Orientalis* 7/1–3: 240–309.
- , 1942, Magyar szláv nyelvi érintkezések. – Szekfű, Gy. (red.): *A magyarság és a szlávok*, Budapest: 168–188.
- , 1955, *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*, t. I/1–2, Budapest.

- KOBILAROV-GÖTZE, G., 1972, *Die deutschen Lehnwörter der ungarischen Gemeinsprache* (= Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 7), Wiesbaden.
- KOPERNICKI, J., 1875, Spostrzeżenia nad właściwościami językowemi w mowie górali bieskidowych, z dodatkiem słowniczka wyrazów góralskich. – *Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności* 3: 343–379.
- KOSIŃSKI, W., 1884, Przyczynek do gwary zakopiańskiej. – *Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności* 10: 225–309.
- , 1891, Niektóre właściwości mowy pisarzowickiej. – *Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności* 4: 1–34.
- KOWALCZYK, E. / KOWALCZYK, R., 1997, Orawskie nazewnictwo pasterskie. – *Rocznik Orawski* 1: 59–67.
- KRYŃSKI, A., 1884, Gwara zakopiańska. Studyjum dyjalektologiczne. – *Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności* 10: 170–224.
- KURZOWA, Z., 1985, *Polszczyzna Lwowa i Kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*, Warszawa–Kraków.
- LEXER, M., 1872, *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*, t. 1, Leipzig.
- LINDE, S.B., 1856–1860, *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, Lwów.
- LIZANEC, P.N., 1976, *Vengerskie zaimstvovanija v ukrajskich govorach Zakarpatja. Vengersko-ukrajskie mežjazykovye svjazi*, Budapest.
- LUBICZ, R., 1893, Przyczyunki do nowego słownika języka polskiego. – *Prace Filologiczne* 4: 173–279.
- MACHEK, V., 1957, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha.
- , 1968, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha.
- MALINOWSKI, L., 1882, *Studia Śląskie*. – *Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności* 9: 257–359.
- , 1893, O niektórych wyrazach ludowych polskich. Zapiski porównawcze. – *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny* 2 (seria 2, ogólny zbiór t. 17): 1–102.
- MAŁECKI, M., 1931, Kilka uwag o gwarze orawskiej. – Rusek, J. (red.): *Dialekty polskie i słowiańskie*, Kraków 2004: 45–48 [przedruk z *Ziemia* 16].
- , 1935, O wpływie słowackim na polskie gwary na Orawie. – Rusek, J. (red.): *Dialekty polskie i słowiańskie*, Kraków 2004: 91–96 [przedruk ze *Sbornik Matice Slovenskéj* 13].
- , 1938, Język polski na południe od Karpat. – Rusek, J. (red.): *Dialekty polskie i słowiańskie*, Kraków 2004: 49–90 [przedruk broszury wydanej przez Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego].
- MATZENAUER, A., 1870, *Cizí slova ve slovanských řečech*, Brno.
- MELICH, J., 1895, Adatok a szlávtság mai elemeihez. – *Nyelvtudományi Közlemények* 25: 288–303.
- , 1927, Egy bolgár-török szó a tót nyelvből. – *Kőrösi Csoma Archivum* 2: 241–244.
- , 1930, A határ szóról. – *Magyar Nyelv* 26/5–6: 161–167.
- MEĽNYČUK, O.C. et al. (red.), 1982, *Etymolohičnyj slovník ukrajskojji movy*, t. 1, Kyjiv.
- MENŠÍK, J., 1925, Drobnosti etymologické a mluvnické. I. Slovakizmy v polštině. – *Sborník Matice Slovenskéj* 3/1–2: 1–14.

- DE MEYNARD, A.C.B., 1971, *Dictionnaire Turc-Français*, t. 1–2, Amsterdam.
- MITU, M., 2002, Orientalizmy leksykalne w języku rumuńskim (próba porównania). – Rusek, J. / Boryś, W. / Bednarczuk, L. (red.): *Dzieje Słowian w świetle leksyki*, Kraków.
- NÉMETH, M., 2005a, Remarks on the Etymology of Hung. *hajdú* ‘Herdsman’ and Tk. *haydamak* ‘Brigand’. – Siemieniec-Gołaś, E. / Pomorska, M. (red.): *Turks and non-Turks. Studies on the History of Linguistic and Cultural Contacts [= Studia Turcologica Cracoviensia 10]*: 297–309.
- , 2005b, Emocjonalne określenia osób w polskiej gwarze orawskiej w świetle leksyki węgierskiej – pochodzenie a pośrednictwo. – *Polonica* 24–25: 329–343.
- NOWAK, J.K., 2000, *Słownik gwary górali żywieckich*, Warszawa.
- NOWIŃSKI, M., 1970, *Dzieje upraw i roślin uprawnych*, Warszawa.
- ORGLBRAND, M. (red.), 1861, *Słownik języka polskiego*, t. 1, Wilno.
- PAULINY, E., 1963, *Fonologický vývin slovenčiny*, Bratislava.
- PAWŁOWSKI, E., 1956, O gwarze łąpszańskiej. – *Język Polski* 36: 21–27.
- PISOWICZ, A., 1985, *Origins of the New and Middle Persian Phonological Systems*, Kraków.
- POLÁK, V., 1951, Pôvod a význam slovenského slova *korčule*. – *Jazykovedný Sborník Slovenskej Akadémie Vied a Umení* 5: 187–189.
- RADLOFF, W., 1893–1911, *Versuch eines Wörterbuchs der Türk-Dialekte*, t. 1–4, Sankt-Peterburg.
- RÄSÄNEN, M., 1969, *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*, Helsinki.
- REYCHMAN, J., 1951, W sprawie zapożyczeń węgierskich w polszczyźnie. – *Język Polski* 31/5: 203–211.
- , 1953, Pols. (gwar.) *pajtasz* < węg. *pajtás* < tur. **paytaš*? – *Język Polski* 33: 407–408.
- , 1957, W sprawie pochodzenia wyrazów *banować* i *bantować*. – *Język Polski* 37: 383–384.
- , 1959, Jeszcze w sprawie pochodzenia wyrazu pols. gwar. *pajtaś* ~ *pajtasz*. – *Język Polski* 39: 386–387.
- , 1971, Z zapożyczeń orientalnych w języku węgierskim: *betyár* i jego pochodzenie. – *Acta Philologica* 3: 65–74.
- RITTER, R.-P., 1999, Slawisch, italienisch oder deutsch? Zur Frage der Herkunft einiger europäischer Kulturwörter des ungarischen Wortschatzes. – Fusco, F. et al. (red.): *Processi di convergenza e differenziazione nelle lingue dell’Europa medievale e moderna*, Udine: 305–313.
- RÓNA-TAS, A., 1997, Török nyelvi hatások az ősmagyar nyelvre. – Kovács, L. / Veszprémy, L. (red.): *Honfoglalás és nyelvészet*, Budapest: 49–60.
- RUCIŃSKI, H., 1995, O związkach spisko-orawsko-podhalańskich w XVII i XVIII stuleciu. – Roszkowski, J.M. (red.): *Regionalizm – Regiony – Podhale*, Zakopane: 101–110.
- RZESZOWSKI, L., 1891, Spis wyrazów ludowych z okolicy Żywca. – *Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności* 4: 353–361.
- SALLAI, J., 1997, *Historia granicy węgiersko-polskiej. A magyar-lengyel határ története*, Budapest 1997.
- SÁNDOR, A., 2004, *A nyitra-vidéki magyar nyelvjárás atlasza*, Bratislava.

- SCHUBERT, G., 1982, *Ungarische Einflüsse in der Terminologie des öffentlichen Lebens der Nachbarsprachen*, Wiesbaden.
- SEMENOVA, T. F., 1983, K voprosu o putjach proniknovenija tjurkizmov v nekotorye zapadno-ukrainskie govory. I. – *Slavjanskoe i balkanskoe jazykoznanie. Problemy leksikologii*, Moskva: 164–174.
- SEMKOWICZ, W., 1920, Granica polsko-węgierska w oświeceniu historycznym. – *Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego* 38: 87–112.
- , 1931a, Kiedy i skąd przyszli Polacy na Orawę. – [nadbitka z] *Ziemia* 8–10: 3–11.
- , 1931b, Z dziejów zbójnictwa na Orawie. – [nadbitka z] *Ziemia* 8–10: 13–16.
- , 1932, *Materiały źródłowe do dziejów osadnictwa Górnej Orawy. Część I. Dokumenty*, Zakopane.
- , 1936, Rola żywiecczyzny w osadnictwie Orawy. – [nadbitka z] *Ziemia* 1: 1–4.
- , 1939, *Materiały źródłowe do dziejów osadnictwa Górnej Orawy. Część II. Listy i akta*, Zakopane.
- SIATKOWSKI, J., 1997, Językowe wpływy niemieckie w Karpatach. – Falińska, B. (red.): *Witold Doroszewski Mistrz i Nauczyciel*, Łomża: 75–99.
- SIMON, Gy., 1954, Pajtás, bajtárs. – *Magyar Nyelv* 50: 171–173.
- SKOK, P., 1971–1974, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, t. 1–4, Zagreb.
- SŁUSZKIEWICZ, E., 1951, Na marginesie „Węgierskich zapożyczeń”. – *Język Polski* 31/5: 196–203.
- , 1977, Dwie reminiscencje z języka naszych bratanków węgierskich. – *Język Polski* 57: 297–299.
- SOKOŁOWSKA, J., 2003, Leksykalne wpływy węgierskie na polskie gwary spiskie. – *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Filologiczna* 8: 112–122.
- SOROKIN, Ju.S. (RED.), 1984, *Slovar' russkogo jazyka XVIII veka*, t. 1, Moskva.
- SOWA, F. / SOWA, W., 2002, Bemerkungen zur Etymologie einiger polnischer Dialektwörter. – *Studia Etymologica Cracoviensia* 7: 133–149.
- STACHOWSKI, M., 2002, Uwagi o wybranych etymologiach węgierskich w języku polskim. – *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 47/1–2: 45–52.
- , 2005, Karpатызм лексыкальны. – *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Językoznawcze* 122: 179–188.
- , 2006, Notes on German Loan Words in an Areal Carpathian Context. – *Linguistique Balkanique* 45/3: 471–476.
- STACHOWSKI, S., 1973, *Fonetyka zapożyczeń osmańsko-tureckich w języku serbsko-chorwackim* (= *Komitet Słowianoznawstwa PAN. Monografie Slawistyczne* 23), Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- , 1995, Osmanisch-türkische und tatarische Lehnwörter im Polnischen und ihre Bedeutung für die türkische Wortgeschichte. – Kellner-Heinkele, B. / Stachowski, M. (red.): *Laut- und Wortgeschichte der Türksprachen. Beiträge des Internationalen Symposiums Berlin, 7. bis 10. Juli 1992* (= *Turcologica* 26), Wiesbaden.

- , 1997, Zur Geschichte des osmanisch-türkischen *pabuç* 'schaftloser Schuh, Pantoffel'. – Kellner-Heinkele, B. / Zieme, P. (red.): *Studia Ottomanica. Festgabe für György Hazai zum 65. Geburtstag* (= *Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica* 47), Wiesbaden: 181–192.
- , 2002, *Lexique turc dans le Vocabulaire de P. F. Viguier (1790)*, Kraków.
- , 2005, *Glosariusz turecko-polski*, Kraków.
- STANISLAV, J., 1967, *Dejiny slovenského jazyka*, t. 1, Bratislava.
- STEINGASS, F., 1892, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, London.
- SULÁN, B., 1956, A cseh szókincs magyar elemeiből. – *Magyar Nyelv* 52: 310–315.
- , 1957a, A cseh szókincs magyar elemeiből. – *Magyar Nyelv* 53: 160–165.
- , 1957b, Pajtás. – *Magyar Nyelv* 53: 480–484.
- , 1962, Magyar -ó > szláv -ou ~ -ov? – *Nyelvtudományi Közlemények* 64: 209–221.
- , 1963a, A cseh szókincs magyar elemeinek problematikája. – *Nyelvtudományi Közlemények* 63: 283–296.
- , 1963b, A kétnyelvűség néhány kérdéséhez. – *Magyar Nyelv* 59: 253–265.
- , 1963c, Zur einigen Fragen des Bilinguismus. – *Slavica* 3: 3–19.
- , 1964a, A lengyel szókincs legrégebb magyar jövevényszavai. – *Magyar Nyelv* 60: 423–427.
- , 1964b, Über die ältesten ungarischen Lehnwörter des Polnischen. – *Slavica* 4: 131–137.
- SZILY, K., 1912, Suhancz és suhanczár. – *Magyar Nyelv* 8: 362–364.
- ŚWIĘTEK, J., 1893, *Lud nadrabski*, Kraków.
- ŠKALJIĆ, A., 1973, *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*, Sarajevo.
- ŠTIKA, J., 1962, Význam slova „valach” v zapadních Karpatech. – *Slovenský Národopis* 10: 396–437.
- TAMÁS, L., 1966, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (unter Berücksichtigung der Mundartwörter)*, Budapest.
- TRAJDOS, T.M., 1993, *Dzieje i kultura Orawy*, Kraków.
- , 1995, Polacy na Słowacji. – Roszkowski, J.M. (red.): *Regionalizm – Regiony – Podhale*, Zakopane: 111–120.
- VRABIE, E., 1980, North Carpathian Linguistics: Words of Romanian Origin in Polish Dialects. – *Revue Romaine de Linguistique* 25/1: 65–78.
- WOŁOSZ, R., 1989, Wyrazy węgierskie w języku polskim. – *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 35: 215–317.
- , 1991–92, Wyrazy węgierskie w języku polskim II. – *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 37: 3–27.
- WRZEŚNIEWSKI, A., 1885, Spis wyrazów podhalskich. – *Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego* 10: 1–26.
- ZAICZ, G. et al. (red.), 2006, *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*, Budapest.
- ZARĘBA, A., 1951, Węgierskie zapożyczenia w polszczyźnie. – *Język Polski* 31/3: 113–125.

- ZAWILIŃSKI, R., 1899, O wpływie języka słowackiego na polskie gwary góralskie. – *Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie* 4/4: 3–4.
- , 1920, Charakter językowo-etniczny ludności polskiej na Węgrzech. – *Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego* 37: 134–140.
- ZENKER, T.J., 1876, *Dictionnaire Turc-Arabe-Persan*, t. 2, Leipzig.
- ZIEMBA, J.S., 1889, Słownik prowincjonalizmów powiatu będzińskiego. – *Prace Filologiczne* 3: 302–312.
- ZŁOŻA, J., 1891, Zbiór wyrazów używanych w okolicach Chochołowa. – *Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności* 4: 341–352.
- ZOLTÁN, A., 2006, Magyar szavak az ófehéroroszban. – Mártonfi, A. / Papp, K. / Slíz, M. (red.): *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*, Budapest.

WYKAZ SKRÓTÓW

Skróty nazw języków i dialektów

alan. = alański; **alb.** = albański; **ang.** = angielski; **ar.** = arabski; **aw.** = awestyjski; **az.** = azerbejdżański; **baw.-austr.** = bawarsko-austriacki; **brus.** = białoruski; **bułg.** = bułgarski; **ch.** = chorwacki; **ciesz.** = cieszyński; **cz.** = czeski; **fr.** = francuski; **gr.** = grecki; **huc.** = huculski; **jak.** = jakucki; **kazT.** = kazańsko-tatarski; **kir.** = kirgiski; **łac.** = łaciński; **niem.** = niemiecki; **nwniem.** = nowo-wysoko-niemiecki; **ogoraw.** = ogólnoorawski; **ogpol.** = ogólnopolski; **ogtur.** = ogólnoturcki; **oraw.** = orawski; **osm.** = osmańsko-turecki; **ost.** = ostiacki; **pers.** = perski; **płdśl.** = południowosłowiański; **podh.** = podhalański; **pol.** = polski; **psł.** = prasłowiański; **pur.** = prauralski; **ros.** = rosyjski; **rum.** = rumuński; **sąd.** = sądecki; **sch.** = serbsko-chorwacki; **słc.** = słowacki; **słow.** = słowiański; **słwn.** = słoweński; **spis.** = spiski; **stgr.** = starogrecki; **stir.** = staroirański; **stpol.** = staropolski; **strus.** = staroruski; **sttur.** = staroturcki; **stwęg.** = starowęgierski; **śrdsłc.** = środkowosłowacki; **śrniem.** = średnio-niemiecki; **śrpol.** = średniopolski; **śrwęg.** = średniowęgierski; **śrwniem.** = średnio-wysoko-niemiecki; **tur.** = turecki; **ukr.** = ukraiński; **węg.** = węgierski; **wł.** = włoski; **wniem.** = wysokoniemiecki; **wschśl.** = wschodniosłowiański; **wschsłc.** = wschodniosłowacki; **żyw.** = żywiecki.

Skróty nazw miejscowości orawskich

B = Bukowina; **Ch** = Chyżne; **Gł** = Głodówka (Hladovka); **H** = Harkabuz; **Hd** = Herducka (Oravská Lesná); **J** = Jablonka; **LM** = Lipnica Mała; **LW** = Lipnica Wielka (i Kiczory); **M** = Mutne (Mútne); **N** = Nowoć (Novoť); **O** = Orawka; **Pk** = Piekelnik; **Pł** = Pogóra (Oravská Polhora); **Ps** = Podsarnie; **Psz** = Podszkle; **Pw** = Podwilk; **R** = Rabcza (Rabča); **Rb** = Rabczyce (Rabčice); **SG** = Sucha Góra (Sucha Horá); **Sh** = Sihelne (Sihelné); **W** = We-sole (Oravské Veselé); **Z** = Zakamienny Klin (Zákamenné); **ZD** = Zubrzyca Dolna; **ZG** = Zubrzyca Górna.

Pozostałe skróty

acc. = akuzatiw; **bud.** = budownictwo; **daw.** = dawne; **dial.** = dialektalne; **dosł.** = dosłownie; **hist.** = historyczne; **klas.** = klasyczne; **lit.** = literackie; **nom.** = nominatiw; **odp.** = odpowiednik; **os.** = osoba; **past.** = pasterstwo; **pejor.** = pejoratywne; **pl.** = pluralis; **pok. III** = wyraz używany przez pokolenie najstarsze; **pot.** = potoczne; **przen.** = przenośnie; **przew.** = przezwisko; **sg.** = singularis; **superess.** = superessiw; **rzad.** = rzadkie; **techn.** = techniczne; **tkac.** = tkactwo; **tłum.** = tłumaczenie; **woj.** = wojskowe; **wulg.** = wulgarne; **wykrz.** = wykrzyknienie; **zn.** = znaczenie; **zwl.** = zwłaszcza.

Symbole

- ~ alternuje z...
- > zapożyczone do...; przechodzi w...
- < pochodzi z...
- << ostatecznie pochodzi z...
- rozwój semantyczny
- ← rozwój semantyczny
- † wymarłe
- : w relacji do...
- * postać rekonstruowana; postać nieistniejąca
- ? niepewna etymologia, datacja

INDEKS

Indeks wyrazów hasłowych i odsyłaczy oraz indeks cytowanych wyrazów w podziale na języki zawierają cytowane w pracy postaci (pisane kursywą) z podaniem numerów stron. W indeksie znajdziemy również postaci rekonstruowane – z wyjątkiem tych, które zostały przytoczone tylko jako podpórki metodologiczne lub jako postaci nieistniejące. Obok wyrazu podano także w nawiasie kwalifikator nazwy języka tam, gdzie struktura indeksu nie wyjaśnia jednoznacznie, w którym z języków lub dialektów dana forma została poświadczona. Indeks nie rozróżnia jednak postaci gwarowych, co oznacza, że wszystkie polskie formy dialektalne wymienione zostały jako wyrazy polskie, słowackie wyrazy dialektalne jako słowackie itd. Szczegółowe informacje na ten temat znajdują się w pierwszej części każdego hasła części słownikowej. Porządek alfabetyczny przyjęty w indeksie dla postaci orawskich znajdziemy we wstępie do *Słownika*. Dla innych języków został przyjęty taki porządek alfabetyczny, jaki jest używany dla danego języka. Znaki diakrytyczne oznaczające iloczasy lub akcent nie zmieniają kolejności układu alfabetycznego. Postaci arabskie, osmańskie i perskie są przytaczane w tym miejscu wyłącznie w transkrypcji. Fakt, czy dany wyraz pojawia się na danej stronie częściej niż raz, nie został w indeksie odnotowany.

1. INDEKS WYRAZÓW HASŁOWYCH I ODSYŁACZY

<i>aldamas</i> 23, 59–60	<i>basomazaniat</i> 10, 11, 32 , 33	<i>bunkoś</i> 29, 36–37
<i>baciar</i> 17, 23–26	<i>basomteremtete</i> 10, 11, 32, 33	<i>buńda</i> 18, 19, 37–39
<i>bačkary</i> 14, 26, 27	<i>basomterentete</i> 33	<i>buńdas</i> 39
<i>bačkory</i> 14, 27, 29, 101	<i>batiar</i> 17, 23–26 , 33	<i>burbunda</i> 20, 21, 39–41
<i>bagaćie</i> 14, 27, 28–29	<i>bausy</i> 27–28, 33	<i>burbundyjá</i> 39–41
<i>bajuzu</i> 27–28	<i>bauzy</i> 27–28, 33	<i>burbunijá</i> 39–41
<i>bakańcie</i> 14, 27, 28–29	<i>beciar</i> 16, 23–26 , 33, 44	<i>burginia</i> 39–41
<i>banować</i> 29–30 , 31	<i>betiar</i> 14, 16, 23–26 , 33	<i>burgunda</i> 39–41
<i>bantować</i> 30–32	<i>binkoś</i> 11, 33, 36–37	<i>burgundyjá</i> 39–41
<i>bańtować</i> 30–32	<i>bočkory</i> 27, 33	<i>burgundzija</i> 39–41
<i>basamacizaniat</i> 32	<i>bojtar</i> 33–34 , 90	<i>burgunia</i> 39–41
<i>basamzaniat</i> 32	<i>bonkoś</i> 11, 34, 36–37	<i>burgunijá</i> 39–41
<i>basomacizaniat</i> 32	<i>bosárka</i> 14, 34–36 , 42, 43,	<i>byciar</i> 23–26 , 41
<i>basomaterentete</i> 32	50, 61, 85	<i>ceduła</i> 15, 20, 41–42

- ceruła* 42
ceruška 42
ceruzka 6, 7, 15, 20, 42
chabarka 14, 20, 42–43, 58
ciarcha 13, 18, 43–44, 45, 58, 62, 64, 65
ciardaś 16, 44–45
ciawa 13, 20, 26, 44, 45
cyga 16, 45–46, 77
dereś 11, 16, 19, 46–48, 73, 84
duchan 94–95
fajt 48–49
fakla 18, 49
fakła 49
fiják 20, 35, 50, 56, 61, 85
filer 11, 18, 50–51, 54
fujac 95–96
galiba 16, 20, 51
gazda 17, 49, 51–53
golyr 11, 18, 21, 50, 53–54, 93
golyrz 53–54
gombik 14, 54–55, 98
gomboce 20, 55–56
hajduk 11, 34, 56–57
hasen 15, 57–59, 64
háldomas 14, 21, 58, 59–60
hir 60, 63–64
homák 20, 35, 50, 60–61, 85
homók 60–61
hotar 61–63
hotarz 61–63
hotárz 61–63
huncut 19, 94, 97–99
huńcut 97–99
hurka 16, 63
hyr 63–64
jazerny 13, 15, 64–65
juhas 65–66, 67
kaniec 14, 66–68
karbac 14, 68, 74–75
kielcyk 68–70, 86
ki fras 10, 70–71
kiz ta fras 10, 70–71
koc 71–73
kociar 15, 16, 71–73
kocis 73
kociś 48, 73, 84
korbac 74–75, 95
korbác 74–75
korchel 18, 41, 49, 75–76, 77
korcula 76–78
kotarz 16, 61–63, 78
kotárz 16, 61–63, 78
lawor 19, 99
lawór 99
łabda 79
łobda 79
meru 14, 16, 20, 71–81
pajta 49, 53, 81–82, 83
pajtas 82–84
pajtaś 37, 48, 73, 82–84
palacinka 84
palacyinka 84
palacinek 84
palacinka 84
palacyinka 20, 84
pant 18, 99–100
panto 99–100
paplán 20, 85
papuc 85, 100–101
pipas 85–86
pipesor 85–86
piporas 85–86
piposar 85–86, 95
przekieltować 16, 70, 86
sałas 15, 17, 19, 65, 86–89
siogor 11, 18, 20, 57, 89
siuhaj 14, 89–90
somar 90–92
sumar 90–92
taniárek 18, 92–93
tanirz 92–93
taniyrek 92–93
taniyryz 92–93
tiawa 13, 14, 26, 45, 93
ziwań 20, 93–94

2. INDEKS WYRAZÓW WĘGIERSKICH

- áldomás* 14, 59, 60
**áldomāš* 60
**áldomāš* 60
aranyderes 47
bacskor 27
bajtárs 83
bajusz 28
bakancs 14, 29
bakancsos 29
bán 29, 30, 31
bánt 31
báró 19
basadohány 95
baszik 32
baszom 32
bélés 38, 41
béllés 38
bérlés 38

- betyár* 23, 25, 26
binkó 36
bitang 27
bizony 58
bocskor 27
bocskoros 27
bogár 90
bojt 34
bojtár 34
bokréta 41
bonkos 11, 36
bonta 38
borbély 75
borbongyia 40
bors 72
boszor 35
boszorka 34, 35
boszorkán 35
boszorkány 14, 34, 35
bujt 34
bujtár 34
bunda 38, 39
Bundás 39
bundica 38
bunkó 36, 37
bunkos 36
bunkós 36
burbungyia 40
burgendia 40
burgondi 40
burgondia 40
burgondija 40
burgongyi 40
burgongyia 40
burgonya 39, 40, 41
burgundi 39, 40
burgundia 39, 40
burgundija 40
burgundirépa 39
büнкőс 11, 36
cédula 41
ceruza 6, 42
csárda 44, 45
csárdás 44, 45
csiga 46
dér 47
deres 47, 48
dézsma 80
dohány 94
dohányzacskó 94
duhán 95
**duhány* 95
erkély 75
érsek 80
és 48
Estevan 52
ezer 13, 64, 65
ezer átok 65
ezer mennykő 65
ezer ördög 75
fajt 48, 49
fajta 48
fáklya 49
fäkl'a 49
fattyú 56
feketederes 47
Ferenc 25
fillér 11, 50
findzsa 94
fiók 50
fióka 50
fiú 50
franc 70
frász 70, 71
fű 96
fűj 96
fűjás 96
fűvás 96
fuß 96
füstölő 80
fűz 62
füzér 62
galiba 51
gallér 11, 54
gatya 23
gazda 52, 53
gomb 55, 56
gombóc 56
gombolyag 55
gombolyít 55
gombostű 55
gömb 55
görög 69
gróf 19
habar 43
habaró 43
habratol 43
habridál 43
habrincs 43
habringyál 43
hajdó 57
hajdú 34, 56, 57
hajduk 56, 57
hajt 57
hajtó 34, 57
haszon 15, 58
hat 62
határ 62, 63
hír 64
homok 60
huncfik 97, 98
huncfut 97
húncfút 97
huncut 96, 97
huncút 97
huncvut 97
hurka 63
ibrik 57
István 52
juh 65

- juhász 65
 kád 90
 kádár 90
 kan 67, 68
 kanász 67
 karika 69
 karvas 74
 kecele 70
 kecskebak 48
 kefe 44
 kel 69
 keltség 69
 késik 72
 kettő 80
 ki 70, 71
 ki a frász 70
 Kocs 71
 kocsi 71, 73
 kocsis 73
 kocsi szekér 71
 korbács 74, 75
 korcsolya 76, 77, 78
 korcsolyázik 76
 korcsula 78
 *korčola 78
 korhely 75
 kos 72
 költ 69, 86
 költség 69
 krajcár 50
 krumpli 40
 kulcs 90
 kulcsár 90
 kvártély 75
 labda 79
 lasponya 92
 lavór 99
 megállj betyár 23
 ment 26
 mér 80
 mérő 14, 80
 mérték 81
 mocsolya 77
 morgondi 40
 murgondi 40
 murgundi 40
 nadrágszár 86
 naspolya 92
 nemes 26
 noszolya 77
 nyavalya 70
 nyoszolya 77
 *odomās 59
 *oldomās 59, 60
 ördög 69
 pajk 83
 pajkos 84
 pajktárs 84
 pajta 81, 83
 pajtárs 83
 pajtás 82, 83
 palacsinta 84
 palánk 84
 palást 84
 pánt 100
 paplan 85
 papucs 101
 példa 35
 példány 35
 pipa 85, 95
 pipaszár 85, 86, 95
 pipaszúrkáló 86
 ribál 90
 ribanc 90
 rosseb 70
 silány 93
 sivány 93, 94
 sógor 89
 sor 18
 spórol 18
 suhan 90
 suhanc 90
 suhancár 90
 suharc 90
 suhint 90
 suhog 90
 száll 87
 szállás 87, 88
 számár 91
 szár 85
 szent 89
 szúrkáló 86
 tábla 49
 tál 92
 tálnyér 92
 tálnyír 92
 tányér 92
 tarka 38
 társ 83, 84
 teher 44
 tengeri 40, 71
 tengeri búza 40, 71
 tereh 44
 teremtetten 33
 teve 45
 tölcser 62
 tölt 62
 útitárs 83
 vad 67
 vaddisznó 67
 vadkan 67
 vadló 67
 vadrózsa 67
 vagyon 58
 vármegye 44
 virágszár 86
 vörösdere 47
 zseb 94
 zsendely 100
 zshivány 93, 94

3. INDEKS POZOSTAŁYCH WYRAZÓW CYTOWANYCH

(w podziale na języki)

JĘZYKI SŁOWIAŃSKIE

Białoruski

<i>knyr</i> 68	<i>koččyj</i> 72	<i>kotčyj</i> 72
<i>koč</i> 72	<i>kotčij</i> 72	

Bułgarski

<i>pajata</i> 81	<i>pojata</i> 81
------------------	------------------

Czeski

<i>buntovati</i> 31	<i>kanec</i> 66, 67	<i>kotčí</i> 72
<i>burák</i> 40	<i>kaňour</i> 66, 68	<i>lavor</i> 99
<i>birčar</i> 66	<i>kaňúr</i> 68	<i>lavór</i> 99
<i>čiha</i> 46	<i>kaňůrek</i> 68	<i>ovčoř</i> 66
<i>dereš</i> 47	<i>*knjurč</i> 68	<i>pajta</i> 81
<i>hospodář</i> 52	<i>kňour</i> 66, 67, 68	<i>pastýř</i> 66
<i>kan</i> 68	<i>kocour</i> 68	

Polski

<i>as</i> 100	<i>bajtar</i> 33	<i>basama teremtete</i> 32
<i>aso</i> 100	<i>bajtować</i> 30	<i>basama zania</i> 32
<i>babiarz</i> 23	<i>bajus</i> 28	<i>basamazania</i> 32
<i>baca</i> 25, 65	<i>bajusy</i> 28	<i>basamski</i> 32
<i>baciar</i> 17, 23, 24, 25, 26	<i>baki</i> 27, 28	<i>basam teremtete</i> 33
<i>baciaryga</i> 23	<i>banować</i> 29, 31	<i>basamteremtete</i> 33
<i>baciarz</i> 23, 24	<i>banówać</i> 29	<i>basamterentete</i> 33
<i>baciárz</i> 23	<i>bant</i> 99, 100	<i>basamteromtete</i> 33
<i>baciok</i> 27	<i>bantować</i> 30, 31	<i>basiak</i> 95
<i>baćkor</i> 27	<i>banuwać</i> 29	<i>basomazania</i> 32
<i>baćkorek</i> 27	<i>bańcyć</i> 30	<i>bassamdрут</i> 32
<i>baćkór</i> 27	<i>bańt</i> 99, 100	<i>batiar</i> 17, 23, 26
<i>bagancıárz</i> 28	<i>bańtować</i> 30, 32	<i>bała</i> 26
<i>bagancie</i> 28	<i>bańtowaniec</i> 32	<i>bausy</i> 28
<i>baganć</i> 28	<i>Basam</i> 32	<i>bauzy</i> 28
<i>bagarıcz</i> 28	<i>basama</i> 32	<i>beciar</i> 16, 23, 26, 44
<i>bagarıć</i> 28	<i>basama cizaniat</i> 32	<i>betiar</i> 14, 16, 26

- bęcwał* 98
binkość 36
binkusz 36
bociury 27
boczkor 27
boćkor 27
boćkur 27
bogańcz 28
bogańc 28
bogiyunki 34
bokańcze 29
bokobrody 28
bonkość 11, 36, 37
bonować 29
bont 100
bonty 100
Bońda 38
bońt 99
borak 40
bosárzić 34
bosiorka 34
bosorka 34
bryndza 17
bucior 27
bućkor 27
bugańcie 28
bugańc 28
bugar 90
bunda 37
Bunda 38
bundz 17
bunkość 29, 36, 37
buńda 18, 19, 37, 38, 39
Buńda 38
buńkość 36, 37
buńtować 30
burak 40
burbundyjo 39
burbunia 39
burginia 39
Burgundia 41
burgundzija 39
burgunija 39
burgunijo 39
but 27
byciar 23
byciarz 25
byciár 23
bynkart 24
ceduła 15, 20, 41, 42
chabarkować 43
chaldamas 59
chłoptaś 37, 84
chołdymas 59
chotar 61
chotór 61
ci 32
ciarcha 13, 18, 43, 44, 45, 58, 62, 64, 65
ciardaś 16, 44
cybuch 85, 86
cyga 16, 45, 46, 77
czardasz 44
deresiowaty 47
deresz 47
dereszka 47
dereszowaty 47
dereś 11, 16, 19, 46, 47, 48, 73, 84
dereśka 47
dereśkowaty 47
derwisz 48
derwiś 37, 48
dofujać 96
duchan 94
duchandziak 94
duhan 94
dyla 18
dyle 18
dysc 24
dziwy kaniec 67
fajt 48, 49
fakla 49
fakła 49
faworyty 28
firanka 29
forint 51
forsz 18
forzt 18
fras 70
fu 96
fuceć 96
fuczeć 96
fujac 95, 96
fukać 96
galer 7, 53, 54
galir 53
gatunek 49
gazda 17, 49, 51–53
Gazda 53
gazdosek 52
gąsior 68
gielczyk 69
gieleta 17
**goler* 54
goliyr 53
goliyrz 53
gombica 54
gombicka 54
gombiczka 54
gont 18
gospodarz 51, 52
gónt 18
grajcarz 50
grajcárz 50
gráf 19
gróf 19
habarka 43
habarkować 43
hajdamasz 59
hajduk 11, 34, 56, 57
haldamas 59
haldamasz 7

- hasen* 15, 57, 64
hasnować 57
hator 61
hánielnik 66
hátárz 61
herny 63
holdómas 59
honielnik 66
hosen 57
hotar 61, 63
hotary 61
hotár 61
hotorz 61
hucfut 97
huncfat 98
huncfaty 97
huncfot 97, 98
huncfoty 97
huncfut 97–98
huncwot 97
huńcut 97
hyr 63, 64
hyrny 63
is 48
jaki 70
jazerni 64
jerer 64
juchas 65
Juchas 65
juhas 65–67
juhasować 66
kaban 67
kaczor 68
kania 66
kaniec 14, 66, 67, 68
karbasz 74
kartacze 56
karwac 74
karwacz 74
karwasz 74
kauzyperda 51
ki 70
ki diabli 70
**ki diaboł* 70
ki diascy 70
ki diasek 70
ki diasi 70
ki dziadzi 70
ki dziasi 70
kiego 70
kielcik 68
kielcyk 68, 70, 86
kielcykować się 69
kielczyk 68
kieltować 86
kiernoz 66
ki fras 10, 70
kigo 70
ki hrom 70
kis 70
kisto 70
kiz 70
kiz ta diabli 70
kiz ta diascy 70
kiz ta diasek 70
kiz ta diasi 70
kiz ta dziadzi 70
kiz ta dziasi 70
kiz ta hrom 70
kiż 70
knedle 56
knur 66, 68
koc 71, 73
kochla 63
kociosz 73
kocirz 71
kocis 71, 73
kocisz 73
kocur 68
kocz 71, 72
koczcy 72
koczobryk 71
koczy 72, 73
koczyk 71
koczysz 73
koć 71
kołnierz 54
kopytka 56
korbac 68, 74, 75, 95
korbacz 74
korboc 74
korchel 18, 41, 49, 75, 76, 77
korcule 76
korczuha 77, 78
korhel 75
korhel 75
korpác 74
koszar 87
kotarz 16, 61
kotczy 71, 72, 73
kotczy koń 72
kotczy wóz 72
kować 63
kufa 64
kufa jazerná 64
kyrdel 17
kyrpce 28
lawaterz 99
lawor 19, 99
leśniczy 73
łabda 79
łachudra 51
łancusek 99
łobda 79
majtás 84
majtaś 84
mandyburka 40
mąciwoda 51
megaj batiar 23
miara 80
miauczeć 96
mira 80
mirowanie 80

mirtuk 80
miru 79, 80
mruczeć 96
myśliwy 73
náleśnik 84
niezdara 51
nudziarz 23
odmiana 49
odyniec 67
owczar 66
owczarczyk 66
owczarek 66
owczarz 66
ozchabarkować 43
ozhabarkować 43
pajda 82
pajta 49, 53, 81, 82, 83
pajtas 82
pajtasz 82, 83
pajtaszyć 82
pajtaś 37, 47, 73, 82, 84
pant 100
pańta 81
papierek 41
papiyrek 41
papiyrzik 41
papucie 100
papuć 85, 100, 101
pasterz 66

Rosyjski

baťa 25
knur 68

Serbsko-chorwacki

bèćar 23, 24
ćar 23
faćuk 56
gaće 23
hàjdük 56

pastuch 66
piparek 85
piparos 85
pipasar 85
pipasur 85, 86
pipazur 85, 86
pipka 85
piporas 85, 86
piposor 85
piposur 85
pobosárzić 34
Polski Szalas 88
przehulać 86
przepić 86
rasa 49
redyk 17
ród 49
rzepa 40
śalas 15, 17, 19, 65, 86, 87,
 88, 89
śalasz 86, 87, 89
śalaś 87
samar 90, 91
samary 91
sár 18
semer 91
somar 90, 91
sindel 18, 100
sinter 97

mešok 80

kòrbāč 74
kùrbāč 74
lopta 79
pajdaš 84
pàjtak 82

siuhaj 89
siuhajek 89
siuhajicek 89
siuhojicek 89
Słowacki Szalas 88
ślunce 99
spajtaszyć 82
suhaj 89
sumar 90, 91, 92
szalas 86, 87, 88, 89
szalasz 89
szar 18
szindel 18
szuhaj 89
szuhoj 89
szwagier 89
śporować 18
talárek 93
talerz 92, 93
taniorek 92
taniyrek 92, 93
teromtete 33
Tomasz 72
Tomaszów 72
trzem 33
wałach 66
woźny 73
zafujac 95, 96

samar 91

pajtaš 84
papuča 101
pojata 81

Słowacki

- aldomáš* 59, 60
bačkor 27, 101
bačkora 27, 101
baganca 28
baganč 28
baganča 28
bagančiar 29
bagandža 28
baganec 28
bajus 28
bajús 28
bajúz 28
bakanč 28
bakanča 28
banovac 30
banovať 29, 30, 31
banovač 30
bantovac 31
bantovať 31
baron 19
basom 32
bašák 95
bavúz 28
bazmek 32
bejleš 41
beťár 23
bitanga 27
bočkor 27
bočkoroš 27
bodaj ťa fras vzal 70
bojtar 33
bojtár 33
bokanča 28
bokaňča 28
boňt 99
borgondia 39, 40, 41
borgunda 39
borgundia 39
bosor 35
bosorák 35
bosorisko 35
bosorka 34, 35
bosoroš 35
bosorovať 35
bota 27
bugandža 28
bujtár 33
bukrejta 41
bunda 38, 39
bundáš 44
bundatý 43
bundica 43
bungol 37
bungoš 29, 36
bungov 37
bunkoš 11, 29, 36, 37
bunkov 36, 37
burbunda 39
burgungia 39, 41
burgoňica 39
burgunda 39
burgundia 39, 41
burgundyjo 39
burgyňa 39, 40, 41
buriak 40
burian 40
cedula 41
cedulka 41
cedul'a 41
cedul'ová banka 41
cejdula 41
cérus 42
céruska 42
ceruza 6, 42
céruza 42
ceruzka 6, 15, 42
ceruzokresba 42
ceruzôčka 42
čarxa 44
čárda 44
čardáš 44
čiga 46
čizma 27
dereš 48
Dereš 48
derešastý 47
derešatý 47
derešistý 47
dežma 80
do frasa 70
dohan 94
dohán 94
dohánžáčkov 94, 95
doháň 94
duhan 94, 95
dúhan 94, 95
duhaň 94, 95
erdeg 69
eršek 81
ezer 64
fajt 48
fajta 48
fakla 49
fakl'a 49
Feranc 25
fijok 50
fijók 50
fijouk 50
fijovka 50
filier 50
filir 50
filír 50
fiok 50
fiók 50
firanga 29
fišteli 80
fras 70

- frasa* 70
fujačiť 96
fujaš 96
fujdať 96
fujdovať 96
fuvaš 96
fúzy 28
galiba 51
galibár 51
galibárka 51
galier 53
galir 53, 54
galír 54
galiř 54
gal'iba 51
gal'ir 54
gariga 70
gazda 52, 53
gazdiná 52
gazdít' 52
gazdovať 52
gecel'a 70
gereg 69
golier 53, 54
gomb 55
gomba 55
gombačka 55
gombár 55
gombaz 55
gombíček 55
gombíčka 55
gombik 14, 55, 98
gombík 55
gombit' 55
gombóc 55
gombóca 55
gomboška 55
gombouç 56
gróf 19
g^uol'yř 54
- habarka* 43
habarkovať 43
hajdúch 57
hajduk 57
haldamáš 59
haldomáš 59
haseň 58
hatar 61
hejduk 57
homok 60
honélník 66
hosen 58
huncfut 97
huncút 97, 98
huncvut 98
hurka 63
chaliba 51
chasen 57
chasent 57
chasoň 57
chašen 57
chašen 58
chatár 61
chosen 57, 58
choseně 58
chotar 61
chotár 61
chotor 61
chir 64
chír 64
chumaj 90
chýr 64
ibrich 57
jazar 64
jazer 64
jazerný 64
jezer 64
juhas 65
juhás 65
kaliba 51
- kan* 66, 67, 68
kanás 67
kanec 66, 67, 68
karabáč 74
karbáč 14, 74, 75
katonecke baganče 28
kefa 44
kelčík 69
keltovať 86
kel'čig 69
kel'čik 69
ketu 80
kevšík 69
kieho frasa 70
kieltovac 86
koč 71
koči 71
kočí 71, 73
kočiar 71
kočiš 73
kolempír 40
korbač 74
korbáč 74, 75
korčali 76
korčul'a 76, 77, 78
korhel 75
korhel' 75, 76
kotár 61
krčula 77
krčul'a 77
krompel' 40
krompl'a 40
krumpel' 40
krumpl'a 40
krumpol 40
k^uorbac 74
k^uorhel' 75
ký fras kopasný 70
labda 79
lavor 99

- lavór* 99
lobda 79
logda 79
loпка 79
lopta 79
l'avor 99
mamaj 90
mera 81
mertuk 81
merťuch 81
merťuk 81
meru 14, 80, 81
odomaš 59
ogombať 55
ogombičkovat' 55
ogombíkovat' 55
ogombívat' 55
ogombovat' 55
oldomáš 14, 59, 60
opánka 27
ovčor' 66
pajta 81
pajtas 82
pajtáš 82
palacinka 84
palacínka 84
palačinka 84
palačinta 84
pant 100
pánt 100
papisár 85
paplan 85
paplón 85
paplón 85
paplún 85
papl'ón 85
papuč 85, 101
papuča 27, 85, 101
pastier 66
pipa 95
pipacar 85
pipasar 85
pipasár 85
pipasára 85, 95
pipasárik 85
pipesár 85
piposar 85
pípsár 85
pípsára 85
pípsára 85
pobehaj 90
salas 87
salaš 87, 88
sálaš 87, 88
salašene 87
salašník 87
salašovac 87
samár 91
somar 91
somár 91
somarica 91
somarina 91
somarstvo 91
sumar 91
šindel' 100
šougor 89
šporovat' 18
šuhaj 89, 90
šuhajec 89
šuhaječek 90
šuhajícek 89
šuhajíček 89
šuhajičko 90
šuhajik 90
šuhajík 90
šuhajko 90
švagor 89
švogor 89
tanier 92, 93
tanir 92
tanireček 92
tanirek 92
tanirik 92
tercha 44
ťarcha 44
ťava 45
ťercha 44
valach 66
varmed' 44
zagombať 55
zagombičkovat' 55
zagombíkovat' 55
zagombívat' 55
zagombovat' 55
živan 93
živan-baba 93
živanisko 93
živáň 93
živaňče 93
živaňstvo 93

Słoweński

pojata 81

Ukraiński

barabula 40
baraburka 40

báťa 25
bátar 24, 26

bátir 24
bétar 24, 25, 26

bojtař 33
 bytař 24
 knur 68
 knuř 68
 korčjuhy 77

korčuha 77, 78
 korčuhy 77
 mira 81
 mirtuk 81
 mirtúk 80

mjantovati 26
 njameš 26
 odyn 68
 odynéc 67
 korč 78

Rekonstruowane postaci słowiańskie

*gospoda 52, 53
 *korčuła 78
 *kotjurč 68
 *kčornorč 66
 *kčrč- 78
 *kčrčidlo 77, 78

*kčrčiti 78
 *kčrčb 78
 *kčornorč 66
 *lopčta 79
 *měra 80
 *měriti 81

*močidlo 77
 *nosidlo 77
 *světč 89
 *volsti 62
 *volstb 62

Inne

plašt (płdśl.) 84

JĘZYKI GERMAŃSKIE

Angielski

ceruse 6, 42

coach 71

Niemiecki

Band 100
 barbir 75
 Baron 19
 Brandenburg 40
 bunt 38
 Chorherr 76
 chorherrisch 76
 chorherrische ehe 76
 Diele 18
 erker 75
 Fackel 49
 Forst 18
 frais 71
 fraisen 71
 frâs 71
 Fut 97
 gant 18

goller 54
 Graf 18
 grof 18
 grōf 18
 hatert 62
 hotter 62
 Hund 97
 Hundsfott 97
 hundsfut 97
 Hundsfutt 94, 97
 Karbatsche 75
 koller 54
 Kreuzer 50
 Kutsche 71, 72
 lavoir 99
 lavor 99
 Magdeburg 40

pand 100
 pant 100
 Planke 84
 Quartier 75
 Schar 18
 Schindel 18, 100
 schweinzer 90
 schweizer 90
 schwogher 89
 sparen 18
 taller 92
 *talner 92
 Teller 92
 telner 92
 trecht 44
 trehte 44
 vierer 50

JĘZYKI ROMAŃSKIE**Francuski**

bourgogne 39
céruse 6,42

coche 71

lavoir 99

Rumuński

adälmaş 59
aldämaş 59
aldämáşii 59
băntuí 31
bănuí 30
berlíş 38

boitár 33
bîntui 31
bundă 37
búndă 38
gázdă 53
hotár 63

păităş 83
plăcintă 84
samár 91
sălăş 88
tărcat 38

Włoski

bal(l)otta 79
burgogna 39, 40
cerussa 42
chiocciola 77
cocchio 71

còcciula 77
cociola 77
pipa 85
somàr 91
somaro 91

sumár 91
tagliere 92
**tal'er* 92

JĘZYKI IRAŃSKIE**Perski**

bikār 23
čār tāq 45
šivvān 94

hazār 65
pā-pōš 101
pā-pūš 101

pay 83

Inne

ærzæ (alan.) 65

hazanra (staw.) 65

POZOSTAŁE JĘZYKI INDOEUROPEJSKIE**Albański**

beqár 24

Grecki

κηρουσσα 42
κηρός 42
πάπλωμα 85

σάγμα 91
σα(γ)μάρι 91
σαγμάρι(ον) 91

σχέδη 42
τσαρδάκ 45
χοχλίας 77

Łaciński

<i>cedula</i> 42	<i>facula</i> 49	<i>sagmārius</i> 91
<i>cerussa</i> 42	<i>haydones</i> 57	<i>scheda</i> 42
<i>clocea</i> 77	<i>lavatorium</i> 99	<i>tabula</i> 49
<i>cochlea</i> 77	<i>pipa</i> 85	

JĘZYKI TURECKIE**Osmański i turcjo-turecki**

<i>bekār</i> 23	<i>finžan</i> 94	<i>pajdaš</i> 83
<i>čardak</i> 45	<i>kırbaç</i> 74	<i>paytak</i> 82
<i>čykryk</i> 46	* <i>kurbač</i> 74	<i>pejk</i> 83
<i>žeb</i> 94	<i>kār</i> 23	<i>peyk</i> 83
<i>živan</i> 94	<i>pabuč</i> 101	<i>semer</i> 91
<i>duhan</i> 94	<i>paj</i> 83	

Postaci ogólnotureckie

* <i>basyrqa</i> n 35	* <i>čygar</i> - 46	<i>köč</i> 73
* <i>čig</i> - 46	* <i>čyq</i> - 46	<i>qoč</i> 72
* <i>čiy</i> - 46	* <i>čyqar</i> - 46	

Inne

<i>čygyr</i> - (kazT.) 46	<i>kaban</i> (az., kazT., kir.) 67	<i>möhök</i> (jak.) 80
---------------------------	------------------------------------	------------------------

POZOSTAŁE JĘZYKI URALSKIE

<i>χät</i> - (ost.) 62	* <i>kač</i> 3 (pur.) 58	* <i>puβ</i> 3- (pur.) 96
------------------------	--------------------------	---------------------------

ARABSKI

<i>duḥān</i> 95	<i>duḥḥān</i> 95
-----------------	------------------

STRESZCZENIE

Celem przedstawionej pracy jest szczegółowe omówienie kwestii dróg zapożyczeń wyrazów węgierskich do gwary orawskiej. Jako że południowe gwary polskie, a w tym i orawska, miały możliwość bezpośredniej styczności z językiem węgierskim, stanowią one wartościowy materiał dla badań nad hungaryzmami w polszczyźnie. Tego typu prac dialektologicznych powstało jednak dotychczas niewiele. Ukazanie się *Słownika gwary orawskiej* w 2003 r. autorstwa prof. Józefa Kąsia stworzyło nam możliwość podjęcia się takiej pracy dotyczącej tej gwary.

Praca została podzielona na dwie części. W pierwszej z nich, oprócz zarysu historii osadnictwa na Orawie i krótkiego opisu kontaktów polsko-słowackich tudzież węgiersko-słowackich, zawarty został komentarz językowy dotyczący zebranego materiału. Omówione w nim zostały możliwe drogi zapożyczeń słownictwa przedstawionego w części słownikowej wraz z zebraniem kryteriów językowych pomagających w ich ustalaniu.

Część druga to część słownikowa zawierająca dyskusję etymologiczną poszczególnych wyrazów orawskich. Ważną częścią haseł jest więc rewizja dotychczasowych ważniejszych prac, w których pisano już o danym zapożyczeniu, wraz z uzupełnieniem ich, gdzie to możliwe, dodatkowymi danymi filologicznymi czy podaniem innej możliwej interpretacji pochodzenia wyrazu. W słowniku przedstawiony został również porównawczy materiał gwarowy – przede wszystkim z górskiego obszaru Małopolski. Oczywiście, z racji obranego tematu, nie jest to całościowe opracowanie materiału gwar polskich.

Słownik składa się z 61 artykułów hasłowych z dodatkowymi 6 przypadkami dyskusyjnymi. Te ostatnie to wyrazy, których pochodzenie węgierskie jest wątpliwe, a jednocześnie były one we wcześniejszych pracach opisywane jako hungaryzmy w języku polskim bądź słowackim. Ta część nie zawiera jednak wyrazów ewidentnie niewęgierskich nawet jeśli w przeszłości istniały próby wyprowadzania ich z tego języka.

REZÜMÉ

Az Árva-vidéki lengyel nyelvjárás magyar jövevényszavai és azok kölcsönzési útvonalai

A kötet, melyet kezében tart az olvasó, az egykori Árva vármegye területén használt lengyel nyelvjárás magyar elemeinek kölcsönzési útvonalait kívánja felvázolni. Az említett földrajzi meghatározás jelen esetben azért a leghelyénvalóbb, mivel az említett Árva-vidéki lengyel nyelvjárás az egykori vármegye egész területén, így a mai szlovákiai oldalon is beszélnek. Az itt, József Kaš professor nemrégiben napvilágot látott szótára (Kaš 2003) alapján összegyűjtött szóanyag természetesen a határterület mind lengyel, mind szlovák oldalán elhelyezkedő falvaira vonatkozik.

Bár a lengyel nyelv magyar jövevényszavainak kutatása több mint százéves múltra tekinthet vissza, ezen időszak során a lengyel nyelvjárásokban fellelhető magyar lexikális elemek kutatása némileg háttérbe szorult. Többen is felhívták a figyelmet arra, hogy a történelem során a magyar nyelvvel közvetlenül is érintkező déli nyelvjárások fontos adatokkal szolgálhatnak a két nyelv kapcsolatát illetően, azonban a munka nagy része még mindig várat magára. E tekintetben úttörő szerep jutott Malinowski 1893-ban megjelent hosszabb lélegzetvételű cikkének (Malinowski 1893), mely elsősorban a tátraaljai s az azt környező nyelvjárásokra kiterjedően gyűjtötte össze az akkori élő nyelv magyar elemeit. Ugyan szófejtésbeli hiányosságai miatt a cikket ma már sokhelyütt elévültnek mondjuk, azonban gazdag szóanyagát továbbra sem szabad figyelmen kívül hagyni.¹ Kniezsa 1934-ben magyar nyelven közzétett (Kniezsa 1934a) s később lengyel nyelven megismételt (Kniezsa 1934b) cikkében csak a pásztorkodás témakörébe tartozó szókincset említi. Ugyanezt teszi Herniczek-Morozowa (Her I-II) is, igaz, az ő munkájának Kniezsáéval szembeni minden kétséget kizáró előnye, hogy szótára anyagában helyet kapott magyar jövevényszavak előfordulásuk részletes helymeghatározásával kerültek közlésre. Végül a közelmúltban Sokołowska írt a szepességi lengyel nyelvjárás magyar lexikális elemeiről (Sokołowska 2003), azonban az ilyen körű kutatás korántsem nyilvánítható lezártnak, hiszen a szerző által taglalt néhány szó a szepességi magyar jövevények egy töredékét teszi csak ki. A felsoroltakon kívül a lengyel irodalmi nyelv hungarizmusait bemutató cikkekben ill. monográfiákban található még kiegészítésként nyelvjárás adatokra való kitérés, pl. (hogy csak a legfontosabbak kerüljenek említésre):

1 Ugyanilyen fontos szereppel bír Halász néhány évvel korábban napvilágot látott munkája (Halász 1888, 1889), azonban az legfőképp a szlovák nyelv magyar elemeit foglalta össze, helyenként említve csak az idetartozó lengyel szókincset.

Brückner 1907, 1915, 1917, Kniezsa 1942, Zareba 1951, Reychman 1951, Słuszkiewicz 1951, Sulán 1964a, 1964b, Schubert 1982, Wołosz I–II stb.

Könyvében a szerző az Árva-vidéki nyelvjárás magyar elemeinek lehetőség szerinti átfogó bemutatását tűzte ki célul, a fent említett hiányt pótolandó. A kötet szótári része (*Słownik*) tehát olyan szavakat tartalmaz, melyek egyrészt magyar nyelvből való közvetlen átvételek, másrészt pedig olyanokat, melyek a magyarból (vagy a magyaron keresztül) más nyelvek közvetítésével kerültek az Árva-vidéki szókincsbe. Mivel magyar jövevényszónak a szótár olyan szavakat minősít, melyek közvetlenül a magyar nyelvből kerültek átvételre, a szótár nemcsak hungarizmusokat tartalmaz, hanem olyanokat is, melyek a magyarból származnak ugyan (vagy vándorlásuk útvonala a magyaron keresztül vezetett), de a lengyelben már más (elsősorban szlovák, ukrán és román) nyelvekből való átvételek. Fontos szempontja tehát minden egyes szócikknek a lehetséges közvetítési útvonalak bemutatása. A szóanyag ilyen jellegű összetétele azzal magyarázandó, hogy az eddigi, magyar jövevényszavakról szóló munkákban az itt bemutatott szóanyag tekintélyes része hungarizmusként került említésre, s így, ezen a helyen kizárólag a közvetlen átvételek felsorolása torz képet adna az eddigi szakirodalmat ismerő olvasónak.

A kötet első fejezete (*Część ogólna*) egyrészt a lengyelországi Árva-vidék településinek rövid történetét s a magyar–szlovák ill. az egykori Árva vármegye területén létrejött szlovák–lengyel kapcsolatokat átfogó jellemzését tartalmazza. A fent említett kölcsönzési útvonalak részletesebb elemzésére is itt került sor.

Ami a kölcsönzési útvonalakat illeti, a szótári részben összegyűjtött szóanyag alapján elmondható: csak néhány esetben állapítható meg minden kétséget kizáróan – elsősorban hangalaki és alaktani kritériumok alapján –, hogy magyar vagy épp szlovák átvétel az adott lengyel nyelvjárási szó. A közvetlen magyar átvételek közé sorolhatóak a következő szavak: *binkoš* ~ *bonkoś*, *filer*, *ki fras* ill. jelentéstani megfontolásból a *golyr*. Fontos szempontként szolgál itt továbbá az ún. *negatív kritérium*, vagyis a tény, hogy az adott szó nem szerepel abban a nyelvben, mely potenciálisan közvetítő szerepet tölthetett volna be. Ez alapján mondható el még a *basomazaniat*, *basomteremtete*, *deres* 1., *siogor*, *hajduk* szavakról, hogy valószínűleg magyar jövevények.

Másrészt hangalaki érvek amellet szólnak, hogy szlovák jövevényszavakként kezelhetők a *bagańcie*, *betiar*, *ciarcha*, *ciawa*, *haldomas*, *jazerny*, *karbac*, *meru*, *tiawa* szavak valamint alaktani kritériumok tekintetében a *bosárka*, *ceruzka*, *chabarka*, *gombik*, *jazerny*, *kaniac*, *kociar*, *siuhaj* szóalakok. A *hasen* szó szintén szlovák közvetítéssel került a lengyelbe, hisz a szlovákban ment végbe a szóvégi m. *-on* > szlk. *-en* változás (*haszon* > *hasen*), azonban a kérdést, hogy ezen változás hangalaki vagy alaktani okoknak tudható-e be nehéz egyértelműen megválaszolni. A *ceduła* és a *sałas* szavak esetében a szlovák (az utóbbi esetében pedig esetleg még a román) nyelv közvetítésének feltételezését szemantikai érvek valószínűsítik.

Az esetek többségében tehát lehetetlen egyértelműen meghatározni, hogy az adott szóalak közvetlenül a magyarból vagy pedig szlovák közvetítéssel került-e a lengyel délvidéki nyelvjárásokba. Gyakran esik meg az, hogy a magyar, szlovák ill. lengyel szóalakok hangalaki és morfológiai szempontból egyáltalán nem különböznek egymástól

vagy a különbségek döntő érvekkel nem szolgáló adaptációs folyamatok végeredményei. Más szóval: több esetben úgy a szlovák, mint a magyar szóalak átvétele az Árva-vidéki nyelvjárásban ugyanazt a végeredményt adná, így nem lehet egyértelműen rámutatni az átadó nyelvre, vö. pl. *cyga*, *dereš*, *galiba* stb. Ezen kívül sajnos kronológiai szempontok sem szolgálnak döntő érvekkel a kölcsönzési útvonalatokat illetően. A magyar eredetű szlovák szavak legkorábbi előfordulásainak dátumai legtöbb esetben a XVI–XVII. századra esnek, amikor a mai Szlovákia területén a magyar ajkú lakosság száma a legnagyobb volt, illetve az egykori Árva vármegye területére a lengyel telepesek első nagyobb hulláma érkezett. Így, az említett időszak jelenti ezen a területen egyúttal a közvetlen lengyel–magyar, és a lengyel–szlovák érintkezés kezdetét is.

A felsorolt nehézségek miatt talán a legmegfelelőbb lenne a lengyel délvidéki nyelvjárások ezen kategóriába tartozó szókincsét inkább *szlovako-hungarizmusok*ként számon tartani, ezáltal olyan szavak csoportját különítve el, melyekről csak azt tudni, hogy a lengyel nyelvjárásokba felvidéki területekről kerültek átvételre, azonban lehetetlen meghatározni, hogy magyar vagy szlovák volt az átadó nyelv. A szóban forgó szavak ilyen meghatározása olyan szempontból is szerencsés megoldásnak számítana, hogy Felvidék lakossága – mint tudva levő – hosszú időn keresztül nagyrészt kétnyelvű volt (magyar és szlovák ajkú) ami szintén megnehezíti a két potenciális átadó nyelv különválasztását.

Ezen túlmenően, a *szlovako-hungarizmusok* csoportja mellett elkülöníthető a szavak egy olyan kisebb csoportja is, melyek a lengyelben minden valószerűség szerint szlovák átvételek, azonban az adott szlovák kifejezés magyar háttérének elhagyása a szó etimológiájának fontos elemeit hagyná homályban. Ilyen pl. az Árva-vidéki *ceruzka* alak, mely ugyan a magyar *ceruza* szlovák *-ka* kicsinyítőszó alakjának átvétele, de, ha figyelembe vesszük azt, hogy a szó európai nyelvekben előforduló etimológiai megfelelőinek (ang. *ceruse*, fr. *céruse* stb.) jelentése rendre 'ólomfehér' és végigkövetjük a végső soron görög származású szó jelentéstani változásait, észrevesszük, hogy a szó 'ceruza – grafitbetéttel ellátott, többnyire fából faragott írószerszám' jelentése a magyar nyelvben jött létre, s így létjogosultságot kaphat a szó hungarizmusok sorába való felvétele. Az ilyen szavak kapták a kötet bevezető részében a *hungaro-szlovakizmusok* elnevezést.

A munka második részét 61 szócikkből s 6 vitatott esetből (*Przypadki dyskusyjne*) álló szótár képezi. Ez utóbbiak olyan szavak eredetének vitás kérdéseit tartalmazza, melyek magyar származása az Árva-vidéki nyelvjárásban kétséges. A korábbi szakirodalom azok lengyel, illetve szlovák nevével magyar származásának említi. Nem sorolhatunk ide olyan szavakat, melyek nem magyar származása vitathatatlan, még ha a korábbi munkákban találkozhatunk is esetleges magyar eredetre utaló véleménnyel. A szócikkekben akkor találunk részletes etimológiai leírást az adott magyar etimorról, ha egyrészt annak lényegi jelentősége volt az Árva-vidéki vagy szlovák alak származását illetően (pl. ha az adott magyar alak valamely más szláv nyelvből adatható s így elvileg fennállhatott annak lehetősége, hogy az adott Árva-vidéki nyelvjárási szó az örökölt szláv szókincs része), másrészt pedig akkor, ha a szakirodalomban fellelhető etimológiához új adatokkal tudunk járulni, itt. ld. elsősorban a *beciar*, *gazda*, *kaniec*, *korcula* szócikkeket.

SPIS TREŚCI

CZĘŚĆ OGÓLNA	5
1. Wstęp	5
1.1 Stan badań	5
1.2 Cel, zakres i metoda pracy	6
2. Zarys historii osadnictwa na Orawie	7
3. Drogi zapożyczeń	10
3.1 Bezpośrednie zapożyczenia z języka węgierskiego	10
3.2 Języki pośredniczące	11
3.2.1 Język słowacki	11
3.2.2 Język rumuński	16
3.2.3 Język ukraiński	17
3.3 Kwestia języka niemieckiego	18
4. Słownictwo orawskie na tle sąsiadujących gwar	19
SŁOWNIK	21
1. Wstęp	21
2. Artykuły hasłowe	23
3. Przypadki dyskusyjne	94
MAPY	103
BIBLIOGRAFIA	107
1. Skróty bibliograficzne	107
2. Dalsze źródła	108
WYKAZ SKRÓTÓW	117
Skróty nazw języków i dialektów	117
Skróty nazw miejscowości orawskich	117
Pozostałe skróty	117
Symbole	118

INDEKS	119
1. Indeks wyrazów hasłowych i odsyłaczy	119
2. Indeks wyrazów węgierskich	120
3. Indeks pozostałych wyrazów cytowanych.....	123
Języki słowiańskie	123
Białoruski	123
Bułgarski.....	123
Czeski	123
Polski.....	123
Rosyjski.....	126
Serbsko-chorwacki.....	126
Słowacki	127
Słoweński	129
Ukraiński	129
Rekonstruowane postaci słowiańskie.....	130
Inne	130
Języki germańskie	130
Angielski.....	130
Niemiecki	130
Języki romańskie	131
Francuski	131
Rumuński	131
Włoski	131
Języki irańskie	131
Perski	131
Inne	131
Pozostałe języki indoeuropejskie	131
Albański	131
Grecki	131
Łaciński.....	132
Języki tureckie	132
Osmański i turcjo-turecki	132
Postaci ogólnotureckie	132
Inne	132
Pozostałe języki uralskie	132
Arabski	132
STRESZCZENIE.....	133
REZÜMÉ.....	135